

ΠΡΟΣΚΛΗΣΗ ΣΕ ΣΥΖΗΤΗΣΗ
ΑΠΟ ΤΙΣ ΣΤΗΛΕΣ ΤΟΥ «ΔΑΥΛΟΥ»:

*Τί είναι
Έλληνικότητα;*

ΣΕΛ. 961-3

Μ Ε Τ Ε Ω Ρ Ι Σ Μ Ο Ι

Καὶ βέβαια εἶναι ἐξαιρετικὰ δύσκολο νὰ ὀρισθῇ ἡ *ἐλληνικότητα*, γιὰ τὴν ὁποία μιλοῦσαμε στὸ προηγούμενο τεῦχος τοῦ *Δαυλοῦ* (σελ. 907-9) ἢ, τουλάχιστον, εἶναι ἀπίθανο ἕνας οἰοσδήποτε ὀρισμός, ὅσο ἐπιτυχὴς κι ἀκριβὴς κι ἂν ὑποτεθῇ, ὅτι θὰ γίνῃ γενικὰ ἀποδεκτός, ὅτι δὲν θὰ ἀμφισβητηθῇ ἐν ὅλῳ ἢ ἐν μέρει. Καὶ τοῦτο, γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ ἔχουν μιλήσει καὶ γράψει πάρα πολλοί, δικοὶ μας καὶ ξένοι, θεωρώντας τὸ ἀπὸ διάφορες σκοπιῆς μάλιστα· καὶ γιὰ τὴν ἔννοια ἔχει τόσο ἱστορικὸ εὖρος, τόση χρονικὴ ἔκταση, ὥστε νὰ παρουσιάσῃ πολλὰς ὁψεις κι ἀποχρώσεις κατὰ τὶς διάφορες ἐποχὰς τῆς ὑπάρξεως ἢ τῆς «σταδιοδρομίας» τῆς· καὶ γιὰ τὴν ἔννοια καθ' ἑαυτὴν ἐγκλείει, κατὰ τὸ φαινόμενο, τόσο πολυσήμαντα πνευματικὰ γνωρίσματα, τόση ποικιλία ἀξιών καὶ τρόπων θεωρήσεως τῆς ζωῆς καὶ τοῦ κόσμου, ὥστε νὰ ὑπάρχουν ἀπεριόριστα περιθώρια καὶ γιὰ πολυερμηνεῖες καὶ γιὰ παρερμηνεῖες· καί, τέλος, γιὰ τὸ τοῦτο ἔχει κυρίως σημασία νὰ ξέρουμε— ἡ ἐλληνικότητα δὲν εἶναι ἀπλῶς μιὰ ἐγκυκλοπαιδικὴ ἢ ἱστορικὴ ἔννοια, ἀλλὰ ὀλοζώντανη ἄχρονη πνευματικὴ δύναμη, προσδιοριστικὴ ὅχι μόνον ὅλων σχεδὸν τῶν τομέων θεωρίας καὶ πράξεως, ἀλλὰ καὶ τοῦ τρόπου σκέπτεσθαι καὶ ζῆν τοῦ *ἀτόμου*, τοῦ *προσώπου* ὁποιοῦδήποτε τόπου κι ὁποιασδήποτε ἐποχῆς· ἄρα εἶναι ἔννοια *πολιτικὴ* καὶ *ιδεολογικὴ*, ἔννοια δηλαδή ἀπὸ τὴν ὁποία μπορεῖ νὰ ἐξαρτᾶται ἢ νὰ ἐπηρεάζεται ἢ ἐπιβίωση μιᾶς τάξεως πραγμάτων ἢ καταστάσεως—καὶ γι' αὐτὸ ἀποτελεῖ πάντοτε ἀντικείμενο παρακολούθησεως ἐκ μέ-

ρους τῆς ἐξουσίας ἀλλὰ καὶ παρεμβάσεων τῆς τελευταίας στὸν τρόπο ποὺ ἐπιδρᾷ πολιτικὴ ἢ πρώτη...

Πέρα ἀπ' ὅλα αὐτά, ὅταν χαρακτηρίζουμε κάτι ὡς *ἐλληνικόν*, αὐτό, λογικά, πρέπει κατ' ἀνάγκην α) νὰ προσιδιάζῃ μόνον στὴν ἐλληνικὴ σκέψη καὶ πράξῃ, νὰ ἔχῃ τουλάχιστον πρωτοεμφανισθῇ θεωρητικὰ καὶ πρακτικὰ μόνον στὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ μὴν εἶναι κοινὸ καὶ σ' ἄλλους προγενέστερους ἢ σύγχρονους πολιτισμούς, σ' ἄλλους τρόπους σκέπτεσθαι καὶ θεωρεῖν τὴ ζωὴ καὶ τὸν κόσμον καὶ β) νὰ μὴν ἀποτελῇ «ἐνοφθάλμιση», μπόλιασμα καταφανῶς ξένου σώματος, δηλ. μὴ ἐλληνικοῦ τρόπου σκέπτεσθαι, ἀσυμβίβαστου πρὸς τὸν χαρακτηριστικὸ ἐλληνικόν, καὶ συνεπῶς μὴ ἀφομοιώσιμου. Μὲ βάση τὶς δύο αὐτὲς ἀρχὲς πολλοὶ *ἱστορικὰ* βγάζουν, ὅτι ἐλληνικότητα εἶναι ὅ,τι πρωτοεμφανίσθηκε ὡς «αὐτοφυὲς» φαινόμενο στὴν Ἑλλάδα μέχρι τὴν κλασσικὴ περίοδο—σύμφωνα μ' ὀρισμένους, ὅπως π.χ. τὸ Φρειδερίκο Νίτσε: μέχρι πρὸ τοῦ Σωκράτη—καὶ ἀβίαστα μπορεῖ νὰ ἐνταχθῇ μέσα στὴν ἐνιαία ἰδιάζουσα πνευματικὴ καὶ πρακτικὴ ζωὴ τῶν τότε Ἑλλήνων. Ἀπὸ τὴν σκοπιὰ αὐτὴ δὲν εἶναι ἐλληνικόν, κι ἐπομένως δὲν ἀποτελεῖ συστατικὸ στοιχεῖο τῆς ἐλληνικότητος ὅ,τι παρεισέφρυνε στὸν «μετασωκρατικόν» ἰδίως—φυσικὰ τὸ ὀρόσημον *Σωκράτης* εἶναι ἐν μέρει οὐσιαστικόν καὶ ἐν μέρει συμβατικόν, καὶ χρησιμοποιεῖται ἀπλῶς γιὰ λόγους μεθοδολογικοῦς—ἐλληνικὸν πολιτισμὸν προερχόμενο ἀπὸ ἄλλα «Πνεύματα» κι ἄλλους πολιτισμούς καὶ δὲν

συμβιβάστηκε με τὸ ὑπάρχον ἕως τότε, δὲν ἐλληνοποιήθηκε μ' ἄλλα λόγια. Βέβαια ἡ χονδρική αὐτὴ περιγραφή τοῦ ἐλληνικοῦ εἶναι βασικά ἱστορική καὶ ἔγχρονη —καὶ γι' αὐτὸ ἀτυχής, ὅπως θὰ δείξουμε παρακάτω—, καὶ ὑπάρχουν πολλές ἀντιρρήσεις ὡς πρὸς τὴν ἀκρίβεια καὶ τὴν ὀρθότητά της· τὴν ἀναφέραμε ὁμως, γιατί ἐπιτρέπει μιὰ πρώτη προσέγγιση τῆς καθαρῆς ἐλληνικότητας, ἐφ' ὅσον κατὰ τὴν προσωκρατικὴ περίοδο ἡ ἐλληνικὴ σκέψη παρουσιάζεται πρὸς πρωτότυπη, πρὸς ἀμιγῆ καὶ πρὸς ἐνιαία ὡς πρὸς τὸν κεντρικὸ πυρῆνα της, ἀλλὰ καὶ οἱ χαρακτηριστικοὶ τύποι καὶ ἀξίες τῆς ἐλληνικῆς ζωῆς ἔχουν ἐπίσης πρὸς ἐντονὴ τὴ σφραγίδα τῆς πρωτοτυπίας καὶ τῆς μοναδικότητας.

Αλλὰ σημασία ἔχει νὰ ἐρθοῦμε στὴν οὐσιαστικὴ πλευρὰ τοῦ ζητήματος. Τί εἶναι τὸ ἰδιάζον ἐλληνικόν, πού ταυτόχρονα ἀντιφάσκει καὶ δὲν συμβιβάζεται πρὸς ὅλα τ' ἄλλα; "Ὅλα δείχνουν, ὅτι αὐτὸ πού χαρακτηριστικὰ ἡ Ἑλλάδα —καὶ μόνον αὐτὴ— πρόσφερε στὴν ἀνθρώπινη συνείδηση, σκέψη καὶ ζωὴ εἶναι πρῶτιστα ἡ τελείως ἐλεύθερη, ἀπροκατάληπτη, ἀνεπηρέαστη ἀπὸ ἄλλες τάσεις ἢ σκοπιμότητες *ἀναζήτηση καὶ βίωση τῆς ἀλήθειας*, ἡ τελείως ἀπαλλαγμένη ἀπὸ τὴν ὀφελιμοθηρία καὶ τὰ ἐνστικτα καὶ τὶς ἀνάγκες αὐτοσυντηρήσεως, ὁμαδικὰ ἢ ἀτομικά. Τὸ ζεῦγμα ἐλευθερία — ἀλήθεια ὡς κορυφαῖες ἐννοιες καὶ ἀξίες τῆς ἐλληνικότητας εἶναι πράγματι τὸ κλειδί, μετὰ τὸ ὁποῖο μποροῦν νὰ ἐξηγηθοῦν ὅχι μόνον οἱ μεγάλες ἐλληνικὲς «ἀνακαλύψεις» (φιλοσοφία, λογική, θεωρητικὰ μαθηματικὰ καὶ γεωμετρία, τράγωδια, κωμῶδια, ἐπιστημονικὴ ἱατρικὴ, φιλολογία, πολιτικὴ ἐπι-

στήμη, ἐπιστημονικὴ ἱστορία, φυσικὴ, ὅλα τὰ εἶδη τῆς ποιήσεως, ἐπιστημονικὴ ἀστρονομία, ἐπιστημονικὴ τεχνολογία καὶ πλεῖστα ἄλλα ἀποκλειστικὰ ἐλληνικά), ὅχι μόνον οἱ πρωτότυπες πολιτικὲς καὶ κοινωνικὲς μορφές, ὅλες σχεδὸν τῆς πολιτικῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος, ἀλλὰ καὶ οἱ πρακτικὲς πνευματικὲς ἀξίες πού διέπουν καὶ ἐξασφαλίζουν τὴν ὑπαρξὴ καὶ ἐφαρμογὴ αὐτοῦ τοῦ ζεύγματος, οἱ ἀξίες τῆς καθολικῆς, ὅχι μόνομεροῦς γνώσεως, τοῦ ἐλέγχου, τῆς ἀποδείξεως, τοῦ διαλόγου, τοῦ λόγου, τοῦ μέτρου, τῆς θεωρίας κλπ. Καί, ἐφ' ἑτέρου, τὸ ζεῦγμα ἐλευθερία — ἀλήθεια ἀποτελεῖ καὶ τὴ λυδία λίθο, γιὰ νὰ κρίνουμε τί εἶναι καὶ τί δὲν εἶναι ἐλληνικόν. Πραγματικά, αὐτὸ πού πρῶτιστα ἀπὸ τὴ φύση τοῦ δὲν συμβιβάζεται μετὰ τὴν ἐλληνικότητα, καὶ τελικὰ ἐφ' ὅτου ἀντιπαρατάχθηκε σ' αὐτὴν τὴν κατέστρεψε ἱστορικά, εἶναι ἀκριβῶς τὸ *δόγμα*, δηλαδὴ ὁ ὑποβιβασμὸς τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀλήθειας ἀπὸ τὴν κορυφαία καὶ ἀνιεράρχητη θέση τους καὶ ἡ ὑπαγωγή τους στὸ σκοπὸ (ἐξουσιαστικόν, οικονομικόν, ὁμαδικόν, ἀτομικόν, βιολογικόν σκοπόν). Ἄφ' ὅτου ἡ ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας καὶ ἡ ἐλευθερία ἐξέλιπαν ἱστορικὰ συνεπείᾳ τῆς κυριαρχίας τοῦ δόγματος, ἐξέλιπε μαζί τους ἱστορικὰ καὶ ἡ Ἑλλάδα σὰν ἀντιπροσωπευτικὸς φορέας τῆς ἐλληνικότητας. Νά, λοιπόν, πού καὶ ἱστορικὰ βγαίνει, ὅτι ἡ ἐλευθερία — ἀλήθεια εἶναι τὸ ἴδιο πράγμα μετὰ τὴν ἐλληνικότητα, ταυτίζονται, ἐνίζονται: ὅταν ὑπάρχῃ τὸ ἓνα, ὑπάρχει καὶ τὸ ἄλλο· καὶ ὅταν ἐκλείπῃ τὸ ἓνα, ἐκλείπει καὶ τὸ ἄλλο!

Ομως εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ὑπάρξῃ ἐδῶ μιὰ σημαντικώτατη διευκρίνιση, γιατί ἄλλιῶς ἡ ἀποψη περὶ ἐλλη-

νικότητας, πού ανέπτυξα, κάλλιστα μπορεί νά παρερμηνευθῇ: Ἡ ἐγχρονη, ἡ ἱστορική ἐμφάνιση τῆς ἐλληνικότητας στὸν τόπο αὐτὸ σημαίνει, ὅτι ὑπῆρξε κάποτε μόνο ἐδῶ καὶ δὲν ὑπῆρξε πιά ποτέ καὶ πουθενά; Μιὰ καταφαικὴ ἀπάντηση στὴν ἐρώτηση αὐτὴν θὰ ἐσήμαινε πλήρη ἀγνοία τῆς φύσεως τῆς ἰδίας τῆς ἐλληνικότητας: ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ ἀλήθεια εἶναι ἀξίες *ἀχρονες* καὶ *ἀτοπες* κι ἐπομένως ὁ ἐντοπισμός τους κι ὁ ἐγχρονισμός τους εἶναι λογικά ἀλλὰ καὶ πρακτικά ἀδύνατος. Ἑλληνικὸ εἶναι ὅ,τι ἐλεύθερο κι ἀληθινὸ ὑπῆρξε, ὑπάρχει καὶ θὰ ὑπάρξῃ. Ὅποια συνείδηση, ὕπαρξη, πράξη, ἔργο, σκέψη σ' ὅποιαδήποτε ἐποχὴ ἀπὸ τὸ ἀπώτατο παρελθὸν μέχρι τὸ ἀπώτατο μέλλον καὶ σ' ὅποιαδήποτε χώρο, πού διακρίνονται ἀπὸ τὴν ἐλεύθερη ἀναζήτηση καὶ βίωση τῆς ἀλήθειας, πέραν τοῦ χρησιμοθηρικοῦ, τοῦ σκοπίμου καὶ τοῦ ἐξουσιαστικοῦ, θὰ μπορούσαν, βάσει τῆς θεωρήσεως αὐτῆς, νὰ χαρακτηρισθοῦν *ἐλληνικά*. Καὶ θὰ μπορούσαν νὰ χαρακτηρισθοῦν *Ἑλληνες* ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ὅλων τῶν ἐποχῶν καὶ τόπων, ἀνεξάρτητα φυλετικῆς, ἐθνικῆς, πολιτικῆς, μορφωτικῆς κλπ. καταστάσεως, —σὲ οἰκουμενικὸ κι ὄχι ἐλλαδικὸ ἐπίπεδο— πού εἶναι

φορεῖς ἐνὸς τρόπου θεωρήσεως τῆς ζωῆς καὶ τοῦ κόσμου ἐλεύθερου, ἀδογμάτιστου, *ἄσκοπου*, *μὴ ὠφελιμιστικοῦ καὶ μὴ ἐξουσιαστικοῦ*. [Σπαύδω νὰ ὑπενθυμίσω ἐδῶ, γιὰ νὰ μὴν χαρακτηρισθῶ ὡς κατατρυχόμενος ἀπὸ ἐθνικιστικὲς μονομανίες καὶ προκαταλήψεις, ὅτι οἱ *Ἑλληνες αὐτοχαρακτηρίσθηκαν, αὐτοβαφτίσθηκαν, αὐτοονομάσθηκαν* πλεῖστα ὅσα κορυφαῖα, ρωμάλεα καὶ φωτεινὰ πνεύματα πάσης ἐθνικότητας ἀπὸ τὴ ρωμαϊκὴ ἐποχὴ ἕως σήμερα...].

Αλλὰ τὸ θέμα *ἐλληνικότητα* δὲν μπορεί βέβαια νὰ ἐξαντληθῇ οὔτε ἀπὸ ἓνα ἄνθρωπο οὔτε σ' ἓνα ἢ περισσότερα σημειώματα. Γι' αὐτὸ ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ γνωστοποιοῦμε στοὺς φίλους τοῦ *Δαυλοῦ*, ὅτι θὰ μπορούσαν, ὅσοι ἐπιθυμοῦν, νὰ συμμετάσχουν σὲ μιὰ σχετικὴ συζήτηση, πού θὰ διεξαχθῇ στὶς στήλες τοῦ περιοδικοῦ μὲ μιὰ μόνο προϋπόθεση, καθαρὰ *ἐλληνική*: Νὰ ἀναζητήσουν τὴν ἀλήθεια γύρω ἀπὸ τὸ θέμα μας *ἄδολα, ἄσκοπα*, ἀπροκατάληπτα, χωρὶς ὑποκειμενικὲς ἢ ἀντικειμενικὲς δεσμεύσεις ἢ ἐπιδιώξεις οἵαςδήποτε φύσεως καὶ αἰτίας...

Μετέωρος

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΥΡΙΑΚΑΚΟΣ

‘Ο άνθρωπος κι ό χρόνος

Τό παρελθόν και τό μέλλον, πριν τό δοῦμε μέσα στην ιστορία, θά πρέπει νά τό δοῦμε μέσα στην ψυχή τοῦ ἀνθρώπου. Ἄμα αἰσθανθοῦμε τό χρόνο μέσα μας, τότε μόνο θά ἀντιληφθοῦμε πῶς κυλάει μέσα στη μεγάλη κατηγορία τοῦ φαίνεσθαι, δηλ. τήν ἱστορία. Δέν εἶναι ό χρόνος ἀνεξάρτητος ἀπό τόν ἀνθρώπο. Δέν ὑπῆρξε «καιρός», πού δέν ὑπῆρχε ἀνθρώπος. Ὁ χρόνος πῆρε ἔννοια και ὑπολογίσθηκε σάν χρόνος ἀπό τόν ἀνθρώπο.

«Τόν κάθε καιρό ό άνθρωπος ήταν και εἶναι και θά εἶναι, διότι ό χρόνος (καιρός) χρονοῦται μόνο στοῦ βαθμοῦ πού ὑπάρχει ό ἀνθρώπος. Ὁ χρόνος γίνεται κάθε φορά χρόνος, μόνον χρονοῦμενος ὡς ἀνθρώπινη ἱστορική ὑπαρξη», λέγει ό Μαρτίνος Χάιντεγκερ.

Ὁ χρόνος τῆς ψυχῆς εἶναι και αὐτός γίγνεσθαι, ὅπως ὅλα μέσα στοῦ Σύμπαν. Περιέχει και ἐκφράζει τήν κίνηση τῆς συνειδήσεως και εἶναι μιᾷ ἀπέραντη σειρά με τελείες, πού δίνουν τήν ψευδαίσθηση τοῦ παρόντος. Τό παρόν ὅμως δέν ὑπάρχει οὐσιαστικά. Ἀπλῶς ἔχουμε ἕνα διαρκές μέλλον, πού συνεχῶς ἀπογίνεται μεταβαλλόμενο αὐτοστιγμει σέ παρελθόν. Δέν προλαβαίνει νά ὑπάρξει παρόν, ἀφοῦ ή κίνηση τοῦ χρόνου εἶναι ἀσταμάτητη. Τό γίγνεσθαι τό ἀντιμετωπίζουμε κατάφατσα, τό πρόσωπό μας εἶναι κολλημένο ἀπάνω στοῦ χρόνο και ὅπως μέσα στοῦ τραῖνο, ὅπου τό τοπίο συνεχῶς ἀπομακρύνεται. Πού εἶναι τό παρόν; Και ὅμως συνεχῶς μιλοῦμε γιά τό παρόν.

Βέβαια κάθε ψυχή ἔχει ἕνα γίγνεσθαι και ἐπομένως τό δικό της προσωπικό χρόνο. Ὅλα εἶναι χρόνος, και ό χρόνος εἶναι κίνηση. Και ἐμεῖς εἴμαστε χρόνος. Ἡ ὑπαρξη λοιπόν εἶναι και αὐτή χρόνος. Τί εἶναι ὅμως ό χρόνος; Διάρκεια βέβαια! Διάρκεια ὅμως χωρίς παρόν. Ἀδιάκοπη κίνηση. Δέν ὑπάρχει στάση, γιά νά ὀνομασθεῖ παρόν. Διάρκεια πάλι τί εἶναι; Ἐδῶ ή ἀφαίρεση ἀρχίζει νά γίνεται χασοτική.

Ἀρχίζουμε νά χάνουμε ἀπό τά μάτια μας κάθε ἐξασφαλιστική σταθερότητα και

ἀνεση. Ὁ Γιάσπερς λέει, πῶς ή ὑπαρξη ἐξαφανίζεται, μόλις ἀρχίζουμε νά τήν παρατηροῦμε. Τό ἴδιο, νομίζω, γίνεται με τίς ἐννοίες «διάρκεια» ή «χρόνος».

Ὁ Γιάσπερς ἀλλοῦ λέει: *«Ἐνσαρκωνόμαστε σέ μιᾷ στιγμή τῆς ἱστορίας και ή ὑπόσταση ἐνώνεται με τό ἐμπειρικό εἶναι».*

Και ό Κίρκεγκωρ προσθέτει: *«Ὁ χρόνος ἐνώνεται με τήν αἰτιότητα».*

Ὅλος λοιπόν ό χρόνος εἶναι μιᾷ στιγμή; Και αὐτή ή στιγμή εἶναι τό παρόν; Ἄν ὀνομάσουμε ὅλο τό χρόνο στιγμή, τότε ἴσως νά δεχθοῦμε και τήν ὑπαρξη τοῦ παρόντος. Ἐμεῖς πάντως ἐπιμένουμε: Ὁ χρόνος εἶναι μόνο μέλλον και παρελθόν. Και ἐπειδή τό μέλλον δέν εἶναι ἀκόμα συμβεβηκός, δέν μῆκε δηλ. ἀκόμα μέσα στοῦ χρόνο, τολμοῦμε νά πούμε πῶς ό Χρόνος εἶναι μόνο παρελθόν.

Ἡ ὑπόσταση, ὅπως λέει ό Γιάσπερς, *«ἐξαφανίζεται μόλις ἀρχίσουμε νά τήν παρατηροῦμε».* Ἀλλά ἐδῶ και ἕναν αἰῶνα ό Κίρκεγκωρ με ἐπίθεση ἐνάντια στοῦ λόγο, ἐκκέντρωσε τήν προσοχή ἀπ' αὐτόν και τήν συγκέντρωσε στην ὑπόσταση. Ἡ ὑπόσταση ὅμως, ἄν και ἐνίοτε χάνεται ἀπό τά μάτια μας, κινεῖται μέσα στοῦ χρόνο, στοῦ μέλλον, πού διαρκῶς γίνεται παρελθόν.

Ὁ Κίρκεγκωρ λέει: *«Ἄν σκέφτομαι συνεχῶς τήν ὑπόσταση, τήν καταστρέφω. Ἀλλά αὐτός πού τήν σκέφτεται ὑπάρχει. Ἡ ὑπόσταση τίθεται ταυτόχρονα με τή σκέψη».*

Ὅλα αὐτά βέβαια μέσα στοῦ χρόνο. Ἐχουμε ἀγῶνα μέχρι θανάτου ἀνάμεσα στη σκέψη και τήν ὑπόσταση. Ὁ Ζάν Βάλ ὁμως ἰσχυρίζεται, πῶς αὐτός ἀκριβῶς ό ἀγῶνας θανάτου συνθέτει τήν ὑπόσταση.

Νομίζω, πῶς στοῦ σημείο αὐτό πλησιάζουμε τήν ἀλήθεια, διότι ἤδη ἀγγίξαμε τήν περιοχή τοῦ παραδόξου και παραλόγου, πού εἶναι ό δρόμος πρὸς τό εἶναι, ἐπομένως βρίσκεται ἔξω ἀπό τό χρόνο και ἴσως γι' αὐτό και ἔξω ἀπό τό θέμα μας, πού εἶναι ἀκριβῶς ό χρόνος.

Ἄς ἐπανέλθουμε λοιπόν στοῦ χρόνο με

μιὰ πρόταση τοῦ Χάιντεγκερ: «Δὲν μποροῦμε νὰ πλησιάσουμε τὸ ἐρώτημα περὶ τοῦ εἶναι παραγνωρίζοντας τὸ ὅν ποὺ ἐμεῖς εἴμαστε. Καὶ ἐμεῖς εἴμαστε οὐσιωδῶς μέριμνα, δηλ. χρονικότητα (...). Καθορίζομαστε ἀπὸ ὁλόκληρο τὸ παρελθόν μας. Ἄρα ἡ μέριμνα προϋποθέτει τὸ χρόνο. Ὅχι πὼς τὸ εἶναι, εἶναι ὁ χρόνος, ἀλλὰ ὁ χρόνος εἶναι ὁ ὀρίζων ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἀναχωροῦντες μπορούμε νὰ θέσουμε τὸ πρόβλημα τοῦ εἶναι (...) Ἀπὸ τὸν ὀρίζοντα τοῦ χρόνου ἡ πρώτη στιγμή εἶναι τὸ παρελθόν».

Κατὰ Χάιντεγκερ λοιπὸν ἡ οὐσιώδης στιγμή τοῦ χρόνου εἶναι τὸ μέλλον. Καὶ ὁ Γιάσπερς ὁμοῦς βεβαιώνει, ὅτι: «ἡ ὑπόσταση δὲν εἶναι ποτέ, ἀλλὰ ἐπικεῖται νὰ εἶναι».

Δηλ. καὶ ἡ ὑπόσταση δὲν εἶναι, ἀλλὰ ΘΑ εἶναι. Δηλ. πάλι μέλλον. Ὅλα δηλ. μέλλον. Πὼς τολμοῦμε ἐμεῖς νὰ ἰσχυριστοῦμε, ὅτι τὸ μέλλον εἶναι ἔξω ἀπὸ τὸ χρόνο; Καὶ ὁμοῦς λογικὰ ἀφοῦ τὸ μέλλον ἀνήκει στὸ ΘΑ, ἀφοῦ ἀκόμη, δὲν ὑπῆρξε ὡς συμβεβηκός, δὲν εἰσῆλθε δηλ. στὸ χρόνο, μπορούμε νὰ ἰσχυρισθοῦμε: Χρόνος εἶναι μόνο τὸ παρελθόν!

Τὸ ζήτημα θέλει σκέψη πολλή. Τὸ ἀνάστημά μας εἶναι μικρό, γιὰ νὰ ἰσχυρισθοῦμε κάτι ποὺ δὲν τὸ ἰσχυρίσθηκαν οἱ μεγάλοι στοχαστές.

Εἶναι βέβαια συχνὲς οἱ ἀναφορὲς στοὺς υπαρξιακούς. Σὲ θέματα ὁμοῦς ὅπως αὐτά, ποὺ δὲν εἶναι ἀπλῶς σοβαρὰ ἀλλὰ κυριολεκτικῶς «τρομακτικά», αἰσθάνεται κανεὶς τὴν ἀνάγκη νὰ βοηθηθῇ ἀπὸ τοὺς γίγαντες αὐτοὺς τοῦ στοχασμοῦ ἢ τὸ θεωρεῖ κάπως θρασὺ νὰ προχωρήσῃ ἐντελῶς μόνος του. Γιαυτὸ διατυπώνεται ἡ ἀντίρρησή μας μὲ πολλὴ ἐπιφύλαξη.

Ἐπειτα πολλοὶ θὰ παρατηρήσουν, ὅτι μιλάμε γιὰ ἰδέες καὶ γεγονότα καὶ τελικὰ ἐκφράζουμε πολλὰς ταυτολογίες καὶ φαύλους κύκλους μὲ ἀντιθέσεις. Μὰ ὅταν πλησιάζουμε τὴν περιοχὴ τοῦ παραλόγου, δὲν μᾶς βοηθάει ἡ γλώσσα μὲ τὴν ἐντελῶς λογικὴ τῆς κατασκευῆς. Δὲν ὑπάρχουν ὁλοκληρωμένες ἀκόμα οὔτε οἱ ἴδιες οἱ ἐννοιες, γιὰ νὰ ἐκφραστοῦν μὲ ἀνάλογες λέξεις. Ἐπειτα οἱ ἐννοιες ποὺ ἐπιζητοῦμε ἀνιχνεύονται μὲ τὴν αἴσθησι καὶ τὴν καρδιά, μὲ ἀγω-

νία, μὲ ἔνταση σχεδὸν σπαρακτική. Πὼς νὰ διαμορφωθοῦν λέξεις σ' αὐτὴ τὴν πυρακτωμένη κατάστασι τῆς συνειδήσεως;

Ἀλλὰ ἄς ἐπανέλθουμε στὸ χρόνο. Οἱ Χοῦρσελ καὶ Σάρτρ ἰσχυρίζονται, πὼς ἡ οὐσιώδης στιγμή τοῦ χρόνου εἶναι τὸ παρόν. Ξεκινώντας, λένε, ἀπὸ τὸ παρόν σχηματίζουμε τὸ παρελθόν καὶ τὸ μέλλον. Ἐγὼ ὁμοῦς τὸ αἰσθάνομαι τελείως διαφορετικά, καὶ βλέπω τὴν ἀποψη Χοῦρσελ - Σάρτρ σὰν πολὺ σχηματική. Βέβαια, ἂν ἀκίνητοποιήσουμε τὸ χρόνο, ὅλα μπορεῖ νὰ γίνουν παρόν. Ἀλλὰ τί σημασία ἔχει τότε τὸ παρόν, ἀφοῦ δὲν θὰ ὑπάρχει χρόνος; Χρόνος μόνο σὲ κίνηση νοεῖται. Ὁ Χάιντεγκερ πάντως ἐπιμένει: «Ἡ πρώτη στιγμή τοῦ χρόνου, ἡ πρώτη ἔκστασι τοῦ χρόνου εἶναι τὸ μέλλον. Ὁ χρόνος, ὅπως καὶ ἡ ὑπόσταση, εἶναι ἐκτὸς ἐαυτοῦ. Βρίσκεται πάντα σὲ φυγή».

Ἴσως μερικοὶ νομίσουν, πὼς μ' αὐτὸ τὸν τρόπο ὁ Χάιντεγκερ ἀρνεῖται τὸ παρελθόν. Καὶ ὁμοῦς, ὑπάρχει ἡ ἀποψη πὼς ὁ χρόνος εἶναι ταυτόχρονα παρελθόν καὶ μέλλον. Ὁ χρόνος δηλ. εἶναι ἡ γραμμὴ τοῦ κύκλου. Ὅλα τὰ σημεία μποροῦν νὰ εἶναι ἐναρκτηρία καὶ ὁλος ὁ κύκλος εἶναι μέλλον ἢ παρελθόν, ἀνάλογα ἀπὸ τὸ σημεῖο τῆς ἐκκινήσεως.

Μιλώντας γιὰ τὸ μέλλον ὁ Κίρκεγκωρ, στὰ 1833, γράφει: «Ἀπὸ μία γενικὴ ἀποψη κάθε ἀληθινὴ ἐξέλιξι εἶναι ἐπιστροφὴ πρὸς τὰ πίσω, ποὺ μᾶς ὁδηγεῖ σὲ τὴν πηγὴ μας».

Βέβαια ἡ ζωὴ δὲν ἐπιστρέφει ποτέ πρὸς τὰ πίσω. Ὁ Κίρκεγκωρ ἄλλωστε μιλάει γιὰ ἐξέλιξι, καὶ ἡ ἐξέλιξι ἔχει πρόσωπο πάντοτε πρὸς τὸ μέλλον. Ἐδῶ τὸ «πίσω» δὲν εἶναι ὁποιοδήποτε παρελθόν: ἐννοεῖ σοβαροὺς, πολὺ σοβαροὺς καὶ κλασσικοὺς σταθμούς τοῦ παρελθόντος, ὅπως εἶναι λ.χ. ὁ 5ος αἰώνας, κατὰ τοὺς ὁποίους διαμορφώθηκαν πολὺ γενικὲς ἀρχὲς ἀνεξάντλητης σχεδὸν ἰσχύος. Τὸ πρᾶγμα ξεκαθαρίζει περισσότερο, ἂν παραθέσουμε τὴν ῥῆσι τοῦ Νίτσε: «Ὁφείλομε νὰ ποῦμε ΝΑΙ στὸ πεπρωμένο μας».

Τὸ πεπρωμένο, αὐτὸ δηλ. ποὺ πέπτωται νὰ γίνῃ καὶ γιὰ τὸ ὁποῖο ὁ Αἰσχύλος λέει ὁτι «φυγεῖν ἀδύνατον», ἀποδείχνει πόσο τὸ

μέλλον είναι μία άπλη προέκταση του παρελθόντος. Το παρελθόν δηλ. είναι μία πραγματικότητα απαρασάλευτη και αποφασιστική, που προσδιορίζει όλες τις συντεταγμένες του μέλλοντος. Το μέλλον λοιπόν είναι όχι μόνον αιχμάλωτο του παρελθόντος αλλά όχρη του ανταύγεια, σκιά. Καί όμως σκιά σπεύδουν πολλοί να αποκαλέσουν το παρελθόν. Έπειδή βέβαια παρήλθεν, απεχώρησε από το προσκήνιο. 'Αλλ' όχι μόνον δεν είναι σκιά το παρελθόν, μά είναι βαρύς όγκόλιθος, συμπυκνωμένη ιστορία, συμπαγής ουσία του χρόνου, ενώ το μέλλον είναι άπλο ύποπροϊόν του παρελθόντος.

Βέβαια ό Χάιντεγκερ έχει ήδη πεί, ότι «*πρώτη στιγμή του χρόνου είναι το μέλλον*».

'Αλλά ό χρόνος είναι τόσο άπροσδιόριστη και παράδοση έννοια. Στο σχήμα του κύκλου μιλήσαμε γιά σημείο έκκινήσεως. Σημείο έκκινήσεως μπορεί να είναι όποιαδήποτε θέση του κύκλου, αλλά όχι μόνον έκκινήσεως. Μπορεί να έχουμε και διαφορετική κατεύθυνση. Ό χρόνος γυρίζει και προς τα πίσω, από το μέλλον προς το παρελθόν. Δεν παραδοξολογώ εδώ. 'Η ίδια ή αντικειμενική έπιστήμη στο σημείο αυτό έχει ήδη διαπιστώσει την άφάνταστη παραδοξότητα του χρόνου. Έχουμε φύγει πλέον από τη σχετικότητα του 'Αινστάιν, ή όποια ήδη έκλόνισε στις άρχές του αιώνα κάθε τι το σταθερό. Έχουμε φθάσει στην παραδοξότητα του Μάξ Πλάνκ, του Μπόρ και του Χάιζενμπεργκ, που έπιβεβαιώνουν ότι ή μυστηριακή άτμόσφαιρα των θρησκειών ύπάρχει μέσα στην άφηρημένη έννοια «χρόνος».

Το παρελθόν, λοιπόν, δεν μπορούμε σήμερα να λέμε πώς ήταν. Άς το ξεχάσουμε αυτό. Το παρελθόν είναι. Μόνο, που το «είναι» δεν έχει βέβαια την έννοια του παρόντος, του «*εδώ*» και του «*τώρα*». Το είναι του παρελθόντος είναι ή ζωή «*αείωος*» του 'Ηρακλείτου, είναι μία πραγματικότητα σπαρταριστή, δημιουργός και συνεχώς άνανούμενη.

'Η ιστορία θεωρείται παρελθόν. Το ίδιο και ή παράδοση. 'Αλλά ή παράδοση είναι

ζωή ρέουσα με αίμα ζεστό, που τροφοδοτεί τις άρτηρίες μας και την καρδιά μας. Καί ή ζωή, τόσο με τις καταβολές της όσο και τις προοπτικές της, άποτελεί ένα σώμα.

'Η έννοια του παρόντος είναι βέβαια πρακτικά χρήσιμη. Ούσιαστικά όμως και κυριολεκτικά δεν προλαβαίνει να ύπάρξει παρόν, άφού ό χρόνος κινείται συνέχεια. Βέβαια το πολύ πρόσφατο, το άμεσο παρελθόν, το όνομάζουμε παρόν. "Όσο γιά το χρόνο γενικά, αναλόγως με την κατεύθυνσή μας στον κύκλο άλλοτε είναι όλος παρελθόν και άλλοτε όλος μέλλον.

"Όδη οί γνωστές κατεστημένες έννοιες έχουν συντριβεί. Πρίν λίγες δεκαετίες θά μάς έλεγαν τρελλούς, αν ψιθυρίζαμε έστω τέτοιες έκφράσεις. Στο σημείο αυτό θά μπορούσαμε να άρκεσθούμε στον Σαίξπηρ, που λέει, νομίζω στον Άμλετ, «*τά ύπόλοιπα είναι σιωπή*».

Είναι όμως άνάγκη να διασαφηνίσουμε ακόμα κάτι:

"Όταν μιλάμε γιά παρελθόν, μιλάμε γιά την παράδοση. Καί βέβαια, αν δεχόμαστε πώς ύπάρχουν άξίες, ή παράδοση είναι που τις προσκομίζει. Λοιπόν ή άξία είναι προϊόν του παρελθόντος. Είναι σκυτάλη ύπαρξιακή ή άξία, που από χέρι σέ χέρι την μεταβιβάζουν οί γενεές, τροποποιώντας την μέσα στους αιώνες, τόσο όσο τροποποιείται μέσα στο χρόνο όλόκληρη ή ύπαρξη. 'Η άξία λοιπόν είναι 100% παράδοση. Δεν ύπάρχουν άξίες μη παραδοσιακές, έκτός αν δεχτούμε, ότι ό χρόνος δεν άρχίζει γενικά από τον άνθρωπο αλλά από το άτομό μας, προσωπικά, ή τη γενεά που έμείς αντιπροσωπεύουμε.

Πράγματι ό Σάρτρ μέσα σέ μία άτμόσφαιρα σπαρακτικής άπελπισίας θά άναφωνήσει: «*Τις άξίες τις δημιουργώ εγώ με την έκλογή μου. Είμαι το άθεμελίωτο θεμέλιο των άξιών. Έπειδή εγώ θεμελιώνω το πᾶν, είμαι, ό ίδιος χωρίς θεμέλιο. Δεν ύπάρχει κανένα έξωτερικό σημείο, που θά μπορούσε να με προσανατολίσει. Κανόνας μου είναι μόνον ό έαυτός μου, και πρέπει εγώ να φτιάξω τους κανόνες μου*».

'Εγώ νομίζω, ότι τις άξίες τις άποδεχόμαστε και δεν τις δημιουργούμε έμείς. 'Αλ-

λά ἔστω ὅτι τὶς δημιουργοῦμε. Τὴν ὥρα πάντως, τὴ στιγμή πού σκεπτόμαστε καὶ εἴμαστε ὥριμοι νὰ μιλήσουμε γιὰ ἀξίες, εἴμαστε ἤδη συμπτωκώμενο παρελθόν. Μέσα στὸ κύτταρό μας ζεῖ ἡ ἐπίδραση καὶ τοῦ πιὸ ἀπομακρυσμένου τρισχιλιετοῦς προγόνου μας. Ἐπομένως τόσο οἱ προτιμήσεις μας ὅσο καὶ οἱ ἀπαρέσκειές μας εἶναι προσδιορισμένες ἤδη ἀπὸ τὶς δεδομένες ποιότητες τῶν κυττάρων καὶ τῶν γονιδίων μας. Πού εἶναι ἡ ἐλευθερία; Καὶ χωρὶς ἐλευθερία πῶς δημιουργῶ ἀξίες ἐγώ, τὸ συγκεκριμένο ἄτομο; Καὶ ὁμως ὁ Σάρτρ υπογραμμίζει: «*Ἡ ἐλευθερία εἶναι τὸ μοναδικὸ θεμέλιο τῶν ἀξιών*».

Ἐγὼ τὸ διατυπώνω ἀλλιῶς: Ἐλευθερία εἶναι ἡ ἀνεμπόδιση δυνατότητα νὰ ἐκφραστεῖ ἡ ὑπαρξή μου, ἡ ὅποια εἶναι παράδοση 100%.

Ἐπειτα αὐτὸ τό: «*τὶς ἀξίες τὶς δημιουργῶ ἐγὼ μὲ τὴν ἐκλογή μου*» εἶναι ἀντιφατικό. Ἄν ἐκλέγω, σημαίνει ὅτι ὑπάρχει ποικιλία ἐπιλογῆς. Ἀλλὰ τότε δὲν δημιουργῶ, ἐπιλέγω. Ἐπειτα εἶναι καὶ τὸ ἄλλο: Ὅταν ὁ Σάρτρ λέει «*ἐγώ*», τί ἐννοεῖ; Ἐγὼ ὁ ἄνθρωπος στὴ γενικότητά του ἢ ἐγὼ ὡς ἄτομο; Διότι βεβαίως τὶς ἀξίες τὶς δημιουργεῖ ὁ ἄνθρωπος, ἀλλὰ ὄχι κάθε φορά τὸ συγκεκριμένο ἄτομο, ἔστω καὶ ἂν αὐτὸ τὸ ἄτομο εἶναι ἓνας Σάρτρ. Μήπως πρέπει νὰ ἐπαναλάβουμε ἐδῶ τὴ φράση τοῦ Σαίξπηρ: «*τὰ ὑπόλοιπα εἶναι σιωπὴ*»;

Ἀρνοῦμαστε λοιπὸν τὸ παρόν; Ὁχι βέβαια! Ἀλλὰ τότε; Ἀπλῶς ψάχνουμε, ἐρευνοῦμε, καὶ παρὸν δὲν ἀνακαλύπτουμε! Νιώθουμε ὁμως συνέχεια τὸ στοργικό, τρυφερό καὶ θωπευτικό χέρι τοῦ παρελθόντος νὰ μᾶς ὁδηγεῖ πρὸς τὸ μέλλον. Συνεχίζει δηλ. τὴν πορεία μας, ὅπως τὴν προσδιορίζει στίς γενικές της γραμμές τὸ ἀπέραντο, σχεδὸν ἀτελεύτητο παρελθόν, ἢ παράδοσή.

Βέβαια ὑπάρχουν πολλοὶ ἀνέροισι καὶ βλάσφημοι, πού ὄχι ἀπλῶς ἀρνοῦνται, ἀλλὰ καταγγέλλουν, καὶ ἀκόμα ὑβρίζουν τὸ παρελθόν. Δὲν ἔχει ὁμως καμμιά σημασία. Ὅ,τι καὶ νὰ κάνουν, τὸ παρελθόν ἀναβλύζει ἀπὸ μέσα τους. Ἡ ἀναπνοή τους, οἱ σφυγμοὶ τῆς καρδιάς τους, τὸ δέρμα τους, τὸ νευρικό τους σύστημα, οἱ ψυχολογικὲς ἀντιδράσεις τους, ἡ ποιότητα τῶν αἰσθημάτων τους, ὅλα μὰ ὅλα εἶναι παρελθόν. Ὅλα εἶναι παράδοση, ὅλα εἶναι ἀξίες μέσα στὸ χρόνο.

Μὰ ὁ νοῦς ἀρνεῖται ἀρκετὲς φορές τὴν παράδοση! Ἐ, λοιπὸν; Τί εἶναι ὁ νοῦς; Ἡ ἀκροτελευτία ἐκδήλωση τοῦ αἰσθήματος. Σκιά δηλ. αἰσθήματος, πού ἔχει κρυώσει. Ὁ νοῦς εἶναι μαγνητοταινία, πολὺτιμο ἐργαλεῖο, ὄχι ἀξία, ὄχι ὁδηγός. Εἶναι κρύα γραφή, πού δὲν ἔχει ἄμεση, ἀλλὰ πολὺ ἔμμεση σχέση μὲ τὴν ὑπαρξή. Ἡ ὑπαρξὴ ὁμως ἐκφράζεται ἄμεσα μὲ τὸ αἶσθημα, τὴ συγκίνηση, δηλ. μὲ τὴν καρδιά, ἐκφράζεται μὲ τὸ ζεστό, καυτὸ αἷμα, πού συνεχῶς κυλάει στίς ἀρτηρίες, ὅπως ὁ χρόνος. Εἴμαστε λοιπὸν χρόνος, αὐτοῦσιο παρελθόν, παράδοση, καὶ κυττάζουμε πρὸς τὸ μέλλον. Χωρὶς τὸ παρελθόν δὲν μπορούμε νὰ μιλάμε γιὰ μέλλον.

Ἐρευνώντας τὸ παρελθόν καὶ μελετώντας το, τὸ γνωρίζουμε καλύτερα. Ἐτσι διευκολύνουμε τὴν ἀνετη προσέλευση τοῦ μέλλοντος. Διότι τὸ παρελθόν δὲν ἐπαναλαμβάνεται ὡς γεγονότα. Οἱ ἀξίες τοῦ παρελθόντος εἶναι πού ἐπιβιοῦν καὶ φωτίζουν καὶ ὁδηγοῦν.

Δὲ μπορούμε νὰ ἀρνηθοῦμε τὴν παράδοση, παρὰ μόνον αὐτοκτονώντας, ἀποκλείοντας δηλ. τὸ μέλλον.

Ὅλα «*τὰ ὑπόλοιπα εἶναι σιωπὴ*».

ΓΙΑΝΝΗΣ ΒΟΥΛΓΑΡΙΔΗΣ

Ἰαμβικὸς ἐπίλογος

*Τὰ παιδικὰ μας ἄστρα - ἀσθενικὲς πυγολαμπίδες,
σ' ἐνὸς ἀνάληπτου οὐρανοῦ τὴν πλήρη ἀδιαφορία...*

*Κ' ἐσὺ μονάζεις, σιωπηλὴ, στὴ σκιά τοῦ παρελθόντος,
μὲ ἄβουλο βλέμμα στὴν ἀναδρομὴ τοῦ χρόνου
καὶ τὶς ταριχευμένες μνῆμες στὰ νεκρὰ δωμάτια,
μετρώντας τὴ ζωὴ μὲ τὸ ἐκκρεμὲς τοῦ ρολογιοῦ
καὶ ξεφυλλίζοντας τὰ φύλλα τοῦ ἡμερολογίου...*

*Ἔξω, οἱ ἀμφίβολες πορεῖες τοῦ πόθου καὶ τοῦ πάθους,
χωρὶς τὴν αἴσθηση τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου,
σὲ μιὰν ἀδιάκοπη φυγὴ χωρὶς ἀρχὴ καὶ τέλος·
οἱ θύελλες κ' οἱ οἰμωγὲς στὰ πλάτη καὶ στὰ μήκη
καὶ οἱ ἐξαλλες χαρὲς στὰ διάμεσα τῶν θρήνων,
σὰν παπαροῦνες ἐκπληκτες σὲ κουρσεμένα ἐδάφη,
ἐνῶ σιγοῦν, νωποί, ἀπὸ κάτω οἱ τάφοι.*

*Κ' ἐσὺ γατούλα αὐτάρεσκη στὴ μαλθακὴ γωνιά σου
μὲ τοὺς παλλόμενους γοφοὺς τῆς εὐγονίας
καὶ τὴν ἀφῆ τόσο ἔντονη, σὰν αἴσθηση μονάχη,
καθὼς χυμᾷ στοὺς πόρους σου καὶ στάει θερμὴ ὕγρασία
ὁ Μέγας Ἥλιος τῆς Δημιουργίας...*

*Ἔτσι, μιὰ μέρα θὰ γυρίσουμε ν' ἀναπαυθοῦμε
κάτω ἀπ' τὸ αὐριανὸ τόξο τῆς κορδέλας τῶν μαλλιῶν σου,
συγκλίνοντας τὰ ὁράματα τοῦ ἄπειρου ἑαυτοῦ μας
στὴ γλυκεῖα συγκατάβαση τοῦ βλέμματός σου,
καθὼς ἡ σκιά τῆς καλωσύνης σου θ' ἀγγίζει
τὰ φλογισμένα μέτωπα καὶ τ' αὐστηρά μας μάτια—
ὥραϊες φροντίδες γιὰ παιδιὰ ποὺ ἀρρώστησαν πολύ...*

*Καὶ τώρα πιά στὸν κύκλο τῶν ὥρων βιοποροῦμε,
ἕως τὴν κοντόφθαλμη τοῦ αὐριο προσδοκία,
μὲ τὸ δελτίο καιροῦ καὶ μὲ τὰ νέα
καὶ τὶς μικρὲς ἐπιθυμίες μας ἑτοιμες στὸ δίσκο·
νομοταγεῖς στὴ συνετὴ πορεία τῶν γεγονότων,
μὲ εὐκολὴ τὴν ἐπίκριση στὶς παραβάσεις.*

*Κι' ὅταν στυγνὸς ὁ φόβος τοῦ θανάτου μᾶς κυριεύει,
καταφυγὴ κ' ἐλπίδα στὴ γωνιά τὸ εἰκονοστάσι
μὲ τὶς στεγνὲς μορφὲς τῶν παλαιῶν ἀγίων,
ὅπου μαραίνεται καὶ φθίνει ἀπὸ κατάθλιψη καὶ ἀνία
ἐνὸς ταριχευμένου θεοῦ ὁ προαιώνιος μύθος.*

ΜΑΝΩΛΗΣ ΜΑΡΚΑΚΗΣ

Ὅδοιπορικὸ

Κρατῶ στὸ χέρι μου τὸ βιβλίο τοῦ Πausανία καὶ περιφέρομαι στὴν Ἑλλάδα. Εἶχα γράψει, ἄραγε, ὁ ἴδιος τὸ βιβλίο τοῦτο, τότε ποῦ ἄφησα τὴν Σίπυλο, γιὰ νὰ γνωρίσω τὴν πατρίδα; Ἡ γῆ ἐτούτη, δηλαδή ἡ οὐσία τοῦ βαθύτερου ἑαυτοῦ μας, μιλοῦσε πάντοτε μ' ἓνα ἰδιαίτερο τρόπο στὴν ψυχὴ μου. Δὲν θυμοῦμαι πιά, ἂν ἦταν μέρα ἢ ἂν ἦταν νύχτα τότε ποῦ τὰ βήματά μου μ' εἶχαν ξαναφέρει σὲ τούτους τοὺς τόπους. Θυμοῦμαι ὅμως, πῶς δὲν μοῦ ἔδωσαν ποτὲ τὸ δικαίωμα νὰ τοὺς ἀμφισβητήσω, ἀλλὰ στὸ βλέμμα μου καταθέτονταν διαρκῶς ἡ Ἑλλάδα μὲ τὶς ἀπειρες μορφές της, καὶ μέσα ἀπὸ αὐτὲς ἡ αἰώνια, προδομένη ἴσως, ἀλλὰ ὀρθία θέλησή της, γιὰ νὰ ὑπάρξει.

Τὰ χῶματα τοῦτα, μαῦρα ἢ ἄγωνα, ἔδιναν στοχαστὲς καὶ πολεμιστὲς, ποῦ, ὅσο λίγοι καὶ νῆταν, κράτησαν τὸ μέτωπό της ὀρθίῳ στὶς μεταμορφώσεις τῶν καιρῶν. Δὲν εἶχε τότε σχεδὸν τίποτε τὸ παράδοξο ἢ πατρίδα μου. Ἦταν μιὰ βαθειά, παντοδύναμη φλέβα, ποῦ ἀντιστεκόταν στὰ μηνύματα τῶν καιρῶν. Ἀλλὰ τὰ δεχόταν καὶ τ' ἀφομοίωνε καὶ τὰ ἔκανε δικὰ της κι ἄλλα τὰ ἔδιωχνε σὰν ξένο σῶμα ἢ τουλάχιστο προσπαθοῦσε νὰ τὰ ἀποβάλει.

Ἡ Ἀρκαδία, ἡ Λοκρίδα, ἡ Ἀττικὴ, οἱ Φενεοὶ ἦσαν τόποι ποῦ βαθιά εἶχα ἀγαπήσει. Δὲν εἶχα τότε προλάβει νὰ γράψω γιὰ ὅλη τὴν Ἑλλάδα, ὅσο κι ἂν τὴν γνώριζα ἢ εἶχα ἀκούσει γι' αὐτή. Στάθηκα καὶ ἀφουγκράστηκα τὴν καρδιά της. Δὲν ἔγραψα γιὰ τὰ νησιά, γιὰ τοὺς μακεδονίτικους κάμπους καὶ γιὰ τὸν Ὀλυμπο. Οὔτε καὶ γιὰ τὴν Θράκη καὶ τὴν Δωδώνη. Δὲν πρόλαβα νὰ γράψω, καὶ ἴσως νὰ μὴ προλάβω ποτὲ νὰ γράψω γι' αὐτά. Κι ὅμως ὁ τόπος ἐτοῦτος δὲν εἶναι πιά ὁ ἴδιος σήμερο. Εἶχαμε καὶ τότε ξένους στὴν πατρίδα. Σήμερο ὅμως τὸ ἀλλότριο ἔχει πιά ἀποκτήσει συνείδηση καὶ ἡ γῆς αὐτή, ὅση ἀκόμη παραμένει σὲ ἑλληνικὰ χέρια, ἔχει γιομίσει περιέργες εἰκόνες, ἐπιγραφές, ἤχους, φωνασκίες καὶ χρώματα. Στὴν ἰδιοκτησίᾳ διακυβεύεται ἡ ἴδια ἢ κυριαρχία τῆς Ἑλλάδας.

Δὲν ἔγραφα τότε μόνο γιὰ τὸν τόπο τοῦτο, ἀλλὰ μιλοῦσα καὶ γιὰ τὸν ἄνθρωπο ποῦ ἀνδρωνόταν μέσα σ' αὐτὸν —ὅσο βέβαια μπορούσα. Τότε, θυμοῦμαι, εἶχαν φτάσει κι ἐδῶ μηνύματα φλογερὰ ἀπὸ τὴν Ἰουδαία, καὶ δάσκαλοι γεμάτοι πάθος προσπαθοῦσαν νὰ μεταμορφώσουν τὸν Ἕλληνα σὲ ἄλλο ἄνθρωπο. Ἐμεῖς εἶχαμε ἀγαπήσει τὸ πνεῦμα, ἀλλὰ δὲν ἀρνηθήκαμε τὸ σῶμα, ἐμεῖς λατρέψαμε τὸν Ἀπόλλωνα μὲ τραγούδια τοῦ Βάκχου, ἀγαπήσαμε τὸ μέτρο, τὸ ἄτομο, τὴν ἐλεύθερη κρίση κι ὄχι τὴν μάζα, τὸ ἄμετρο ἢ τὸν φανατισμό. Ἦξερα, πῶς θὰ πάλευε ὁ τόπος ἐτοῦτος γιὰ πολλὰ χρόνια, ἴσως καὶ γιὰ αἰῶνες, γιὰ νὰ μπορέσει νὰ κρατηθεῖ, δηλαδή νὰ συνταιριάζει τὸ φῶς τοῦ ἀττικοῦ οὐρανοῦ καὶ τὸ σκοτάδι τῆς ἀποκάλυψης. Τὸ πέτυχε βέβαια. Καὶ πετυχαίνοντάς το κέρδισε πολλά. Τότε ἦσαν αὐτὰ τὰ μηνύματα, ποῦ ἀνοίγαν ἓνα ἀπέραντο δρόμο. Ἰσως νὰ ἦρθαν ἀργότερα καὶ ἄλλα πολλά.

Σήμερο ὅμως τὰ μηνύματα εἶναι ὀλέθρια, καὶ ἡ ἴδια ἢ φυσιογνωμία τοῦ ἀνθρώπινου τοπίου μοιάζει ἀλλοτριωμένη καὶ ὁ νέος Ἕλληνας χωρὶς ἀνάμνηση. Οἱ νέοι, ποῦ συνάντησα στοὺς τόπους ποῦ πέρασα, δὲν εἶναι πιά οἱ ἴδιοι —κι οὔτε βέβαια ἔπρεπε νὰ εἶναι— μὲ τοὺς νέους ποῦ ἀντάμωσα στὸ

πρώτο μου ταξίδι στην πατρίδα. Δεν μπορούσα όμως ποτέ να σκεφτώ, πώς ή νέα έτούτε γενιά, στο πιο μεγάλο μέρος της, θα ήταν αποξενωμένη κι επιλήσμονη, χωρίς καν να θυμάται αυτό που ίσως δεν πρόλαβε ποτέ ν' αγαπήσει. Το κυνήγι του εύκολου, ή παράδοση στις πιο άθήμετες τέρψεις, ξένες απόλυτα προς τις συνήθειες του τόπου μου βλέπω όλο και περισσότερο να λυγίζουν την θέλησή της να υπάρξει έλληνικά.

Οι γεννήτορές της προσφέρουν τη γη τους στην βουλιμία του ξένου, και πολλοί από αυτούς έπιτελούν το πιο φριχτό είδος της έλληνικής αυτοχειρίας: δίδουν το σπέρμα τους, δηλαδή το αποφασιστικότερο πρόσωπο του έλληνικού μέλλοντος. Πόσο δικός μας είναι πια ό τόπος ετούτος, όταν ή γη μας μεταφέρεται σε ξένα χέρια ή γίνεται τόπος ανήκουστων πράξεων, και τί θα μπορούσαμε να περισώσουμε για τους επίγονους των επιγόνων μας; Μήπως είναι ταγμένο να γίνουμε εΐλωτες —οί αρχαίοι εΐλωτες ήσαν οί γηγενείς Σπαρτιάτες— και ή ιστορία μας στο εξής δεν θά'ναι παρά ή ιστορία των επήλυδων; Ή μήπως είναι ταγμένο ν' άφομοιωθούμε, χωρίς πια καμμία ιστορική δυνατότητα;

Θυμώμαι την όργη στο πρόσωπο ενός φίλου μου, που τον βρήκα και πάλι ύστερα από τόσους αιώνες, που έβλεπε το νησί του να κατακλύζεται από ξένους ιδιοκτήτες και την αφιλόξενη προσπάθειά του για να κρατηθεί, αρνούμενος να προσφέρει έστω κι ένα ποτήρι νερό σε ξένους περαστικούς, να αποτελεΐ παραφωνία στην γενικότερη διάθεση. Εΐδα όμως στα λόγια του την θέληση του τόπου μου να υπάρξει μέσα από την ίδια την δημοτική ψυχή και ανεξάρτητα από την θέση της πολιτικής έξουσίας του. Ακόμη μουΐπαν, πώς σ' άλλες πατρίδες οί ξένοι δεν μπορούν ν' αγοράσουν γη, αλλά μπορούν μόνο να την νοικιάζουν. Δεν ήξερα τίποτε γι' όλα αυτά, όταν έπιχειρούσα, ύστερα από τόσα χρόνια, ύστερα από αιώνες, το ταξίδι τουτο. Και δεν μπόρεσα να κρατηθώ, όταν αποχαιρετούσα τ' άρκαδικά βουνά, την Έπίδauρο, τους Φενεούς, που άρχισαν να σβήνουν στις όροσειρές της μνήμης μου. Ή μνήμη είναι και ή ανώτερη ουσία της έλληνικής πατρίδας.

Τούτες οί σκέψεις γεννήθηκαν στο νοΐ μου, όταν κρατώντας στο χέρι μου το βιβλίο του Πausανία περιφερόμουν στην Έλλάδα, σε τόπους που παλιότερα είχα αγαπήσει, αλλά και που ό ίδιος με τόση σπάνια περιπάθεια τότε περιέγραφε.

ΜΕΤΑΞΥ ΣΟΒΑΡΟΥ ΚΑΙ ΑΣΤΕΙΟΥ

Ιδού, λοιπόν, ότι και οι σημερινοί «ποιμένες υπηρεσίας» της ήμετέρας στάνης καλούνται να γευθούν το «κυπριακόν πιᾶτον», τὸ ὁποῖον ἡτοίμασαν —ἐν ἀγαστῇ συμπνοίᾳ, παρὰ τὰ θορυβώδη ἀντιλεγόμενα— οἱ ἀρχιμάγειροι Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως εἰς τὰ κοινὰ μαγειρεῖα τῶν. Εἶναι, ἄλλωστε, οἱ μόνοι ἐγχώριοι «μπιστικοί», οἱ ὁποῖοι, λόγω τῆς προσφάτου «ἐπαγγελματοποίησής» τῶν (διὰ τὰ νεολογίσωμεν προσηκόντως), δὲν ἔχουν μέχρι στιγμῆς δοκιμάσει τὸ ποικίλως σερβιριζόμενον τοῦτο ἔδεσμα, τὸ ὁποῖον, βαρὺ καὶ δύσπεπτον ὡς ἐκ φύσεως εἶναι, εἶχε κατὰ τὰ παρελθόν πολλοὺς ὁμοτέχνους τῶν «βαρυστομαχιάσει», ἐνίους δὲ καὶ εἰς «κῶμα» ὀδηγήσει...

Βεβαίως, «ἡ τοῦ ὄνου συμφορὰ» τοῦ αἰσώπειου μύθου ἔχει πάντοτε τὴν διδακτικὴν τῆς ἀξίαν, δι' ἣ καὶ ἡ ἀρχικὴ εὐγενεστάτη (ὄχι, παίζομεν!) ἄρνησις —«θαυμάσιον τὸ φαγητόν, πλὴν, μοῦ, σοῦ, τοῦ, ξοῦ...»— τουτέστιν «παρελθέτω ἀφ' ἡμῶν...». Ὅμως, ὡς φαίνεται, ἡ ἄρνησις αὕτη ἡγειρεν ἤδη τὴν μῆνιν τῶν ἀρχιμαγείρων (καὶ τῶν ἐγχωρίων λαντζέρηδων τῶν), οἵτινες πράττουν καὶ θὰ πράξουν ὅ,τι δύναται (καὶ τί δὲν δύναται!), ὅπως τὸ παρασκευασθὲν φαγητὸν, ζεστόν ἢ κρύον. (Ὅσον κρυώνει, τόσον δυσπεπτότερον καθίσταται).

Τὸ θλιβερὸν συνακόλουθον τοῦ μοιραίου τούτου ἐδέσματος εἶναι, ὅτι, ὁστις ἀρνηθῇ τὸ γεῦσθαι, «τρώγεται» ὁ ἴδιος καὶ ὁστις τὸ φάγη, τὸν «τρώγει» τὸν ἴδιον! Πάντως, τὸ ραντεβοῦ με «τὴν ἱστορίαν» ἢ με τὸ γεῦμα ἔχει κλεισθῇ, ἢ δὲ μεσημβρία πλησιάζει...

Εὰν ἦτο ἀληθὲς τὸ λεγόμενον ὅτι ἡ ὑπερβολὴ φονεύει, ἡ Ἑλλάς ἀπὸ πολλοῦ θὰ ἐκατοικεῖτο ἀπὸ κουρούνας μόνον, καθὼς δὲν ὑπάρχει συνέλ-

λην, ποὺ νὰ μὴν «βλέπη» καθημερινῶς πέντε καμήλους ὡς κώνωπας καὶ πέντε κώνωπας ὡς καμήλους, ἀναλόγως τοῦ προσωπικοῦ συμφέροντος ἢ τῶν κομματικῶν ὁματουαλίῶν του. Τὰ ἡμέτερα καλὰ καθίστανται οὕτω κάλλιστα, τὰ ἀλλότρια κακά, κάκιστα· καὶ τοῦμπαλιν.

Πρὸς ἀμβλυσιν τοῦ φαινομένου ἐσκέφθην νὰ προτείνω τὴν διὰ νόμου κατάργησιν τοῦ ὑπερθετικοῦ βαθμοῦ ὅλων τῶν ἐπιθέτων καὶ τὴν ὑποχρεωτικὴν διδασκαλίαν εἰς τὰ σχολεῖα τοῦ μαθήματος τῆς *Σημαντικῆς* (τῆς ἐπιστήμης, ποὺ διδάσκει τὸ νόημα καὶ τὰς διαστάσεις τῶν λέξεων), πλὴν «οὐκ ἔῃ με» τὸ τοῦ Ροΐδου πάθημα.

Ὡς γνωστόν, ὁ Ροΐδης εἶχεν ὑποδείξει, ὅτι ἡ Ἑλλάς ἔνα νόμον μόνον χρειάζεται, τὸν «περὶ τηρήσεως τῶν κειμένων νόμων», ὅμως ἡ πρότασίς του ἀπερρίφθη, διότι ἀφ' ἑνὸς θὰ κατεδίκαζεν εἰς ἀνεργίαν τοὺς τριακοσίους νομοθέτας μας καὶ τὰς χιλιάδας τῶν παρατρεχαμένων τῶν, οἵτινες, ἀσχολοῦνται ἐπαγγελματικῶς μετὰ τὴν νομοθετικὴν παραγωγὴν, ἀφ' ἑτέρου δὲ θὰ ἐστέρει τοὺς νεοέλληνας ἀπὸ τὸ προσφιλέστερον τῶν σπῶρ ἥτοι τὴν ἀναγραφὴν εἰς τὰ παλαιότερα τῶν ὑποδημάτων τῶν παντὸς νομοθετήματος.

Παρομοίως, τυχὸν κατάργησις τοῦ ὑπερθετικοῦ τῶν ἐπιθέτων ἀμέσως-ἀμέσως θὰ μετέτρεπε πολλὰς τῶν ποιμένων μας «*βαθυτάτας*» συγκινήσεις εἰς «*βαθεῖας*» ἀπλῶς, ἐνῶ ἡ διδασκαλία τῆς *Σημαντικῆς* θὰ ἔκαμεν πολλὰ πρόβατα νὰ κατανοοῦν τὰ διαλαμβανόμενα καὶ ἀντὶ νὰ χειροκροτοῦν ἢ νὰ θυμῶνουν, ἀπλῶς νὰ γελοῦν μετὰ τὴν πλημμύραν τῶν ὑπερθετικῶν ποὺ ρυπαίνουν τοὺς ἀθηναίκοις τοίχους ἢ κοσμοῦν τοὺς τίτλους τῶν καθημερινῶν ἐφημερίδων.

“Οχι, ὄχι, εἶναι καινὰ δαιμόνια, αὐτά! Προτιμότερον εἶναι οἱ νομοθέται μας νὰ καταργοῦν τοὺς ἀθώους τόνους καὶ τὰ -ως τῶν ἐπιρρημάτων διευκολύνοντες —«εὐτυχά»— τοὺς μαθητὰς εἰς τὴν ἐκμάθησιν τῆς ἐλληνικῆς...

Εφ’ ὅσον περὶ νομοθετῶν ὁ λόγος, δὲν δύναμαι παρὰ νὰ ἐπισημάνω τὸ ψηφισθὲν προσφάτως εἰς τὸ βουλευτήριον νομοθέτημα, διὰ τοῦ ὁποίου κατορθοῦται, ὡς ἐλέχθη, ἡ τῆς περιθάλψεως τῆς ὑγείας μας «ἀριστοποίηση». (Διὰ τοὺς ἐπιμένοντας νὰ ὁμιλοῦν, ἀντὶ νὰ γρυλλίζουσιν, «ἀριστοποίηση» προφανῶς σημαίνει τελεία παροχὴ περιθάλψεως). Καὶ ἠκούσθησαν τόσα διὰ τὴν «ἀριστοποίησιν» ταύτων, ὥστε νὰ διερωτᾶται κανεὶς, πῶς δὲν ἐπλημμύρησεν ἀκόμη ἡ Ἑλλάς ἀπὸ ἀλλοδαποὺς ἀσθενεῖς, ἐρχομένους διὰ νὰ ἀπολαύσουν τὴν «ἀριστοποιημένην» μας περίθαλψιν.

Κακεντρεχῆς τις θὰ παρετήρει, ὅτι ἡ ἀνέγερσις ἑνὸς ἔστω νοσοκομείου ἢ ἡ κατάργησις τῶν ἀτελειῶτων «οὐρῶν» εἰς τὸ ΙΚΑ κλπ. θὰ ἤξιζεν ὅσον χίλια τοιαῦτα νομοθετήματα. Πλὴν, ἡ ἀνέγερσις νοσοκομείων ἀπαιτεῖ —φεῦ— χρήματα καὶ κάποιον προγραμματισμόν, ἐνῶ τί χρειάζεται ἐν νομοσχέδιον; Δυὸ-τρεῖς ἐπιτροπὰς, ὀλίγα λευκὰ χαρτιά, ἓνα ἀριθμὸν βουλευτῶν νὰ ὑψώνουν τὴν χεῖρα καὶ ἀκολουθῶς τὴν πάνδημον... λήθην!

Μέγας θόρυβος ἐσηκώθη εἰς τὰς δυτικὰς χώρας διὰ τὴν κατάρρυσιν ἀπὸ τὰ πολεμικὰ ἀεροσκάφη τῆς Σοβιετικῆς Ἐνώσεως τοῦ νοτιοκορεατικοῦ ἐπιβατηγοῦ ἀεροπλάνου μετὰ 269 ἐπιβάτας. Οἱ μὲν ὁμιλοῦν δι’ «ἐγκλημα», οἱ δὲ φιλοσοβιετικοί, οἵτινες ἐπροπαγάνδιζον μέχρι τοῦδε τὸν φιλειρηνισμόν τῆς Μόσχας, «τᾶχουν χαμένα», προσπαθοῦντες νὰ δικαιολογή-

σουν τὸ συμβὰν μετὰ «κατασκοπευτικὰ» ἐπιχειρήματα. Ἐνῶ θὰ ἦτο ἀπλούστερον, νὰ τὸ «δικαιολογήσουν» συμφῶνως πρὸς τὴν ἰσχύουσαν «*γραμμαὴν εἰρήνης*». Νὰ εἴπουν δηλαδή, ὅτι ἡ Σοβιετικὴ Ἐνωσις καταρρίψασα τὸ ἀεροσκάφος ἀπέδειξεν ἐμπράκτως τὸν φιλειρηνισμόν της, χάρισασα τὴν... αἰώνιαν εἰρήνην εἰς 269 «καπιταλιστάς».

Καὶ ἓνα σοβαρόν: Ὁ *Μετέωρος* εἰς τὸ προηγούμενον τεῦχος τοῦ *Δαυλοῦ*, εἰς ἓν ἐκ τῶν πλεόν σημαντικῶν σχολίων τοῦ ὀριοθετεῖ, ἐπιτέλους, τὴν χονδρὴν ἐστεμμένην τοῦ νεοελληνικοῦ κουλτουροβασιλείου, τὴν «παντάνασσα» τῶν δασυτρίχων βλαχοτουρκοαρβανιτοσλαβοελληναραδοδιανοομένων μας, τὴν λεγομένην *Ρωμιοσύνην*. Ἐκείνην ἐννοῶ, τὴν *μὴ τὴν κλαῖς* —βεβαίως, ἀφοῦ μόνον γιὰ γέλια εἶναι— πού, μετὰ «ἥρακλεις» της τὸν Καραγκιόζην καὶ τὸν Ναστραντὶν Χότζαν καὶ μετὰ ἔμβλημά της τὸ μπουζούκι, προσπαθεῖ νὰ «μορφώσει» «γνήσια» καὶ «ριζικά» τοὺς νεοέλληνας.

Ἡ κομπλεξικὴ αὐτὴ κυρία, ἡ ὁποία πίνει κόκα-κόλα καὶ οὐίσκυ, φοράει τζήν, λατρεῦει τὸν Μάρξ καὶ μισεῖ θανασίμως κάθε ἄλλην ιδέαν (ἡ ὁποία ἔμπορεῖ καὶ καθαρῶς ἐλληνικὴ νὰ εἶναι, ἀνακυκλωθεῖσα ἀνὰ τοὺς αἰῶνας ἀλλὰ τὰ ἐλληνικά της ἀρχίζουν καὶ τελειώνουν μετὰ τὸν *Ἐρωτόκριτον* καὶ τὰ *Ἀπομνημονεύματα* τοῦ Μακρυγιάννη), θὰ πρέπει, ἐπαναλαμβάνω, ἡ κυρία *Ρωμιοσύνη* νὰ μετρηθῇ κάποτε εἰς τὰς πραγματικὰς της διαστάσεις. Καὶ ὁ *Μετέωρος* ἔκαμεν μίαν πολὺ καλὴν ἀρχήν...

ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ: Εὐχαριστῶ τὴν καν Ἀντιγόνην Γαλανάκη-Βουρλέκη διὰ τὸ κομπλιμέντο καὶ διὰ τὸ βιβλίον της.

Ἄριστοφάνης Καρφιάς

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Γ. ΡΟΖΟΣ

Ἡ πολιτική ἐκμετάλλευση τῶν νέων

Κάθε χρόνο, τέτοια ἐποχή, ἔχουμε τις γιορτές τῶν νεολαίων τῶν πολιτικῶν μας κομμάτων. Ἔως τώρα γνωρίζαμε, πῶς ὑπῆρχαν μόνο πολιτικά κόμματα, πού τὸ καθένα ἀντιπροσώπευε, ἐξέφραζε καὶ πρόβαλλε τις θέσεις, τις διεκδικήσεις καὶ τὴν ἰδεολογία μιᾶς ὀρισμένης τάξης ἢ μιᾶς ὀρισμένης κοινωνικῆς μερίδας. Στὰ τελευταῖα χρόνια δὲν νοεῖται πιά πολιτικὴ παράταξη, κίνημα, κόμμα, χωρὶς τὴν ἀντίστοιχη ὀργάνωση τῆς νεολαίας του. Ἡ ὑπαρξὴ αὐτῶν τῶν κομματικῶν ὀργανώσεων τῶν νέων εἶναι χωρὶς ἀμφιβολία κάτι τὸ καινούργιο. Ἕνα φρούτο τῆς ἔντονα πολιτικοποιημένης ἐποχῆς μας. Οἱ ἐτήσιες γιορτές τους εἶναι ὄχι μόνο κάτι τὸ νέο, ἀλλὰ καὶ κάτι τὸ τελείως διαφορετικὸ στὰ ὥς τώρα πολιτικά μας ἤθη.

Αὐτὴ καθ' ἑαυτὴ ἡ ὑπαρξὴ τέτοιων ὀργανώσεων δὲν εἶναι, βέβαια, οὔτε ἐπιλήψιμη οὔτε κατακριτέα. Φανερώνει τὴν προσοχὴ καὶ τὸ ἐνδιαφέρον πού δίνεται, καὶ πρέπει νὰ δίνεται, στὰ προβλήματα τῶν νέων, πού ἡ φωνὴ τους ὄχι μόνο πρέπει ν' ἀκούγεται, ἀλλὰ καὶ νὰ εἶναι σεβαστὴ. Ὡστόσο αὐτὴ ἡ ἰδιαίτερη φροντίδα γιὰ τοὺς νέους, ὅταν ξεπερνᾷ κάποιο ὄριο, ἀρχίζει νὰ ἐμφανίζει πολλὰς ἀρνητικὲς καὶ δυσάρεστες ἐπιπτώσεις, πού ἔχουν κι ὅλας ἀρχίσει νὰ γίνονται ἰδιαίτερα ἐμφανεῖς. Δυστυχῶς, ἡ προσπάθεια τῶν πολιτικῶν καὶ τῶν κομμάτων νὰ προσεταιρισθοῦν μὲ κάθε μέσο τοὺς νέους δὲν ἔχει πάντοτε οὔτε τις ἀγνὲς προθέσεις πού θὰ περίμενε κανεὶς οὔτε ἐπιχειρεῖται μὲ κανόνες ἀνεπίληπτους.

Ἀμεση συνέπεια αὐτῆς τῆς ἔντονης διαμάχης γύρω ἀπὸ τοὺς νέους, τῆς ἐκμετάλλευσης τῶν προβλημάτων τους καὶ τοῦ ἔντονου ἐνδιαφέροντός τους γιὰ τὸ μέλλον, εἶναι ἡ ἐκτράχυνση καὶ ἡ ὑποβάθμιση τῆς πολιτικῆς μας ζωῆς. Μὲ ἀντικείμενο τὸν προσεταιρισμὸ, συχνὰ τὸν δόλιο καὶ τὸν δημαγωγικὸ, τῶν νέων τὰ πολιτικὰ κόμματα βρίσκονται σὲ μιὰ συνεχῆ κατάσταση ἀνταγωνισμοῦ. Διαπληκτίζονται καὶ διαγκωνίζονται μεταξύ τους ρίχνοντας τὸ ἕνα

στὸ ἄλλο ἰσχυρὲς ποσότητες λάσπης. Παράλληλα ἀδίσταχτοι δημαγωγοί, ἐπιτήδαιοι κομματάρχες καὶ φιλόδοξοι ὑποψήφιοι ἀρχηγοὶ χρησιμοποιοῦν κάθε μέσο, κάθε ἐπιχείρημα, γιὰ νὰ προσελκύσουν καὶ νὰ φανοῦν ἀρεστοὶ στοὺς νέους. Προσπαθοῦν νὰ τοὺς πείσουν γιὰ τις ἀλήθειές τους μὲ κάθε μέσο. Τοὺς ὑπόσχονται τὰ πάντα. Τοὺς κολακεύουν τις ἀδυναμίες, τοὺς ἀποκαλύπτουν τις δῆθεν ἐπαίσχυντες μεθόδους τῶν ἀντιπάλων τους. Κυνικά, ἀπροσχημάτιστα, χωρὶς κανένα σεβασμὸ οὔτε πρὸς τὴν ἀλήθεια οὔτε πρὸς τοὺς ἰδίους πετυχαίνουν στὸ τέλος νὰ τοὺς παρασύρουν κοντὰ τους. Ὄταν τὸ κατορθώσουν αὐτό, ἀλλάζουν τακτικὴ. Τοὺς θεωροῦν ἀπόλυτα δικούς τους, λεία τους, καὶ προσπαθοῦν μὲ αὐτοὺς στὴ συνέχεια νὰ προωθήσουν τὰ προσωπικά, ἰδιοτελεῖ καὶ κομματικά τους συμφέροντα.

Οἱ νέοι, γενικά, τοὺς εἶναι πολῦτιμοι. Ὁ ἐνθουσιασμὸς τους, ἡ πίστη τους, ἡ ἀφοσίωσή τους εἶναι ἀνεκτίμητοι παράγοντες ἐπιτυχίας τῶν κομματικῶν τους ἐπιδιώξεων, καὶ οἱ ἴδιοι μποροῦν νὰ γίνουν εὐκόλα ἀντικείμενα μιᾶς πολὺ ἀποδοτικῆς ἐκμετάλλευσης. Γενικά, τὸ ἀδιαμόρφωτο αὐτὸ ἀνθρώπινο ὕλικό, τὸ ἀκόμα ἀνώριμο καὶ χωρὶς κατασταλαγμένες ἰδέες καὶ πεποιθήσεις, ἐπιδέχεται τις πιδ διαφορετικὲς καὶ ἐπωφελεῖς μεταχειρίσεις στὰ χέρια ἱκανῶν καὶ ἀδίσταχτων δημαγωγῶν. Μὲ τοὺς νέους κερδίζονται οἱ πολιτικοὶ ἀγῶνες καὶ συντρίβεται ἡ δύναμη καὶ ἡ ἐπιρροή τῶν πολιτικῶν ἀντιπάλων. Χωρὶς τὴ βοήθειά τους, τὴ φλόγα τους, τις θυσίες τους ἡ ἐξουσία δύσκολα κατακτιέται καὶ ἀκόμα δυσκολότερα διατηρεῖται. Ὅλες οἱ αὐταρχικὲς καὶ ὀλοκληρωτικὲς ἰδεολογίες ἀπ' αὐτοὺς ξεκίνησαν καὶ στὴν ἀδίσταχτη καὶ συχνὰ, τὴν ληστρικὴ τους ἐκμετάλλευση στηρίχθηκε ἡ ἐπικράτησή τους. Ἡ ἀδιαλλαξία, ὁ φανατισμὸς, ὁ μεσσιανισμὸς, ὁταν διαποτίσουν βαθιὰ τις νεανικὲς ψυχές, μπορεῖ νὰ γίνουν τὸ πιδ ἰσχυρὸ καὶ τὸ πιδ ἐπικίνδυνο ὄπλο. Ὅσο βοηθᾶν στὴν εὐκο-

λη και γρήγορη επικράτηση αὐτῶν πού βρίσκονται πίσω τους, πού τοὺς κατευθύνουν ἀπὸ τὰ παρασκήνια, ἄλλο τόσο καὶ γίνονται τὸ πιὸ ἐπίφοβο μέσο κατίσχυσης τῶν ἀντιπάλων...

Δὲν χρειάζεται νὰ ποῦμε περισσότερα, στὸ σημεῖο αὐτό, γιὰ νὰ δείξουμε τοὺς σοβαρότατους κινδύνους πού ἐγκυμονεῖ ἡ προσπάθεια τῆς μὲ κάθε μέσο προσέλκυσης τῶν νέων στὶς πολιτικὲς καὶ κομματικὲς ὁργανώσεις. Τὸ δηλητήριο τοῦ φατριασμοῦ καὶ τῆς ιδεολογικῆς ἀδιαλλαξίας ἔχει διπλὰ ἀρνητικὲς ἐπιπτώσεις, ὅταν ἐνσταλαχθεῖ χωρὶς μέτρο καὶ χωρὶς συνείδηση εὐθύνης στοὺς νέους. Τὸ χειρότερο εἶναι, πὼς τὰ ἴδια τὰ κόμματα, τὸ κράτος, τὸ κάθε φορὰ κυβερνῶν πολιτικὸ σχῆμα κατὰ βάθος δὲν ἐνδιαφέρονται γιὰ τὴν σωστὴ καὶ ὁλοκληρωμένη διαπαιδαγώγηση τῶν νέων.

Ἡ παρεχόμενη παιδεία στὰ σχολεῖα καὶ στὰ πανεπιστήμια δὲν ἀποβλέπει πιά στὴ διαμόρφωση καὶ στὴν δημιουργία ἀνθρώπων μὲ ἀνθρωπιστικὴ συνείδηση, μὲ ὑπευθυνότητα, μὲ βαθειὰ ψυχικὴ καὶ πνευματικὴ καλλιέργεια. Σκόπιμα ἢ ὄχι οἱ νέοι, σήμερα, μαθαίνουν μόνο πὼς νὰ γίνουν καλοὶ ἐπαγγελματίες καὶ νοιάζονται μόνον νὰ ἀποκτήσουν χρήσιμες γνώσεις καὶ νὰ ἐξελιχθοῦν σὲ ἀριستους ἐιδικούς... Αὐτὸ ὅμως βοηθάει καὶ διευκολύνει τὴν πολιτικὴ τους ἐξάρτηση καὶ χειραγώγηση ἀπὸ τὶς κάθε λογῆς καὶ κάθε εἶδους ιδεολογίες καὶ τὰ πολιτικὰ κόμματα. Κι' ἂς μὴ ξεχνᾶμε, πὼς οἱ ὁλοκληρωτισμοὶ θέλουν ὁλοκληρωτικὰ δικά τους τοὺς ἀνθρώπους καί, πολὺ περισσότερο, τοὺς νέους. Γνωστὸ εἶναι, τέλος, πὼς ὅσο κοινωνικά, πνευματικά καὶ πσιλτικά ἀνώριμος εἶναι ἕνας νέος καὶ χωρὶς τὴν κατάλληλη ὑποδομὴ, τόσο πιὸ εὐκόλα παρασύρεται, τόσο πιὸ ἀπόλυτα δέχεται σὲ μιὰ πολιτικὴ ιδεολογία, ἐνῶ ἡ ἀδιαλλαξία τῆς γίνεται καὶ δική του.

Εἶναι λυπηρὸ, πὼς στὶς μέρες μας τὰ κόμματα ἔχουν ἀλλάξει τόσο πολὺ τακτικὴ καὶ προσανατολισμό. Τὰ περισσότερα δὲν νοιάζονται πλέον γιὰ τὸ διάλογο, τὴν γόνιμη καὶ ἐποικοδομητικὴ ἀνταλλαγή

σκέψεων καὶ ιδεῶν. Ἐμφανίζονται ἀλάνθαστα καὶ ἀπόλυτα. Πιστεύουν, πὼς μόνο αὐτὰ ἔχουν στὰ χέρια τους τὶς σωστὲς λύσεις γιὰ ὅλα τὰ προβλήματα. Πολὺ περισσότερο ἰσχυρίζονται, πὼς μόνο αὐτὰ εἶναι ἱκανὰ νὰ σώσουν τὸν τόπο, νὰ τὸν κυβερνήσουν δίκαια καὶ νὰ τὸν ὀδηγήσουν στὴν εὐημερία. Ἡ μονοπώληση τῆς ἀλήθειας, ἡ δογματικὴ τους ἀκαμψία ὅμως προϋποθέτει ὁπαδοὺς φανατικούς καὶ ἀφοσιωμένους. Ἀκριβῶς γι' αὐτό, τὰ περισσότερα δὲν θέλουν πιά φίλους ἢ ψηφοφόρους. Δὲν θέλουν στὶς τάξεις τους ἀνθρώπους μετριοπαθεῖς, ἀπροκατάληπτους, ἱκανοὺς νὰ βλέπουν καὶ νὰ κρίνουν αὐτόνομα. Θέλουν ὅσο γίνεται περισσότερους πιστοὺς, ἀνθρώπους μὲ παρωπίδες, χωρὶς δική τους γνώμη, πού νάναι διατεθειμένοι μόνο νὰ ὑπακούν, νὰ συμφωνοῦν καὶ νὰ πειθαρχοῦν. Ἡ προπαγάνδα τους ἀλλῶστε σ' αὐτὸ ἀποβλέπει: στὴν μὲ κάθε τρόπο καὶ μέσο ἀσκηση ἐντονης ιδεολογικῆς πίεσης, μὲ σκοπὸ τὴν γρήγορη δημιουργία τάξεων ὁπαδῶν καὶ τυφλῶν ἐκτελεστικῶν ὁργάνων.

Ἀλλὰ ἰδιαίτερα ἐπικίνδυνη καὶ πιὸ ἀποτελεσματικὴ γίνεται ἡ πολιτικὴ προπαγάνδα, ὅταν ἐπιχειρεῖται στὸ χώρο τῶν νέων. Μ' αὐτοὺς γίνεται κάτι περισσότερο. Πρὶν ἀκόμα οἱ ἴδιοι νὰ εἶναι σὲ θέση νὰ κρίνουν σωστά, νὰ ἔχουν διαμορφώσει μιὰ δική τους προσωπικότητα, ἔχουν κι ὅλας παρασυρθεῖ πρὸς τὴν κρατοῦσα πολιτικὴ ιδεολογία, πού ἐξυπηρετεῖ τὴν δεδομένη κομματικὴ παράταξη. Σχεδὸν ἐξ ὑφαρπαγῆς οἱ συνειδήσεις τῶν νέων ἀλώνονται, προκαταλαμβάνονται καὶ διαστρεβλώνονται.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὅλα τὰ κόμματα καὶ οἱ φορεῖς τους εἶναι λίγο ἢ πολὺ συνυπεύθυνα γι' αὐτὴν τὴν συνεχῆ καὶ σὲ βάθος διάβρωση τῶν νέων. Χρησιμοποιώντας κάθε δημοκοπικὸ μέσο, ἀπὸ τὴν μεροληπτικὴ πληροφοροφύηση ἕως τὴν ἡβελημένα παραπλανητικὴ ἐρμηνεία τῶν γεγονότων, ἀκόμα καὶ τὴν συκοφαντία, τὴν διαβολὴ καὶ τὸ ψέμα, κατορθώνουν νὰ παρασύρουν τοὺς νέους σὲ δογματικούς ιδεολογικούς λαβύρινθους, ἀπ' ὅπου δύσκολα καὶ σπάνια μποροῦν νὰ ξεφύγουν. "Οἱ" αὐτὰ γίνονται στ' ὄνομα τῆς δημοκρατίας, τῆς καλῶς ἐν-

νοούμενης πληροφόρησης, στὰ προαύλια τῶν σχολείων, στίς αἰθουσες τῶν πανεπιστημίων καὶ στοὺς ἄλλους χώρους ὅπου συχναίνουν οἱ νέοι.

Φυσικά, αὐτὸ πὺν τελευταῖο τοὺς ἐνδιαφέρει εἶναι ἡ ἀλήθεια. Στὴ θέση της μπαίνει ἡ ἐσκεμμένη παραπλάνηση, ἡ κραυγαλέα συνθηματολογία, ἡ σπύλωση τῶν ἀντιπάλων, ἡ διαστρέβλωση τῆς ἱστορίας. Ὅσο γιὰ τὸν διάλογο, εἶναι κάτι πὺν ἀποφεύγεται ἐπίμονα καὶ συστηματικά. Κυριαρχεῖ ἡ προκατάληψη, ἡ προκατασκευασμένη θεωρητικὴ σύλληψη, πὺν ἐκ προοιμίου ἀποκλείει κάθε δυνατότητα διαλόγου καὶ μιᾶς σφαιρικῆς ἐποπτείας τῶν γεγονότων καὶ τῆς πραγματικότητος...

Ὑστερα ἀπ' ὅλα αὐτὰ δὲν θὰ εἶναι ὑπερβολικὸ ἀν ποῦμε, πὺς, με τὸ τρόπο πὺν λειτουργοῦν καὶ εἶναι ὁργανωμένες οἱ περισσότερες πολιτικὲς νεολαίες στὸ τόπο μας, σήμερα ἀποτελοῦν παγίδες γιὰ τοὺς νέους. Εἶναι περισσότερο ἐστίες, ὅπου ἐκτρέφεται ἡ πολιτικὴ ἀδιαλλαξία, ὁ φανατισμὸς καὶ ἡ κομματικὴ ἰδιοτέλεια. Προχωρώντας στὰ συμπεράσματά μου θάλεγα, ἀκόμα, πὺς εἶναι μιὰ ἀκόμα ἐπινόηση τῶν πολιτικῶν νὰ ἐκμεταλλεθοῦν, συχνά με τὸν ἐπαχθέστερο καὶ τὸν πὺν ἀδίσταχτο τρόπο, τὸν ἰδεαλισμὸ τῶν νέων, τὴν ἐπαναστατικότητά τους καὶ στὴν θέλησή τους γιὰ πρόοδο, ἀλλαγὴ καὶ δικαιοσύνη...

Χρησιμοποιώντας τοὺς νέους οἱ ἐνῆλικες πολιτικοὶ ἰθύνοντες, κολακεύοντας τὶς ἀδυναμίες τους καὶ φουσκώνοντας τὰ μυαλά τους με ἓνα χείμαρρο ἀπὸ φλύαρες ὑποσχέσεις, ἐπαγγελίες καὶ συνθήματα τοὺς ὠθοῦν σὲ ἀγονους καὶ ὅλο ἐμπάθεια ἀγῶνες καὶ μάταιες θυσίες, πὺν μόνο ἐκεῖνοι πρόκειται νὰ βγοῦν ἀπ' αὐτὲς κερδισμένοι.

Ὅσο κι' ἀν οἱ ἀρνητικὲς πλευρὲς τῆς ἐντονης καὶ πιεστικῆς κομματικοποίησης καὶ πολιτικοποίησης τῶν νέων φαίνονται αὐτονόητες ἢ ἐνόητες, ὥστόσο πολλοὶ δὲν θέλουν ἢ δὲν δείχνουν ν' ἀνησυχοῦν. Οἱ περισσότεροι μάλιστα εὐαίσθητοποιημένοι πολιτικὰ καὶ κοινωνικὰ κάθε ἀπόχρωσης πνευματικοὶ μας ἄνθρωποι κάθε ἄλλο πα-

ρὰ ὅλα αὐτὰ τὰ βρίσκουν ἐπικίνδυνα. Τὴν θέλουν κατὰ βάθος καὶ τὴν εὐχονται τὴν ἐντονη καί, ἀν εἶναι δυνατό, τὴν ὁλοκληρωτικὴ πολιτικοποίηση τῶν νέων. Τοὺς ἐξυπηρετεῖ, ἄλλωστε, ἀπὸ πολλὰς πλευρὲς. Ἡ ἀκραία ἰδεολογία τους τρέφεται ἀπ' αὐτούς. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἴδιοι οἱ νέοι πιστεύουν, ἓνα μεγάλο ποσοστὸ, πὺς ἡ πρόωρη καὶ ἡ ἐνεργὴ συμμετοχὴ τους στοὺς πολιτικούς ἀγῶνες εἶναι μιὰ κατὰκτηση, πὺν πρέπει γι' αὐτὴν νὰ νιώθουν ὑπερήφανοι. Οἱ πὺν πολλοί, μάλιστα, ἔχουν τὴ τάση νὰ πιστέψουν, πὺς ἡ προέχουσα θέση πὺν τοὺς δίνεται στίς κομματικὲς ὁργανώσεις τοὺς δικάωνει καὶ τοὺς ἐπιβραβεύει γιὰ τὸν ἐνθουσιασμὸ καὶ τὴν μεθεξῆ τους στοὺς διάφορους πολιτικούς ἀγῶνες.

Ἀλλὰ κι' ἐμεῖς δὲν διαφωνοῦμε ριζικὰ μαζί τους. Πιστεύουμε, πὺς κατ' ἀρχὴν ἔχουν δικαίωμα νὰ μετέχουν ἐνεργὰ στίς πολιτικὲς ἐξελίξεις καὶ ν' ἀγωνίζονται γιὰ τὴν ἱκανοποίηση τῶν ὅποιων δικαιῶν διεκδικήσεών τους. Ἀρκεῖ ὅμως στοὺς ἀγῶνες τοὺς αὐτοὺς νὰ εἶναι προσεχτικοί, μετρημένοι, νὰ μὴ ξεφεύγουν ἀπὸ τὶς δημοκρατικὲς διαδικασίες καὶ νὰ μὴ ἀξιῶνουν παροχές καὶ εὐεργετήματα πὺν ξεπερνῶν τὶς δυνατότητες τῆς Πολιτείας. Ἐκεῖ πὺν διαφωνοῦμε σαφῶς με τοὺς ὁπαδούς τῆς ὁλοκληρωτικῆς καὶ πρῶιμης πολιτικοποίησης τῶν νέων, εἶναι στὸ ρόλο πὺν καλοῦνται νὰ διαδραματίσουν στὰ πλαίσια τῆς πολιτικῆς τους ἐνεργοποίησης καὶ στὸν τρόπο πὺν θὰ πρέπει ν' ἀντιμετωπίζεται ἡ ἰδιάζουσα φύση τους. Ἐκεῖνοι τοὺς θέλουν ἄβουλα, πειθαρχικά καὶ ὑπάκουα μέλη τοῦ κόμματος. Ἡ εὐπιστία, ἡ ἀπειρία, ὁ ἰδεαλισμὸς τους γίνονται ἀντικείμενο «ληστρικῆς» ἐκμετάλλευσης. Ἐκεῖνοι τοὺς θέλουν ἀπροσανατόλιστους, ἐμπαθεῖς, μονόπλευρα ἐνημερωμένους, ἀνδρείκελα καὶ κομματικὰ φερέφωνα. Ἡ ἀνωριμότητά τους, ἡ ρηχὴ καὶ ἐπιπόλαιη καλλιέργειά τους, ἡ μονοδιάστατὴ ἐνημέρωσή τους τοὺς ἐξυπηρετεῖ. Εἶναι ἐπιθυμητὲς καὶ ἐπιδιωκόμενες καταστάσεις, ἀφοῦ διευκολύνουν τὴν ἐξάρτησή τους ἀπὸ τὸ κόμμα.

Ἐκεῖνοι, τέλος, τοὺς θέλουν σύνολα, μά-

ζα και απόλυτα άλλοτριωμένους μέσα στους μηχανισμούς του κόμματος. Ή προσωπικότητα, ή προβολή της ατομικότητας, ή έκφραση προσωπικής γνώμης κάθε άλλο παρά είναι επιθυμητές και με κάθε τρόπο αποθαρρύνονται. Σ' αντίθεση μ' εκείνους, που θέλουν να παίρνουν μόνο από τους νέους όσο γίνεται περισσότερα και να τους προσφέρουν ελάχιστα, συνήθως μόνο υποσχέσεις και νεφελώδη ιδανικά, έμεις τους θέλουμε πρώτα-πρώτα ολοκληρωμένες και ώριμες προσωπικότητες. Τους θέλουμε δόσπλευρα και σε βάθος ενημερωμένους και υπεύθυνους πολίτες, νηφάλιους, με συνείδηση και γνώση των δημοκρατικών κανόνων, με καθολική έποπτεία των κοινωνικών και πολιτικών προβλημάτων. Τους θέλουμε, πρώτα απ' όλα, συνειδητούς πολίτες του έθνους και μετά όπαδούς κάποιου κόμματος, και φυσικά, τους θέλουμε ειδήμονες, όχι μόνο έτοιμους να επικρίνουν, αλλά και ίκανούς να συζητήσουν, να κάνουν σοβαρό και έποικοδομητικό λόγο. Ό μονόλογος, ή άρνηση, ή έκ προοιμίου απόρριψη, τó στόμαμα κάθε αντίθετης φωνής δέν νομίζουμε πώς τους τμᾶ. Μ' άλλα λόγια, πιστεύουμε στους νέους. Πιστεύουμε, πώς όταν τους δοῦμε σοβαρά και όχι ως αντικείμενα δημαγωγικής εκμετάλλευσης, πολλά μπορούν να προσφέρουν. Τό πάθος τους για την αλήθεια, ή ανιδιοτέλειά τους, ή πίστη τους στις αξίες και τὰ ιδανικά, ή αγωνιστικότητά τους μόνο όταν διοχετευθούν πρὸς τις σωστές κατευθύνσεις, μπορούν να δώσουν πλούσιους καρπούς. Για μᾶς οί νέοι έχουν μιά σημανόουσα θέση μέσα στο κοινωνικό σύνολο και πιστεύουμε, πώς δικαιούνται όχι μόνο μιάς έντιμης και είλικρινούς μεταχείρισης αλλά και μιάς καλύτερης τύχης.

Κι' όμως, διαπιστώνουμε, πώς στις μέρες μας όσο ποτέ άλλοτε επιχειρεῖται σε βάρος τους μιᾶ χωρίς προηγούμενο καηλεία και εκμετάλλευση. Με τους πιό σατανικούς τρόπους, κάτω από τὰ πιό διάφανα και διάτρητα προσχήματα δημοκόποι και ύποψήφιοι σωτήρες, σκοτεινοί και ύποπτοι, ιδιοτελείς και έπαγγελματίες τής πολιτικής προσπαθούν με κάθε τρόπο να έ-

πωφεληθούν από την φλόγα τους και τόν ένθουσιασμό τους. Ή επιχειρούμενη σε βάρος τους άλλοτριώση έγκυμονεί σοβαρότατους κινδύνους. Ή απογύμνωσή τους από κάθε δυνατότητα αυτοέλεγχου και κριτικής θεώρησης των γεγονότων είναι μερικά μόνο από τὰ έμμεσα δυσμενή αποτελέσματα αὐτῆς τής σκόπιμης υποβάθμισής τους.

Δυστυχώς, συχνά, πῖσω από τις γυαλιστερές επιφάνειες μιᾶς έντυπωσιακής φιλολαϊκής συνθηματολογίας ή μιᾶς ψευδοεπαναστατικής και έντονα ανατρεπτικής πολεμικής κρύβονται άλλες σκοπιμότητες. Ή χωρίς όρια προσπάθεια ανατροπῆς όλων των θεσμών και των αξιών, ή άμφισβήτηση και ή άρνηση είναι συνήθως ή κατάληξη. Δέν είναι λίγοι οί νέοι στις μέρες μας, που, δίνοντας πίστη στους άδίσταχτους θεωρητικούς τής κάθε είδους άπελευθέρωσης, προχώρησαν ένεργά στην ύλοποίηση αὐτῶν των επικίνδυνων θεωριών. Χρησιμοποιώντας ως μέσο τή βία κατέληξαν στο να γίνουν οί ίδιοι έγκληματίες και δολοφόνοι, μάταια προσπαθώντας έτσι να κτυπήσουν τó κατεστημένο. Τό παράδειγμα των νέων τής γειτονικής μας Ίταλίας, που ώθήθηκαν στη βία και τó έγκλημα, είναι αρκετά εύγλωττο και μιλάει από μόνο του.

Άλλά ύπάρχει και ή άλλη κατάληξη, που είναι τó ίδιο θλιβερό και επικίνδυνο...

Κινημένοι από τις ίδιες περίπου διδασκαλίες και δίνοντας πίστη οί νέοι μας στὰ ύποβολιμαία και έμπαθη κηρύγματα των δημοκόπων άφέθηκαν να άφομοιωθούν και να ταυτισθούν μέσα στὰ ευρύτερα κομματικά και πολιτικά πλαίσια που τους προσέλκυσαν. Παραιτήθηκαν έθελογτικά από την προσωπική τους ιδιαιτερότητα, ξεχάσαν τόν έαυτό τους και έγιναν άπρόσωπα, άβουλα και πειθαρχικά μέλη τους. Όλοι αὐτοί οί χωρίς θέληση, οί χωρίς κριτική δυνατότητα νέοι έγιναν σταδιακά πιόνια, εκτελεστικά όργανα και φερέφωνα μιᾶς άόρατης, σκιώδους και άνώτερης δύναμης: τού κόμματος...

Άκριβώς σ' αὐτές τις επικίνδυνες για τó άτομο, την έλευθερία του, τó σεβασμό τής θέλησης και τής προσωπικής του ιδιαιτε-

ρότητας καταλήξεις ἀποβλέπουν γενικά δ-
λες αὐτὲς οἱ ὁμαδικές, λαϊκές καὶ μαζικές
πάντα κινητοποιήσεις τῶν νέων. Στόχοι
τους, ἡ σύσφιγξη τῶν δεσμῶν τους μὲ τὸ
κόμμα, ἡ ἀπομόνωσή τους, ἡ ἀδιάκοπη ἐ-
πιτήρησή τους, ἔτσι ὥστε νὰ μὴν μποροῦν
νὰ ξεφύγουν, νὰ μὴν προλαβαίνουν νὰ σκε-
φθοῦν. Ἰδιαίτερα γιὰ τοὺς ἀδιαμόρφωτους,
τοὺς ψυχικά εὐαίσθητους νέους, τοὺς ἀνώ-
ριμους καὶ τοὺς ἀδύνατους ὅλα αὐτὰ τὰ φε-
στιβάλ καὶ τὰ πανηγύρια, τὰ τραγούδια, οἱ
ἐπίμονοι προσηλυτισμοί, ἡ πλύση τοῦ ἐγκε-
φάλου, ποὺ τοὺς γίνεται μὲ τοὺς πιὸ πλά-
γιους ἀλλὰ καὶ τοὺς πιὸ ἀποτελεσματικούς
τρόπους, ἔχουν βαθιὰ καὶ καταλυτικὰ ἀπο-
τελέσματα. Γρήγορα καὶ σταθερὰ τοὺς με-
τατρέπουν σὲ πειθήνια καὶ ἀνευρα κομμα-
τικά μέλη, ὁπαδοὺς φανατικούς καὶ ἀδιάλ-
λαχτους, ἔτοιμους νὰ πιστέψουν ὅτιδήποτε
καὶ νὰ ὑπακούσουν σ' ὁποιαδήποτε ἐντο-
λή. Φυσικά, μ' ὅλα αὐτὰ ἐπιχειρεῖται ἡ ἀ-
ποδυνάμωση τῆς προσωπικότητας καὶ ἡ ἀ-
χρήστευση τῆς ἀτομικότητας.

Μὲ τίς συνεχεῖς πορεῖες, τίς συγκεντρώ-
σεις, τὸν ἀδιάκοπο βομβαρδισμό του ἀπὸ
τίς κραυγαλές συνθηματολογίες ὁ χωρὶς
ψυχικὸ καὶ πνευματικὸ ὑπόβαθρο νέος, ὁ
ἀνώριμος καὶ ψυχολογικὰ ἀδιαμόρφωτος
ἐφηβος μετατρέπεται πρόωρα σ' ἓνα ἀνώ-
νυμο, ἓνα πειθαρχικὸ κομματικὸ ὁπαδό.
Γι' αὐτὸν τὸ κόμμα ἔχει πάντα δίκαιο καὶ
δὲν σφάλει ποτέ. Γι' αὐτὸν τὸ κόμμα εἶναι
πάνω ἀπ' ὅλα καὶ ταυτίζεται μὲ τὸ λαό, τὸ
σύνολο, τὸ κράτος. Ἀπέναντί του ὅλοι οἱ
ἄλλοι, ὅλα τὰ ἄλλα ἔρχονται δεύτερα καὶ
εἶναι χωρὶς σημασία καὶ νόημα.

Σὲ μιὰ δεύτερη φάση, καὶ ἐφ' ὅσον οἱ
συνθῆκες ἔρθουν εὐνοϊκά, ὅλοι μπροστά
του μπαίνουν στὸ περιθώριο. Κάθε ἀντίθε-
τη φωνὴ ὑποχρεώνεται νὰ σιγήσει, καὶ μό-
νη κυρίαρχη καὶ παντοδύναμη παραμένει ἡ

φωνὴ τοῦ κόμματος, ποὺ ἡ δογματικὴ του
ἀδιαλλαξία ἐπιβάλλεται παντοῦ...

Δυστυχῶς, ἡ ἀπόσταση ἀνάμεσα στὴν
χωρὶς ὄρια ἔνταξη τῶν νέων στὴν δεσπο-
τεία τοῦ κόμματος καὶ τὴν τάση γιὰ μιὰ ὁ-
λοκληρωτικὴ ἐπικράτησή του εἶναι μικρὴ.
Ἡ αὐταρχικὴ, δικτατορικὴ καὶ χωρὶς ὄρια
ὑπερύψωση τῆς κομματικῆς αὐθεντίας σὲ
κυρίαρχη καὶ δεσπόζουσα κρατικὴ ἐξου-
σία εἶναι τὸ ἐπόμενο βῆμα, ποὺ ἐπιχειρεῖται
σχεδὸν πάντοτε μὲ νομοτελειακὴ συνέ-
πεια.

Ἄς γίνεи αὐτὸ μιὰ γιὰ πάντα συνείδηση
στοὺς νέους. Αὐτοὶ ποὺ μὲ τὴν ἀγνότητα
καὶ τὸν ἐνθουσιασμό τους στήριξαν τὰ πιὸ
δίκαια, τὰ πιὸ δημοκρατικὰ καὶ φιλολαϊκὰ
κινήματα, εὐκολα μποροῦν νὰ παρασυρ-
θοῦν καὶ στὴν ἀντίθετη πλευρά. Στους νέ-
ους, ποὺ τοὺς ἐξαπάτησε πρῶτα ἔντεχνα,
στηρίχθηκε ὁ Χίτλερ καὶ ἐπέβαλε τὸ στυ-
γνὸ καὶ τερατῶδες καθεστῶς του. Μὲ τοὺς
νέους ἐπέβαλε τὸ φασισμό ὁ Μουσσολίνι.
Ἄς προσέξουν, γι' αὐτὸ οἱ νέοι μας ὅσο γί-
νεται περισσότερο. Τὰ κόμματα τοὺς θέ-
λουν δικούς τους καὶ χωρὶς ὄρους ὑποτα-
χτικούς τους, τοὺς θέλουν ἀνώριμους, χω-
ρὶς βούληση, χωρὶς δική τους διαμορφωμέ-
νη καὶ συγκροτημένη προσωπικότητα.
Τοὺς θέλουν στὶς νεολαίες τους ὁπαδούς
καὶ ἔτοιμους νὰ ὑπηρετήσουν τοὺς σκο-
ποὺς τους, χωρὶς οἱ ἴδιοι νάχουν νὰ κερδί-
σουν πολλά. Ἐμεῖς δὲν τοὺς θέλουμε οὔτε
οὐδέτερους βέβαια οὔτε ἔξω καὶ μακριὰ ἀ-
πὸ τὴν πολιτικὴ. Τοὺς θέλουμε ὁμως, πρῶ-
τα, ὑπεύθυνους καὶ συνειδητοὺς πολῖτες
καὶ πνευματικὰ ὁλοκληρωμένες προσωπι-
κότητες. Τοὺς θέλουμε μὲ δική τους φωνή,
μὲ δικαιώματα καὶ ὑποχρεώσεις, ἔτοιμους
κάθε φορὰ γιὰ θυσίες καὶ ἀγῶνες, ἀλλὰ, ὅ-
ταν χρειαστεῖ, καὶ ἔτοιμους ν' ἀρνηθοῦν,
νὰ ἐπικρίνουν, νὰ διαφωνήσουν.

ΦΑΙΔΩΝΑΣ ΘΕΟΦΙΛΟΥ

Ἐξέταση

Τί χλωμά εἶναι τὰ σύννεφα,
ποῦ πολιορκησαν τὸ κάστρο τῆς ἐλπίδας.
Τί κρῦο τὸ ἀόρατο φτερούγισμα,
ποῦ κύκλωσε τῶν ναυαγῶν τὴν βάρκα.
Ἐκλείσει ὁ ὀρίζοντας τίς πύλες του.
Ἴσως νὰ ξέρουν τώρα,
πῶς τοῦ ναυαγίου ὁ τόπος εἶναι ὀρισμένος.
Δὲν θᾶναι πέρα ἀπ' τὸν ὀρίζοντα....
Ποιά πίκρα εὔηχη θ' ἀποτελειώσῃ τὴν ἀφή μας;
Ποιός κεραυνὸς τὴν ὄρασή μας;
Ἕνα ναυάγιο κι' αὐτὸ μέσα σὲ σύνορα.
Δὲ θᾶναι λεύτερο ναυάγιο.
Δὲ θᾶναι τὸ ναυάγιο... πετυχημένο.

ΠΟΠΗ ΣΤΕΦΑΝΙΔΟΥ

Ἄχθος ἀρούρης

Εἶναι μιὰ μικρὴ μπάλλα
ἀπὸ πηλὸ καὶ δάκρυ,
ἀπὸ αἷμα καὶ νερό,
μιὰ μικρὴ μπάλλα
ποῦ γυρίζει ἀδιάκοπα
ἀνάμεσα στ' ἄλλα ἀστέρια τοῦ Γαλαξία·
κι ἀπάνω τῆς μυρμηγκιὲς τ' ἀνθρωπάκια
ξυπνοῦν, ἀγαποῦν, μισοῦν
καὶ σκοτώνονται, καθὼς οἱ μέρες
διαδέχονται ἢ μιὰ τὴν ἄλλη
σὰν κουρδισμένα στρατιωτάκια.
Εἶναι μιὰ μικρὴ μπάλλα
ἀπὸ ἰδρώτα καὶ λάβα,
ἀπὸ ἀγέρα καὶ φῶς,
ποῦ στριφογυρίζει μονότονα
μέσα στὸ ἄπειρο σύμπαν
κουβαλώντας πάνω τῆς
τὴν Ἱστορία τῶν Ἀνθρώπων,
τὴ Γέννηση,
τὸ Θάνατο,
τὴ Ζωή.
Τόσο βάρος σὲ μιὰ τόσο μικρὴ μπάλλα,
τόσο αἰώνιο βάρος.

Δρ. Κ. ΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

Ἠθικὴ φιλοσοφία καὶ ἱατρικὴ

Ἡ φυσικὴ φιλοσοφία, ὅπως ἀναπτύξαμε ἐν συντομίᾳ σὲ προηγούμενα ἄρθρα μας⁽¹⁾, ὀνομάστηκε ἔτσι ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη (πρβλ. *Μετ. Φυσ.*, Ε, 1-1025 β, 25-1026α 18 καὶ π. *Ζῷ. Μορ.*, Β 7,635), γιὰ τὴν ὅτι ἀντικείμενο ἐρεύνης εἶχε τὸ «περὶ ὅλης τῶν ζώων συστάσεως» καὶ τὸ «περὶ τῆς λειτουργίας τοῦ παντός». Τὸ πρῶτο προϋποθέτει τὴν ἀπόκτηση ἀνατομικῶν γνώσεων, τὸ δεύτερο φυσιολογικῶν καὶ περὶ τῆς ζωῆς γενικά.

Φυσικὰ τὸ φιλοσοφικὸ σύστημα τῶν Προσωκρατικῶν φιλοσόφων, καὶ κυρίως τῶν σοφιστῶν τοῦ 450 π.Χ., δὲν περιορίζεται μόνο στὴ γνώση τῆς γενέσεως τῶν ὄντων καὶ τῆς τύχης των, ἀλλ' ἐνδιαφέρεται γιὰ τὸ κάθε τί ποὺ ἔχει σχέση μ' αὐτὰ ἥτοι γιὰ τὸ θεὸ, τὸ δίκαιο, τὴ ρητορικὴ, τὴ φιλοσοφία, τὴν ἱατρικὴ κ.ο.κ. Κυρίως ἐνδιαφέρεται γιὰ τὸν ἀνθρώπινο ὁργανισμὸ ἥτοι γιὰ τὴν ἀνατομικὴ ὕφὴ τοῦ σώματος, ἀκόμα καὶ γιὰ τὴ ψυχικὴ του καὶ τὴν φυσικὴ του κατάστασι γενικά, καθὼς καὶ τῶν ἄλλων ἐμβίων ὄντων. Καὶ πολλὰ ἔγραψαν οἱ Προσωκρατικοὶ γιὰ τὴ φύσιν τοῦ ἀνθρώπου: «Τινὲς δὲ οὐχ ἓν, ἀλλὰ πλείονα βιβλία τῆς θεωρίας ἐποίησαντο ταύτης, ἐνιοὶ δὲ καὶ πάνυ πολλὰ» (Γαλ., ΧV 15).

Ἀκολουθώντας τὸ σύστημα τῶν Προσωκρατικῶν φιλοσόφων καὶ οἱ ἠθικοὶ καλούμενοι φιλόσοφοι, ὅπως ὁ ἡγεμὼν τῶν φιλοσόφων Πλάτων καὶ ὁ πανεπιστήμων Ἀριστοτέλης καὶ ἄλλοι, μεγάλη ἀπέδωσαν σημασία στὴ σπουδὴ τῆς ἱατρικῆς, ἀπὸ θεωρητικῆς ἰδίως ἀπόψεως, ὡς φυσικῆς ἐπιστήμης. Τελεία δὲ γνώση τοῦ μακρόκοσμου ἀπόκτησαν μὲ τὴ ἐνδελεχῆ γνώση τοῦ μικρόκοσμου καὶ τῆ φύσιν τοῦ «καθ' ἑκαστον» κατενόησαν ἀπὸ τὴν ἐπισταμένην ἐρευνα τῆς φύσεως τοῦ «καθόλου». Καὶ ἡ ἱατρικὴ μὲ τὴ σειρά της, μὲ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς γνώσεως τῆς φύσεως τοῦ «καθόλου», κατενόησε τὴ φύσιν τοῦ «καθ' ἑκαστον». Καὶ μὲ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν γνώσεων τῆς φύσεως

τοῦ κόσμου καὶ τῶν νόμων της στὸν ἀνθρώπινο ὁργανισμὸ μπόρεσε νὰ κατατοπιστεῖ καὶ νὰ κατανοήσῃ τὴ φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, πρᾶγμα ποὺ ὁ σοφὸς τῆς Κῶ ἀνάγει στὸ τελειότερο ἱατρικὸ σύστημα, ποὺ βασίζεται, ξανατονίζουμε, στὴ γνώση «τῆς τοῦ ὅλου φύσεως», δηλ. στὴ γνώση τοῦ σωματοψυχικοῦ συνόλου.

Πρέπει νὰ τονίσουμε καὶ πάλι, ὅτι τὸ «καθ' ἑκαστον», δηλ. τὸ ἄτομο, ἔχει δική του φύσιν καὶ ζωϊκὴ δύναμη, ποὺ συνέχει, διοικεῖ καὶ κατευθύνει τοῦτο στὴν ἐκπλήρωση τοῦ φυσικοῦ του προορισμοῦ καὶ κυρίως στὴν τελειοποίησιν, στὴν ἐντελέχεια τοῦ Ἀριστοτέλη. Ἀλλὰ ἡ φύσιν τοῦ «καθ' ἑκαστον» ἀντλεῖ δύναμιν ὑπάρξεως καὶ ἐξελίξεως ἀπὸ τὴ φύσιν τοῦ «καθόλου», κυρίως τοῦ περιβάλλοντος, ὅπως τὸ διευτύωσαν ὁ Ἱπποκράτης, μὲ ἄλλα λόγια, ὁ μικρόκοσμος διαβιοῖ στὸ μακρόκοσμο. Ἡ ἀντίληψη αὕτη τοῦ σοφοῦ τῆς Κῶ ἐπεκτείνεται καὶ στὰ διάφορα ὄργανα τοῦ σώματος καὶ μέλη του, ποὺ εἶναι τὰ «καθ' ἑκαστον», ὅπως τὸ σῶμα καὶ ἡ ψυχὴ εἶναι τὰ «καθ' ἑκαστα».

Καὶ δὲν μπορούμε νὰ κατανοήσουμε τὰ ὅσα συμβαίνουν στὴ ψυχὴ, τονίζει ὁ Πλάτων, ἐὰν δὲν σπουδάσουμε μὲ ἐπιμέλεια τὸ τί συμβαίνει στὸ σῶμα, πρᾶγμα ποὺ θὰ πετύχουμε μὲ τὴν ἱπποκρατικὴ μέθοδο: «Ψυχῆς οὖν φύσιν ἀξίως λόγου κατανοῆσαι οἶει δυνατόν εἶναι, ἀνευ τῆς ὅλου φύσεως; Τὸ τοῖνον σκόπει περὶ φύσεως τί ποτε λέγει ὁ Ἱπποκράτης καὶ ὁ ὀρθὸς λόγος» (Φαῖδρ., 270 Β).

Καί, ἐπαναλαμβάνει ὁ Ἱπποκράτης, αὐτὸ γίνεται δυνατόν μόνον μὲ τὴν ἱατρικὴ: «Νομίζω ὅτι περὶ φύσεως γινῶναι τι σαφὲς οὐδαμῶθεν ἄλλοθεν εἶναι ἢ δι' ἱατρικῆς» (βλ., π. Ἀρχ. Ἱητρ., στ 585, ἐμῆς ἐκδ.). Καὶ γιὰ τοῦτο ἐπιβάλλεται στοὺς φιλοσόφους καὶ τοὺς ἱατροὺς «πρῶτον μὲν παντὸς φύσιν ἀνθρώπου γινῶναι καὶ διαγινῶναι, γινῶναι μὲν ἀπὸ τίνων συνέστηκεν ἐξ ἀρχῆς, διαγινῶναι δὲ ὑπὸ ποίων μερῶν κεκράτηται» (π. Διαίτ., 2, ἐμῆς ἐκδ.).

(1) Βλ. *Δαυλόν*, τεύχος 17, σελ. 773-5 καὶ τεύχ. 20-21, σελ. 921-7.

Ὁ Πλάτων (βλ. τὸ ἔμδον Πλάτωνος *Ἱατρικά*, «Πλάτων», ἔτος ΙΓ' 1961) μὲ τίς σοβαρές του ἱατρικὲς γνώσεις, ποὺ ἀπέκτησε ἀπὸ τὸν Ἱπποκράτη, ἀπὸ τοὺς Κνιδίους ἱατροὺς καὶ ἀπὸ τῆ Σικελικῆς Σχολῆς, βοήθησε τὴν ἱατρικὴν πολλαπλῶς. Καὶ οἱ ἱατρικὲς του γνώσεις, καθὼς θὰ δοῦμε στὴ συνέχεια, ἐπεκτείνονται σχεδὸν σὲ ὅλους τοὺς κλάδους τῆς ἱατρικῆς, καὶ τὸ περισσότερο στὴν ἀνατομικὴ καὶ τὴ φυσιολογία. Γιὰ τὴν σημασία τῆς ἱατρικῆς ἔλεγε: ὅτι εἶναι θεϊκῆς προελεύσεως. Ἡ ἱατρικὴ, τονίζει, εἶναι ἐπιστήμη τοῦ ἔρωτα ποὺ ἐνυπάρχει στὰ σώματα καὶ προσφέρει καὶ τὰ ἀγαθὰ καὶ τὰ ὑγιεινὰ στοιχεῖα καὶ φροντίζει νὰ ἀποφευγῇ τὴ πληθώρα ἢ ἡ ἔλλειψη τῶν ἀπαραιτήτων γιὰ τὴ ζωὴ στοιχείων: «*Ἔστι γὰρ ἱατρικὴ, ὡς ἐν κεφαλαίῳ εἰπεῖν, ἐπιστήμη τῶν τοῦ σώματος ἐρωτικῶν πρὸς πλησμονὴν καὶ κένωσιν, καὶ ὁ διαγιγνώσκων ἐν τούτοις τὸν καλὸν τε καὶ αἰσχρὸν ἔρωτα οὗτός ἐστιν ἱατρικώτερος*» (βλ. Συμπ., 186 C-D) καὶ «*ἱατρικὴ περὶ τῶν καμνόντων δυνατοὺς εἶναι φρονεῖν τε καὶ λέγειν*» (Γοργ., 450A, 501, A).

Ὅλα αὐτὰ σαφέστερα τὰ λέγει ὁ Ἱπποκράτης στὸ περὶ *Φυσῶν Ι* ἔργο του: «*Ἱατρικὴ γάρ ἐστι πρόσθεσις καὶ ἀφαίρεσις, ἀφαίρεσις μὲν τῶν ὑπερβαλλόντων, πρόσθεσις δὲ τῶν ἐλλειπόντων, ὁ δὲ κάλλιστος τοῦτο ποιέων, ἄριστος ἱατρός*». Καὶ γίνονται τέλειοι καὶ ἄριστοι ἱατροὶ ὅσοι ἐπιδίδονται στὴ μάθησίν της ἀπὸ τῆς παιδικῆς ἡλικίας: «*Ἱατροὶ μὲν δεινότατοι ἂν γένοιτο, εἰ ἐκ παίδων ἀρξάμενοι πρὸς τῷ μανθάνειν τὴν τέχνην, ὡς πλείστοις τε καὶ πονηροτάτοις σώμασιν ὁμιλήσειν καὶ αὐτοὶ πάσας νόσους κάμοιεν καὶ εἰεν μὴ πάνυ ὑγιενοὶ φύσει*» (Πολιτ., 408 E). Σχετικὰ ὁ Ἱπποκράτης γράφει στὸ *Νόμο* του: «*Χρὴ γὰρ ὅστις μέλλει ἱατρικῆς ζῆνεσιν ἀτρεκέως ἀρμόζεσθαι... παιδομαθῆς*» (βλ. §2). Ἡ ἱατρικὴ, τονίζει ὁ Πλάτων περαιτέρω, ἐφευρέθηκε, γιὰ νὰ προσφέρει στὸν πάσχοντα ὄργανισμὸ τὸ ὠφέλιμο: «*Διὰ ταῦτα ἡ τέχνη ἐστὶν ἡ ἱατρικὴ νῦν ἠϋρήμενη, ὅτι τὸ σῶμά ἐστι πονηρὸν καὶ οὐκ ἐξαρκεῖ αὐτῷ τοιοῦτω εἶναι*» (Πολιτ., 341 E). Στὸν Πλάτωνα βρίσκουμε καὶ τὴν πρώτη μαρτυρία γιὰ τὴν ἱα-

τρικὴ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ποὺ στηριζόταν στὴ διαίτα καὶ τὴ χειρουργικὴ ἐπέμβαση, δεδομένου ὅτι ἀπὸ κανένα ἄλλο γραπτὸ κείμενο δὲν ἀντλοῦμε μαρτυρίες γιὰ τὴν ἱατρικὴ τοῦ Ἀσκληπιοῦ: «*Οὐκοῦν ταῦτα γινώσκοντα φῶμεν καὶ Ἀσκληπιὸν τοὺς μὲν φύσει τε καὶ διαίτῃ ὑγιεινῶς ἔχοντας τὰ σώματα, νόσημα δὲ τε ἀποκεκριμένον ἰσχνοντας, τούτοις μὲν καὶ ταύτῃ ἔξει καταδείξαι ἱατρικὴν, φαρμάκοις τε καὶ τομαῖς τὰ νοσήματα ἐκβάλλοντα αὐτῶν τὴν εἰωθυῖαν προστάτειν διαίταν*» (Πολιτ., 4076 D).

Ἡ ἱατρικὴ, ὑποστηρίζει ὁ Πλάτων, χρέος ἔχει νὰ καταστήσει τὸ σῶμα γερό, γιὰ νὰ ἀποδώσει στὴν ἐργασία του. Μὲ ἄλλα λόγια ἡ ἱατρικὴ δὲν ἔχει προορισμὸ ν' ἀσχολεῖται μὲ τοὺς «ἀρρωστιάρηδες», ποὺ ἀποτελοῦν βάρος στὴν οἰκογένεια καὶ τὴν πολιτεία. Ἡ νοσοτροφία δηλ. δὲν ἦταν ἀρεστὴ στὸ Πλάτωνα, ἀλλ' οὔτε καὶ στὸν Ἱπποκράτη.

Ἡ ἱατρικὴ, λέγει στὴ συνέχεια ὁ Πλάτων, χρέος ἔχει νὰ φροντίζει γιὰ τὴν ὑγιεινὴ κατάσταση τῶν γερῶν καὶ ἱκανῶν πολιτῶν, μὲ καλὴ φυσικὴ δηλ. κατάσταση σώματος καὶ ψυχῆς, καὶ ὅχι τῶν ἀρρωστιάρηδων. Ὁ δὲ Ἱπποκράτης συνιστᾷ στοὺς ἱατροὺς ν' ἀποφεύγουν ν' ἀσχολοῦνται μὲ ἀνίατα νοσήματα, γιὰ νὰ μὴ κακολογεῖται ἡ ἱατρικὴ, πῶς δὲν εἶναι ἱκανὴ νὰ θεραπεύει ὅλες τίς νόσους: «*Καὶ πρῶτον διορεῦμαι ὁ νομίζω ἱατρικὴν εἶναι τὸ δὴ πάμπαν ἀπαλλάσσειν τῶν νοσεόντων τοὺς καμάτους καὶ τῶν νοσημάτων τὰς σφοδρότητας ἀμβλύνειν, καὶ μὴ ἐγχειρεῖν τοῖσι κεκρατημένοισι ὑπὸ τῶν νοσημάτων, εἰδὼτας ὅτι ταῦτα οὐ δύναται ἱατρικὴ*» (π. Τέχν., 3).

Ὁ Ἀσκληπιός, προσθέτει ὁ Πλάτων, φανέρωσε τὴν ἱατρικὴν σὲ κείνους ποὺ ἔχουν τὴν ἀνάγκη της καὶ βρίσκονται σὲ καλὴ σωματικὴ καὶ ψυχικὴ διάπλαση καὶ πού, ἐφ' ὅσον νόσησαν, μπορεῖ μὲ τὴ βοήθεια τῆς ἱατρικῆς ν' ἀποκτήσουν τὴν ὑγεία τους, γιὰ νὰ μὴ καταστρέφεται ἡ πολιτικὴ ζωὴ τῆς χώρας, καὶ ὅχι σὲ κείνους ποὺ ὁ ὀργανισμὸς τους ἔχει μέσα του χρόνια τῆ νόσου καὶ οἱ ὁποῖοι θεραπευόμενοι καθίστουν τὴ ζωὴ τους δύσκολη, μακροχρόνια καὶ νοσώδη (Πολιτ., 405. D). «*Εὰν δὲ μὴ ἰ-*

τῆς σύστασης καὶ ἰδιοσυγκρασίας κάθε ἀτόμου: «Οὗτος γάρ φησιν τὰ ἡμέτερα σώματα συνίστασθαι ἐκ τῶν τεσσάρων στοιχείων, ὅτι καὶ τὰ ἐν κόσμῳ γίνεται ἀνά λόγον» (Ἰατρ. Μενώνεια -Λονδ. Πάπυρος XIV, 12. πρβλ. Τίμ., 82 Α).

Καὶ δέχεται τὸν λόγο τοῦ Ἱπποκράτη, «Περὶ φύσιος ἀνθρώπου» (βλ. τὸ ἐμὸν, Ἰππ. περὶ Φύσιος ἀνθ. καὶ Χυμῶν, Ἰατρ. Βίβλ., Β, 1- εἰσαγ.) ἔνθα διαλαμβάνεται τὸ περὶ φύσεως τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς. Εἶναι ἀνάγκη, τονίζει, νὰ στραφῶμεν στὸν Ἱπποκράτη καὶ στὸν ὀρθὸν λόγον: «Τὸ τοίνυν περὶ φύσεως σκόπει τί ποτε λέγει ὁ Ἱπποκράτης καὶ ὁ ἀληθὴς λόγος» (Φαίδρ., 270 C). Καὶ γιὰ νὰ γίνῃ αὐτὸ καταληπτό, πρέπει νὰ καθορίσουμε ἂν, σύμφωνα μὲ τὴν ἱπποκρατικὴ ἀντίληψη, ἡ φύσις εἶναι κάτι τὸ ἀπλὸ ἢ τὸ πολυσύνθετο· καὶ ἐφ' ὅσον εἶναι ἀπλὸ, εἶναι ἀνάγκη νὰ καθορίσουμε τίς φυσικὰς δυνάμεις ἀπὸ τίς ὁποῖες κυριαρχεῖται τοῦτο, ἂν δὲ εἶναι πολυσύνθετο, νὰ διαχωρίσουμε τὰ φυσικὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀποτελεῖται: «Ἀρ' οὐχ ὧδε δεῖ διανοεῖσθαι περὶ ὁτιοῦν φύσεως.. σκοπεῖν τὴν δύναμιν αὐτοῦ, τίνα πρὸς τί πέφυκεν εἰς τὸ δρᾶν ἔχον ἢ τίνα εἰς τὸ παθεῖν ὑπὸ τοῦ, ἐὰν δὲ πλείω εἶδῃ ἔχει ταῦτα στοιχεῖα (εἶναι δηλ. πολυσύνθετο) ἀριθμησάμενοι, ὅπερ ἐφ' ἑνός, τοῦτ' ἰδεῖν ἐφ' ἑκάστου, τῷ τί ποιεῖν αὐτὸ πέφυκε ἢ τὸ τί παθεῖν ὑπὸ τοῦ» (αὐτόθι).

Καὶ ἡ γνώμη τοῦ Ἱπποκράτη, ποῦ ἐπικαλεῖται ὁ Πλάτων, εἶναι: «Φύσιν ἀνθρώπου γινώσκειν καὶ διαγινώσκειν ἀπὸ τίνων συνέστηκεν» (π. Διαίτ., 2., Ἀρχ. Ἰητρ., 43, ἡμετ. ἐκδ.). Καὶ κυρίως, «εἰδέναι τί ἐστὶν ἀνθρώπος καὶ διὰ ποίας αἰτίας γίνεται» (π. Ἀρχ. Ἰητρ., 45, ἡμ. ἐκδ.).

Ὁ Πλάτων, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ φυσικὰ στοιχεῖα, ποῦ σχηματίζουν τὰ φυσικὰ σώματα, παραδέχεται, σὲ ἀντίθεση μὲ ὄλους τοὺς Προσωκρατικούς φιλοσόφους, καὶ τρεῖς ἀρχές: τὸ Θεό, τὴν ὕλη καὶ τίς ἰδέες, ποῦ δέχεται κ' ὁ Ἀριστοτέλης: «Πλάτων Ἀθηναῖος τρεῖς ἀρχάς, τὸν θεόν, τὴν ὕλην, τὴν ἰδέαν. Ὁ δὲ θεὸς νοῦς ἐστὶ τοῦ κόσμου. Ὑλὴ δὲ τὸ ὑποκείμενον πρῶτον γενέσκει καὶ φθορᾷ, ἰδέα δὲ οὐσία ἀσώματος ἐν τοῖς νοή-

μασι καὶ ταῖς φαντασίαις τοῦ θεοῦ» (Βλ. Πλούτ., Ἐπιτ. 1,3- πρβλ. Στοβαίου, Ἐκλ. 1,10,16,2· *Dox. Gr.* 288). Καὶ πάλιν: «Ἰδέα ἐστὶ οὐσία ἀσώματος, αὐτὴ μὲν ὕφεστώσα καθ' αὐτήν, εἰκονίζουσα δὲ τὰς ἀμόρφους ὕλας καὶ αἰτία γινομένη τῆς τούτων δεῖξεως» (Πλούτ. XV 45-1-4· Ἐκλ., Στοβ., 1,11, 3,5 126α· *Dox.*, 308).

Πάντως ὁ Πλάτων, ὡς μὴ ἰατρός, δὲν πραγματεύεται τὰ περὶ τῶν χυμῶν, ὅπως ὁ Ἱπποκράτης, καθὼς γι' αὐτὸ μᾶς πληροφορεῖ ὁ Γαληνὸς στὸ ἀξιολογώτατο ἔργο του Ἱπποκράτους καὶ Πλάτωνος δόγματα: «Καλῶς μὲν οὖν Ἱπποκράτης ἐπὶ τῶν χυμῶν ἔγραψε.. οὐκ ὀρθῶς δὲ ὁ Πλάτων ἐπὶ τῶν στοιχείων εἶπεν αὐτό» (V., 679).

Καὶ πάλιν: «Ἐπὶ πλείστον γὰρ ὁ ἀνὴρ οὗτος (δηλ. ὁ Ἱπποκράτης) ἐξείργασται τὰ τε περὶ γενέσεως τῶν χυμῶν καὶ διαφορᾶς καὶ δυνάμεως, ὅστις τε καθ' ἡντινα χώραν ἢ ὥραν (δηλ. ἐποχὴν τοῦ ἔτους) ἢ ἡλικίαν ἢ σώματος ἔξιν ἐπικρατεῖ. Οὐ μὴν ἀναγκαῖον ἦν Πλάτων τοῦθ' ὁμοίως Ἱπποκράτει διέρχεσθαι πάντα, καθ' ἅπερ οὐ ζητεῖν διατρίβειν μὲν ὁ τοῦ φλέγματος χυμὸς, ἐρυθρὸς δ' ὁ τοῦ αἵματος ἢ ξανθὸς ὁ τῆς πικρᾶς χολῆς, ἢ μέλας ὁ τῆς ὀξείας (δηλ. τῆς μελαίνης χολῆς)» (Γαλ., V 681). Πλὴν ὅμως ὁ Πλάτων διακρίνει τίς διαφορὰς τῶν χυμῶν (Τίμ., 81 Α).

Τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου πρῶτος ὁ Πλάτων θεωρεῖ ὡς ὄργανον τῆς ψυχῆς, ποῦ εἶναι οὐσία, ὕλη καὶ εἶδος. Τὸ ἴδιο πρέσβευε κ' ὁ Ἱπποκράτης κ' ὁ Ἀριστοτέλης. Ἡ ὕλη ἐγκρύπτει δυναμικὴ ἐνέργεια σὲ λανθάνουσα κατάσταση (δυνάμει), ἡ ὁποία μὲ τὴν ἐνέργεια τῆς ψυχῆς (ἐμψύχωσιν) ὁδηγεῖ τὸ σῶμα σὲ τέλεια διαμόρφωση, γι' αὐτὸ ἡ ψυχὴ εἶναι ἐντελέχεια σώματος ὀργανικοῦ (Ἀριστοτέλης). Ἀλλὰ τὸ σῶμα, σύμφωνα μὲ τίς ἀντιλήψεις τοῦ Πλάτωνα, θεωρεῖται ὡς δεσμοτῆριο τῆς ψυχῆς, γιατί πλημμυρίζει τὸν ἀνθρώπο ἀπὸ ἐπιθυμίες καὶ πάθη, ποῦ τὴν παραπλανοῦν: «Ἐως ἂν τὸ σῶμα ἔχωμεν καὶ ξυμπεφυρμένη ἢ ἡ ψυχὴ μετὰ τοιοῦτου κακοῦ...» (Φαίδων, 66, B-C).

Ἡ ψυχὴ εἶναι ἔργο θεοῦ καὶ διακρίνεται σὲ ὕλική (θνητὴ) καὶ ἀθάνατη (Τίμ., 69 C· D· Φαίδων, 67).

Καὶ ἡ μὲν θνητὴ ψυχὴ, ποὺ ταυτίζεται μὲ τὴ ζωὴ (*ἐμψύχωσης*) καθορίζει ὅλες τὶς ὀργανικὲς λειτουργίες τοῦ ὀργανισμοῦ, μὲ τὸν ὁποῖον καὶ συναποθνήσκει, ἡ δὲ ἀθάνατη (*λογικὴ, ἐννους*) εἶναι πνευματικὴ ἀρχή, μὲ ἔδρα τὸν ἐγκέφαλο καὶ παρακινεῖ τὸν ἄνθρωπο σὲ διανοητικὲς ἐνέργειες, σκέψη κ.ο.κ.

Κατὰ τὴν Πλατωνικὴ διδασκαλία, ὁ ἄνθρωπος διοικεῖται ἀπὸ τρεῖς ψυχικὲς ἀρχές ἢ δυνάμεις, τὴ λογικὴ μὲ ἔδρα τὸν ἐγκέφαλο, τὸ ἐπιθυμητικὸ (*θρεπτικὸν ἢ αὐξητικόν*) μὲ ἔδρα τὸ ἥπαρ καὶ τὸ θυμοειδὲς μὲ ἔδρα τὴ καρδιά καὶ τὸν πέριξ τοῦ διαφράγματος τόπο: «Πλάτων δὲ καὶ τριμερῆ τὴν ψυχὴν φήσας εἶναι, τὸ μὲν λογιστικὸν ἔλεγεν ἐν τῇ κεφαλῇ εἶναι, τὸ δὲ θυμοειδὲς περὶ τὸν θώρακα, τὸ δ' ἐπιθυμητικὸν περὶ τὸν ὀμφαλόν» (Γαλ., V, 289,291,326, 517,520,749 - βλ. καὶ Πλ., *Τίμ.*, 71 - *Φαίδων*, 70 A - 73, A-79 A,ε-81).

Περὶ τῆς ζωῆς ἔλεγεν, ὅτι εἶναι ἡ ἁρμονικὴ κίνησις (λειτουργία) τοῦ σώματος, καὶ τὸ αἰτίό της ἀνήκει στὴν ψυχὴ, ποὺ συνέχε-

ται ἀπὸ τὴ δύναμη τοῦ ἐμφύτου θερμοῦ (ἐμψυχο στοιχεῖο), τὸ ὁποῖο σὰν ἀποχωρήσει ἐπιφέρει τὸ τέλος τῆς ζωῆς: «*Ἡ ψυχὴ ἄρα, ὅ,τι ἂν αὕτη κατάσχη, ἀεὶ ἤκει ἐπ' ἐκεῖνο φέρουσα ζωὴν*» (*Φαίδ.*, 105 D). Τὴ ζωὴ, ἐξ ἄλλου, ὡς γενικὸ φαινόμενο, θεωρεῖ ἀθάνατη: «*Καὶ αὐτὸ τὸ τῆς ζωῆς εἶδος καὶ εἴ τι ἄλλο ἀθάνατόν ἐστι, παρὰ πάντων ἂν ὁμολογηθείη, μηδέποτε ἀπόλλυσθαι*» (*Φαίδ.*, 106 D).

Γιὰ τὴν ἀναπνοὴ ἔχει σαφῆ ἀντίληψη (*Τίμ.*, E., 80., D.,79 C, E) καὶ ἀκολουθεῖ τὶς ἱπποκρατικὲς ἀντιλήψεις (Βλ. Γαλ., V 713, V 707 καὶ τὸ ἐμὸν *Ίατρ. Πλ.*, εἰς περιοδ. *Πλάτων*, ἔτος ΙΓ, 1961).

(Περὶ πέψεως τῆς τροφῆς, περὶ θρέψεως καὶ ἀνταλλαγῆς τῆς ὕλης, περὶ κυκλοφορίας τοῦ αἵματος, περὶ ἐμβρύου, περὶ εὐγονίας, περὶ αἰσθήσεων, περὶ ὕπνου, περὶ ἀνατομικῆς, περὶ ὑγείας καὶ νόσου, περὶ θεραπευτικῆς ἀγωγῆς κ.λ.π.: πρβλ. τὸ ἐμὸν, ὡς ἀνωτέρω).

[Στὸ ἐπόμενο: *Ἀριστοτέλης καὶ ἱατρικὴ*]

ΜΙΜΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΔΗΣ

Αἰολικὸ μέλος

Τώρα ποὺ ἔφυγε ἡ ἀνοιξή
θυμᾶμαι πιὸ πολὺ τὰ χελιδόνια,
θυμᾶμαι ἐσένα.
"Ἐνα τραγούδι στὸ ἡλιοβασίλεμα,
τὰ μάτια σου ὅπου ἐβλεπα
τὶς θάλασσες τοῦ καλοκαιριοῦ,
τὸ στόμα μὲ τὴν πολὺφωνη σφραγίδα τῆς σιωπῆς.
Στὴ μεγάλη νύχτα
μόνο φῶς ἐσὺ
καὶ οἱ μαργαρίτες ποὺ ἀνοιξαν
στὸ σιωπηλὸ σου χαμόγελο.
Λέω τ' ὄνομά σου
καὶ κρατῶ στὰ χέρια μου τ' ἄστρα.
Λέω τ' ὄνομά σου
καὶ στέκονται οἱ στιγμές.
Λέω τ' ὄνομά σου καὶ προχωρῶ.
"Ἐνα ἀηδόνι τραγουδᾷ
στὴ μαγεῖα τῆς νύχτας μου.

ΔΕΥΤΕΡΗΣ

Ματαιοπονία

Οί ηλεκτρονικοί υπολογιστές
μετὰ ἀπὸ ἐπεξεργασία τῶν δεδομένων
ἔδωσαν τὴν ἀπάντησιν:

«Μωραίνει ὃν βούλεται ἀπολέσαι»...

«Μωραίνει ὃν βούλεται ἀπολέσαι»...

«Μωραίνει».

Τὸ συμβούλιο ἀποφάσισε:

Πνευματικὴ ρύπανση.

Ἐπιστράτευση

ἀρριβιστῶν, μωροφιλοδόξων, ἀρχομανῶν,

χαμαιλέοντων, τυφλοποντικῶν,

σεξουαλικά καὶ ψυχικά ἀνωμάτων,

δογματικῶν ἀχυροεγκεφάλων.

Τὸ συμβούλιο παρακολουθεῖ τὴν ἐκστρατεία:

Μαζοποίηση στὶς πορεῖες, στὶς «συναυλίες», στὰ γήπεδα.

Ἐπανάληψη, βλακωδῶς, συνθημάτων.

Γλωσσικὴ πτώχευση.

Βράβευση σεξουαλικά ἀνωμάτων καὶ ψυχοπνευματικὰ ἀναπήρων,

γὰ τὰ ἀριστουργηματικὰ πορνογραφήματά τους.

Εὑρεση τῶν ριζῶν ἀπὸ νεαρές μαινάδες

στὰ καταγώγια καὶ στοὺς τεκέδες.

Ἐκδοση κάθε μορφῆς δογματικῶν ἀχύρων.

Ὁραιοποίηση ψυχοσωματικῶν ἀνωμαλιῶν.

Ἡρωοποίηση χλωμῶν καὶ ἄναιμων ἐγκληματιῶν.

Τὸ συμβούλιο αἰσιόδοξο ἐντείνει τὶς προσπάθειες:

θὰ ἐξουδετερώσει τὸν ἀντίπαλο

ὃ,τι δὲν κατάφερε

(γὰ νὰ περιοριστοῦμε στὸν τρέχοντα αἰῶνα)

ἓνας φριχτὸς ἀκρωτηρισμὸς

καὶ μὰ τρομαχτικὴ ἐσωτερικὴ αἱμορραγία,

θὰ τὸ καταφέρει ἡ πνευματικὴ ρύπανση.

Τελευταῖες πληροφορίες

ΜΑΡΜΑΤΣΟΥΡΗΣ

Συμβουλίου

κλονίζουν τὴν αἰσιοδοξία τοῦ συμβουλίου:
Αὔξηση τῆς ζήτησης κλασσικῶν συγγραμμάτων ἀντίπαλου.
Δημιουργίες αἱρέσεων στὰ δόγματα.
Ἀντίδραση ποικιλόμορφη
ἀπὸ αἰσθητὴ μερίδα τῆς νέας γενιᾶς
στὴ δογματοποίησή της.

Ἐσπευσμένη τροφοδότηση
ἠλεκτρονικῶν ὑπολογιστῶν
μὲ τὰ νέα στοιχεῖα.

Τὰ παλιὰ κομπιούτερς ἐπιμένουν:
«Ἐντείνετε προσπάθειές σας»...
«Ἐντείνετε προσπάθειές σας»...
«Ἐντείνετε.....»

Ἀλλὰ ἡ ἀπάντηση τοῦ νεώτερου καὶ τελειότερου
κομπιούτερ ἀπογοητευτική:
«Ματαιοπονεῖτε.
Τὸ παιχνίδι τὸ χάσατε.
Σταματῆστε καταδικασμένες, ἐκ τῶν προτέρων,
σὲ ἀποτυχία ἀντιδράσεις σας.
Ἀπαλλαγὴ σας ἀπὸ ἀντίπαλο ἀδύνατη.
Ἐπιμονή σας στὴ θεοποίηση τῆς κατανάλωσης
καὶ σὲ κατασκευές ἀλληλοσυγκρουόμενων δογμάτων
ὁδηγεῖ σὲ γενικὸ ἀφανισμό.
Μόνη ἐπιλογή σας ἡ συμμόρφωση
μὲ ἀνόθευτο πνεῦμα ἀντίπαλου.
Καὶ μὴν ξεχνᾶτε,
πὼς κι ἂν ἀκόμα ἀποφασίσετε τὴν ὀλικὴ καταστροφή,
μὲ διάσωση μόνο δυὸ μελῶν τοῦ συμβουλίου σας
σ' ἄλλο πλανήτη,
τὸ πρῶτο πῶς; τὸ πρῶτο γιατί;
ἡ πρώτη διαφωνία μεταξύ σας
θὰ εἶναι ξαναγέννημα τοῦ ἀειγέννητου ἀντίπαλου».

ΗΛΙΑΣ ΤΣΑΤΣΟΜΟΙΡΟΣ

Τὰ ἀρχαῖα Μαντεῖα ρυθμιστὲς τῆς ζωῆς

Εἶπαμε,⁽¹⁾ ἀναλύοντας τὸ ἔργο τῶν Μουσῶν, ὅτι ἀπ' τὶς ταξινομημένες καὶ καταγραμμένες μνῆμες γεννήθηκαν οἱ ἑννέα κλάδοι παιδείας, ποὺ παρέμειναν γνωστοὶ ἀπ' τὰ ὀνόματα τῶν Μουσῶν. Συμπλήρωνα δέ, ὅτι οἱ Μοῦσες παριστάνονταν κρατώντας τὴν προφητικὴ λύρα τοῦ Ἀπόλλωνος.

Τὶ σήμαινε ὁμῶς «προφητικὴ λύρα» ἢ «μαντική»;

Καὶ οἱ δύο αὐτὲς ταυτόσημες λέξεις σχετίζονται μὲ τὴν ἑρμηνεία τῆς θελήσεως τῶν θεῶν. Αὐτὴ ἡ ἐνέργεια τῆς *ἐρμηνείας*, ὅπως καὶ ἡ λέξη μᾶς ἀποκαλύπτει, ἀρχικὰ πρέπει νὰ ἦταν ὑπόθεση τοῦ Ἑρμοῦ, ὁ ὁποῖος, ὡς γνωστόν, ὑπῆρξε ὁ ἐπίσημος ἀγγελιαφόρος τῶν λόγων τοῦ Δία. Οἱ νέοι ἀργότερα (μετὰ τὸν Δία) «*έρμη-νευτές*», ἐπειδὴ δὲν ἦταν οἱ ἴδιοι «*Ερμαῖ*», δὲν εἶχαν δηλαδὴ τὴν μοῖρα νὰ λάβουν ἀπὸ στόματος Διὸς «*ἐξηγήσεις ἐπὶ τέρασιν*», ὠνόμασαν τὸ ἔργο τῆς ἑρμηνείας τῶν «*Διὸς λόγων*» *μαντική*. Τώρα ἡ μαντικὴ παύει νὰ εἶναι προνόμιο κατ' ἀπονομήν, καὶ γίνεται προνόμιο τῶν χαρισματικῶν ἀνθρώπων. Τί σημαίνει ὁμῶς *χάρισμα*;

Ἡ λέξη ἔχει ρίζα τὸ *χαρ-* ποὺ ἐκφράζει ἡχητικὰ τὸν ἀνθρώπινο γέλωτα. Ὁ ἄνθρωπος γελά, ὅταν «χαίρει». Τὸ ἐρέθισμα ποὺ προκαλεῖ «γέλωτα» συνδέεται ἀπόλυτα μὲ τὴν «ψυχοπνευματικὴ καλλιέργεια» τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ ἐκδηλώνεται μὲ τὴν συμπεριφορὰ του, δηλαδὴ μὲ τὸ πότε χαίρει. Αὐτὴ ἡ καλλιέργεια ἀνήκει κατὰ βάσιν στὴν παιδεία-ἀγωγή, ποὺ πρέπει νὰ στηρίζεται στὴν κατὰ φύσιν ἀνθρώπινη «ἐναρξὴ κοινωνικὴ τάξη» καὶ σ' ἓνα, ἄγνωστον ἀκόμη, φυσικὸ συντελεστή, ποὺ ἐνεργεῖ ἐντὸς τῆς δομῆς τῶν στοιχείων τοῦ ὄντος ἀνθρώπου.

Ἀπὸ αὐτὰ τὰ στοιχεῖα, σὰν ὑπόβαθρο, εἶναι δυνατόν νὰ ἐμφανισθῇ ὁ «χαρισματικὸς» ἄνθρωπος, ὁ Φοῖβος, δηλαδὴ ὁ φω-

τισμένος. Στὴν *Θεογονία* (στιχ. 907) διαβάζουμε:

*Τρεῖς δὲ οἱ Εὐρυνόμη χάριτάς τε καλλιπαρήους
Ὠκεανοῦ κούρη πολυήρατον εἶδος ἔχουσα
Ἀγλαῖην τε καὶ Εὐφροσύνην Θαλήην τ' ἑρατεινήν.*

Ἡ παρουσία τῶν «*χαρίτων*» ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν *Εὐρυνόμη*. Τί μπορεῖ ὁμῶς νὰ σημαίνει «*Εὐρυνόμη*»; Ἡ σύνθεση τῆς λέξεως μᾶς ὁδηγεῖ σὲ σκέψεις καὶ συμπεράσματα.

Ἡ λέξη «*εὐρύς*» (ρίζα *εὐρ-*) σημαίνει πλατύς, ἐκτεταμένος, εὐρύχωρος, μέγας, φθάνων εἰς μεγάλην ἀπόστασιν.

Ἡ δευτέρη λέξη «*νομή*» παράγεται ἀπὸ τὸ ρῆμα «*νέμω*» (ρίζα *νεμ-*), ποὺ σημαίνει: διανέμω ἢ μοιράζω. Σημαίνει ἀκόμη: κατοικῶ, δαπανῶ, διοικῶ, θεωρῶ. Ἡ λέξη ὁμῶς αὐτὴ εἶχε καὶ τὴν σημασία τοῦ: ὁδηγῶ στὴ βοσκὴ («*νομός*» λεγόταν ἡ βοσκὴ). Ἐπειδὴ ὁμῶς ἱστορικὰ ἡ ἀρχὴ τοῦ ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ ξεκινᾷ ἀπ' τὴν κτηνοτροφία, λέξεις, ὅπως *νομὸς* (βοσκὴ), *νόμος* (ἔθος πάτριον), *νέμεσις* (ὁργὴ κατὰ τινος ποὺ δὲν αἰδεῖται), *νομίζω*, *νόμισμα*, συμπληρῶνουν τὴν ἐννοία «*Εὐρυνόμη*». Μετὰ ἀπὸ τοῦτα πιστεύω, ὅτι προϋπόθεση γιὰ τὴν ἐμφάνιση τῶν «*χαρίτων*» ὑπῆρξε ἡ εὐρεῖα ἐφαρμογῆς τῆς κατανομῆς καὶ διανομῆς τῶν κτηνοτροφικῶν ἀγαθῶν στὴν κοινωνικὴ ὁμάδα.

Ἀπὸ τὴν *Εὐρυνόμη* γεννιῶνται, ὅπως λέγει ἡ *Θεογονία*, ἡ Ἀγλαΐα, ποὺ σημαίνει τὶς λαμπρὲς καὶ φωτεινὲς πράξεις ποὺ ὁμορφαίνουν καὶ ἐξευγενίζουν τὸν ἄνθρωπο, ἡ *Εὐφροσύνη*, δηλαδὴ οἱ πράξεις ποὺ σκορπίζουν χαρὰ καὶ φαιδρότητα καὶ ἡ *Θαλία*, δηλαδὴ οἱ πράξεις ποὺ προκαλοῦν ἀφθονία, πλοῦτο, εὐτυχία.

Ἑρμῆνευσα, ἐκ τῶν ἐννοιῶν τῶν λέξεων, τὴν σημασία τοῦ ὑποβάθρου στὴν ἐμφάνιση τοῦ χαρισματικοῦ, τοῦ φωτισμένου, ποὺ μπορεῖ αὐτός, τώρα, νὰ ἐρμηνεύσει τὴν θέληση τῶν θεῶν.

Κατὰ τὴν *Θεογονία*, οἱ πρῶτοι κάτοικοι τοῦ ἐλληνικοῦ χώρου, ποὺ ἔχτισαν τὰ σπίτια τους στὰ *οὐρεα μακρὰ*, στὰ ἐκτετα-

(1) Βλ. *Δαυλόν*, τεύχος 19, σσ. 874-9.

μένα βουνά, κοντὰ στὶς πηγές, ὠνομάζονταν «θεοί».

Πῶς παρουσιάστηκαν; Ἀπὸ ποῦ ἦλθαν;

«Τοὺς ἐβγαλε πάνω στὰ ψηλόκορμα βουνά
ἢ μαύρη γῆ ἀπ' τὰ σπλάχνα της,
γιὰ νὰ ὑπάρξῃ τῶν θνητῶν τὸ γένος».

ὅπως ὁ Σάμιος ποιητὴς Ἄσιος ἔγραψε τὸν 6ο π.Χ. αἰῶνα; Ἦρθαν ἀπὸ κάπου ἄλλου, ἀναζητῶντας τὸν καταλληλότερο βιότοπο; Ὅπως κι' ἂν ἔχουν τὰ πράγματα, ἔνα εἶναι βέβαιο, ὁ *Homo Sapiens* τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου ἐδῶ κάποια στιγμή ξεκίνησε τὸν δικό του πολιτισμό.

Ἡ ἱστορία τῶν μερόπων, τῶν ἀνθρώπων δηλαδὴ ποὺ ἀπέκτησαν «ἐναρθρο λόγο», ξεκινᾷ ἀπ' τοὺς θεοὺς.

Τι σημαίνει ἡ λέξη *θεός*; Ἡ λέξη προέρχεται ἀπὸ τὸ *θεάομαι* (ποῦ ὁ ἐνεργητικὸς του τύπος εἶναι *θεάω*) ἢ *θάομαι*, ποὺ σημαίνει: βλέπω ἀπὸ κοντὰ καὶ παρατηρῶ μετὰ προσοχῆς, καὶ ἀκόμη: βλέπω πρὸς τὰ ἄνω. Οἱ σημασίες αὐτὲς τῆς λέξεως εἰσηλθάν ἀργότερα καὶ στὴν λέξη «ἄνθρωπος».

Ὁ Πλάτων στὸν *Κρατύλο*, ἀναζητῶντας τὴν σημασία τῆς λέξης *ἄνθρωπος*, θὰ τὴν ἀναλύσει λέγοντας, ὅτι: ὁ ἄνθρωπος ἐπειδὴ εἶναι τὸ μόνο ἔμβιο ὄν ποῦ ἐρευνᾷ καὶ ἐξετάζει αὐτὸ ποὺ βλέπει μὲ τὰ μάτια του, δηλαδὴ «*ἀναθρεῖ ἃ ὥπαπε*», ὠνομάστηκε *ἄνθρωπος*. Καὶ οἱ δύο, ἐπομένως, λέξεις, *θεός* καὶ *ἄνθρωπος*, στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα προσδιορίζουν τὸ πρῶτο αὐτὸ περίεργο ὄν, τὸν *Homo Sapiens* τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου.

Οἱ ἄνθρωποι ὅμως δὲν γεννῶνται μὲ τὴ γνώση κάποιας γλώσσας, εἶναι ἀγλωσσοί!.. Στὸ ἱστορικὸ ἀρχεῖο τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, οἱ ἀγλωσσοί (ἄφωνοι), οἱ δασεῖς καὶ τραχεῖς ποὺ τρέφονται μὲ τὸ κρέας τῶν ἐλαφῶν (*ἐλλῶν*), ὠνομάστηκαν (ἀργότερα) *ἐλλοπες*. Ἐχομε ἤδη ἱστορικὰ τὴν παρουσία στὸν ἑλληνικὸν ὅριον τῶν θηρευτῶν. Τὰ ἐλάφια ὅμως εἶναι ταχύποδα, καὶ οἱ θηρευτὲς κατ' ἀνάγκην ἔπρεπε νὰ εἶναι εὐκίνητοι, ταχεῖς, ὀξεῖς, δραστήριοι, ἐνεργητικοί, δηλαδὴ «*θοοί*» καὶ «*ἐλλόποδες*». Διαθέτουν ὅμως καὶ νόηση, καὶ γι' αὐτὸ τοὺς ἀπεκάλεσαν «*ἐλλογους*». Αὐτοὶ λοιπὸν οἱ θηρευτὲς, ποὺ ἔγιναν κτηνοτρόφοι ἀργότε-

ρα, δίδαξαν ὅσα ἡ φύση δίδαξε, μὲ τὸν τρόπο της. Δίδαξαν τὴν γλῶσσα, τὸ μεγαλύτερο καὶ ἰσχυρότερο ἐργαλεῖο πολιτισμοῦ (ἔχω γράψῃ γιὰ τὴν γλῶσσα στὸ 14ο τεῦχος, τόμος Β', τοῦ *Δαυλοῦ*).

Ἡ *Θεογονία*, ἱστορῶντας τὴν πρώτη αὐτὴ περίοδο (στιχ. 139, 142, 146), μᾶς λέει:

«Γενήθηκαν δέ, ἀμέσως μετὰ, οἱ Κύκλωπες, ποὺ εἶχαν μεγάλη δύναμη ψυχῆς καὶ σώματος, ποὺ μὲ τὴν γλῶσσα τῶν θεῶν οἱ θνητοὶ αὐτοὶ ἀνατράφηκαν καὶ ἐκπαιδεύτηκαν. Αὐτοὶ δέ, ἐκτὸς ἀπ' τὴν φυσικὴ τους ρώμη, ἔδειξαν, ὅτι εἶχαν τὴν ἱκανότητα ἐπινοήσεων σὲ ἔργα ποὺ ἐκ παραδόσεως γινώριζαν».

Αὐτοὶ λοιπὸν ὑπῆρξαν οἱ θεοὶ τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου· καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν θεῶν διδάχθηκαν οἱ θνητοὶ τὴν ἀθάνατη γλῶσσα: καὶ ἀπὸ «ἐλλοπες» (ἀγλωσσοί) ἔγιναν «*αὐδῆεντες*», καὶ τέλος *μέροπες*, δηλαδὴ ἄνθρωποι πολιτισμένοι, ποὺ χρησιμοποιοῦν τὸν «ἐναρθρο λόγο», γιὰ τὴν σημαίνει φῶς καὶ τὸ φῶς εἶναι ὁ ἐχθρὸς τοῦ ἐρέβους. Μὲ τὴν γλῶσσα -φῶς ὁ ἄνθρωπος προχώρησε στὴν ἐρμηνεία τῶν νόμων τῆς αἰωνίας φύσεως. Καὶ ἡ πορεία συνεχίστηκε. Καὶ ἡ φυσικὴ ἐναρχὴ τάξη ἀνέδειξε τοὺς *κατὰ φύσιν ἀνθρωπίνην* πρώτους «*καὶ τὸ γέρας βασιλῆιον ἔσχον*» (Ἡσίοδος, *Ἔργ. καὶ Ἡμέρ.*, στίχ. 126). Αὐτοὶ οἱ ἄξιοι ὁδηγοὶ τῶν ἀνθρώπων, στὰ χρόνια τὰ μετὰ τὸν Δία, ὠνομάστηκαν *διογενεῖς* καὶ ἥρωες.

Αὕτῃ ὑπῆρξε ἡ αἰτία, ποῦ οἱ Ἕλληνες ἀπέδωσαν στὸ πρόσωπο τοῦ Ἡρακλῆ ἰδιότητες, ὅπως «εὐεργέτης τῆς ἀνθρωπότητος», «ἐπανορθωτὴς ἀδικιῶν», «μεγάλος κριτής», «δύναμη ποὺ ὑπηρετήσε τὸ δίκαιο», «ἀμισθος ἐργάτης» κ.ἄ.

Αὕτῃ ὑπῆρξε καὶ ἡ σύντομη ἱστορικὴ διαδρομὴ τοῦ Ἕλληνα *Homo Sapiens*, ποὺ ξεκίνησε ἀπὸ τοὺς «θεοὺς» καὶ ὀλοκληρώθηκε διὰ τῆς παρεμβάσεως τοῦ μεγάλου ἐκπολιτιστῆ Δία στὸ σχηματισμὸ τοῦ «ἥρωος».

Ἡ μεγάλη αὕτῃ ἐκπολιτιστικὴ περίοδος καθιέρωσε τὴν πορεία τοῦ κοινωνικοῦ ἀνθρώπινου βίου. Συστηματοποίησε καὶ ὀργάνωσε τὶς ἀνθρώπινες τέχνες καὶ γνώσεις (*μουσεῖα*). Ἐδωσε διὰ τοῦ «διαλόγου» νέα

ώθηση στην ανθρώπινη σκέψη· και αυτή ή ώθηση πήρε την μορφή έκρηξης (*ρήγμα - χάος*) στην εξαρτημένη από ανθρώπινους νόμους κοινωνική ζωή (Τιτάνες), και προκάλεσε την εμφάνιση του «ήρωος», που στην μορφή του ταυτίστηκαν οι νόμοι του σύμπαντος με τους νόμους του κοινωνικού βίου. 'Απ' αυτή την στιγμή προστίθεται στις ανθρώπινες αισθήσεις, που προσφέρουν το υλικό της ανθρώπινης λογικής, και κάτι άλλο: ο 'Απολλώνιος Λόγος και τα Μαντεία.

'Η λύρα υπήρξε το πρώτο σύμβολο-όργανο των αρμονικών δονήσεων. Οι άνθρωπινες παρατηρήσεις είχαν καταγράψει και γεγονότα, που κατ' εξαίρεσιν μόνο ξνας μικρός αριθμός ατόμων συλλάμβανε με άγνωστο τρόπο. 'Η ανθρώπινη αυτή αδυναμία να εξηγηθούν οι πηγές αυτές των έρεθισμάτων δεν σήμαινε ότι αυτά έπρεπε να εκλαμβάνονται ως καταλύοντα ή διαφεύγοντα τον έλεγχο και την τάξη του σύμπαντος. Τίποτα δεν έπρεπε να παίρνει την μορφή του υπερ-φυσικού.

- 'Η απολλώνιος προφητική λύρα ξινε έτσι το σύμβολο όχι μόνον των λόγων, της διανοίας του μεγάλου Δία, αλλά και ο δέκτης των ασυλλήπτων συμπαντικών δονήσεων και άλλων άγνώστων έρεθισμάτων. Αυτή ή ίκανότης ονομάστηκε «μαντική έξαρσις» (άνύψωση) και «εμπνευσις» (φύσημα πνεύματος).

- 'Απολλώνιος λόγος και μαντική ξγιναν ή «δόδος» πρὸς μιὰ εὐτυχισμένη κοινωνική ζωή κι ένα στοχαστικό «πέρα», που καμμιὰ όριοθέτηση δεν έπιτρεπόταν να τὸ σταματήσει.

- Αυτήν την «έλλειψη τελικού σκοπού» δεν έπασαν βεβαίως να την έρευνούν, αλλά τὰ συμπεράσματά τους δεν διατυπώνονταν σάν δόγματα. Γιατί δόγμα και διά-λογος υπήρξαν πάντοτε δύο πράγματα αντίθετα. Τὸ σύμπαν, έλεγαν, γεννήθηκε από μιὰ έκρηξη (*χάος*) και συνεχίζει να ρέει. 'Η ροή είναι αντίθετη πρὸς την άδράνεια, που εκφράζει τὸ δόγμα.

'Η μαντική, εκτός βέβαια από την, διά λόγου, έρευνα από την όποία γεννήθηκε ή

νέα γνώση, προχώρησε σὲ προβλέψεις όφειλόμενες (και) σὲ ανακαλύψεις ἐπὶ ένὸς άλλου πεδίου γνώσεων. Τὰ προερχόμενα ἐξ αὐτοῦ τοῦ πεδίου γνώσεων ονομάστηκαν *χρησμοί*. 'Η λέξη «χρησμός» προέρχεται από τὸ ρήμα *χράω* ή *χράνω*, που σημαίνει: ἐπιζύω ή πληγώνω έλαφρῶς. 'Η ριζική όμως σημασία τοῦ ρήματος είναι: χορηγῶ, τι είναι αναγκαίό. 'Από την ίδια ρίζα παράγονται αὶ λέξεις *χρηστός*, *χρήμα*, *χρή*, *χρεών*, *χρέος*, *χρεῖος*, *χρεώ*, *χρειώ*, *χρεία*.

'Από την έκταση τὼν νοημάτων αὐτῶν τὼν λέξεων και τὼν παραγῶγων τους μπορούμε νὰ συμπεράνουμε τὸ εὖρος τῆς έννοίας «*χορηγῶ* τι είναι αναγκαίό». 'Από αὐτὴ τὴ θέση θ' άντιληφθοῦμε τὸν ρυθμιστικό ρόλο τὼν Μαντείων στὴ ζωή τὼν ανθρώπων και τὼν κοινωνικῶν μονάδων. Τὰ Μαντεία βεβαίως δὲν χορηγοῦσαν «*πανάκεια*», φάρμακα που θεράπευαν πᾶσαν νόσον, αλλά συμβουλές συμπεριφορᾶς και κατευθύνσεων. 'Ο σκοπὸς τους ήταν ή διατήρηση τῆς τάξεως και ή ισόρροπη ανάπτυξη τοῦ πολιτισμοῦ.

'Εξ αὐτῶν τὼν λόγων συγκεντρώθηκαν γύρω από τὰ Μαντεία φημισμένοι σοφοί, διδάσκαλοι και ίκανοί πραγματοποιοί. Τέτοιες μορφές υπήρξαν ο Ραδάμανθυς, που έθεσε τὸς νόμους γὰ τὸς κατοίκους τὼν νήσων τοῦ Αἰγαίου και ο 'Ηρακλῆς, που με έντολή τοῦ Μαντείου τὼν Δελφῶν ἐτέθη ὡς «ἄμισθος εργάτης» στὴν δικαιοδοσία τοῦ Εὐρυσθέα, που αποτελοῦσε, στὰ μετὰ τὸν Δία χρόνια, τὸ κεντρικό πρόσωπο έλέγχου και εφαρμογῆς τοῦ μεγάλου προγράμματος τοῦ Δία γὰ τὸν εκπολιτισμὸ τὼν ανθρώπων. 'Η κοινωνική μορφή τὼν ἄθλων τοῦ 'Ηρακλῆ αποδεικνύει μιὰ ακόμη πλευρὰ τοῦ ρόλου τὼν Μαντείων.

Τὰ Μαντεία όμως είχαν καταγράψει και γεγονότα, ὅπως έλεγα παραπάνω, που ξνας μικρὸς αριθμὸς ατόμων συλλάμβανε με άγνωστο τρόπο. Αυτὰ τὰ παρα-φυσικά, ὅπως θὰ λέγαμε σήμερα, έρεθίσματα αποτελοῦσαν τὸ «ἄλλο πεδίο γνώσεων», που αργότερα, μετὰ από πολλές ίσως χιλιετίες, παρέμεινε σάν μοναδική απασχόληση τοῦ ανθρώπου. 'Ο ρόλος έτσι τὼν Μαντείων περιορίστηκε σημαντικά· και οὐσιαστικά

ἐξετράπη ἀπὸ τὸν ἀρχικὸ χαρακτῆρα καὶ τὸν σκοπὸ τῆς ἰδρύσεώς τους.

Γιὰ νὰ κατανοήσουμε αὐτὴν τὴν πρὸ χιλιετιῶν εἰδικὴ ἀπασχόληση στὰ παραφυσικά φαινόμενα τῶν Μαντείων, θὰ μεταφερθοῦμε στὸ σήμερα καὶ θὰ δοῦμε μὲ τὴ σύγχρονη σκέψη τί σήμαινε «προφητικὸς χρῆσμός».

«Ἄν παραδεχθοῦμε σὰν γεγονὸς τὴν πρόγνωση —ἔλεγε ὁ καθηγητὴς Broad— καὶ τὰ παραφυσικά αἰτία, τότε δὲν ἀποκλείεται καθόλου νὰ μὴν περιορίζονται στίς πολὺ σπάνιες καὶ θεαματικὲς περιπτώσεις ἢ στίς πολὺ εἰδικὲς ἐκεῖνες καταστάσεις πού ἐδραιώνονται πειραματικά, ἀλλὰ νὰ περιτριγυρίζουν ἀκατάπαυστα τὴν φυσιολογικὴ μας ζωὴ. Ἡ κατανόηση καὶ ἡ ἔλλειψη κατανόησης πού ἔχουμε γιὰ τοὺς συνανθρώπους μας, ἡ γενικώτερη συγκινησιακὴ διάθεσή μας σὲ ὠρισμένες περιπτώσεις, οἱ ἰδέες πού μᾶς γεννιοῦνται ξαφνικά χωρὶς καμμιὰ φανερὴ ἐσωτερικὴ αἰτία, οἱ ἀναρίθμητες ἀμυσσες συγκινησιακὲς ἀντιδράσεις πού μᾶς προκαλοῦν ὠρισμένα άτομα κ.ο.κ., ὅλα αὐτὰ μπορεῖ νὰ καθορίζονται μερικὰ ἀπὸ τὴν παραφυσικὴ πρόγνωση καὶ ἀπὸ τὶς παραφυσικὲς αἰτιακὲς ἐπιδράσεις». «Ἄν ὑπάρχει —λέγει ὁ καθηγητὴς H. H. Price— κάποιο ἐμπόδιο πού κλείνει ἐξ' ἀπὸ τὴν συνείδησή μας τὰ τηλεπαθητικὰ φαινόμενα, τότε φαίνεται πὼς αὐτὰ ἐπιννοοῦν τεχνάσματα ἄλλοτε π.χ. μὲ τὴν μορφή ὀνείρου κι' ἄλλοτε σὰν παραισθήσεις πού βλέπουμε ἢ ἀκοῦμε».

«Πρέπει —λέγει ὁ καθηγητὴς A. Dobbs— νὰ δεχθοῦμε, ὅτι ὁ ἐγκέφαλος ἢ τὸ Πνεῦμα περιέχει μιὰ συλλογὴ φίλτρων ἐπιλογῆς πού ἔχουν σκοπὸ νὰ περικόβουν τ' ἀνεπιθύμητα σήματα τῶν γειτονικῶν συχνότητων. Μερικὰ ἀπ' αὐτὰ ὅμως, ὅπως συμβαίνει καὶ στὴ συνηθισμένη ραδιοφωνικὴ λήψη, καταφέρνουν καὶ περνᾶν παραμορφωμένα».

«Ἡ σύγχρονη φυσικὴ —λέει ὁ καθηγητὴς Sir Cyril Burt— παραδέχεται τέσσερις τύπους ἀλληλεπιδράσεων (τὶς ἰσχυρές, τὶς ἀσθενεῖς, τὶς ἡλεκτρομαγνητικὲς καὶ τῆς βαρύτητας, πού κάθε μία ὑπακούει στοὺς δικοὺς τῆς νόμους.. Κανένα προηγούμενο

λοιπὸν δὲν μᾶς ἀποκλείει νὰ παραδεχθοῦμε ἓνα ἀκόμη σύστημα κι' ἓνα ἀκόμη τύπο ἀλληλεπιδράσεως..., νὰ δεχθοῦμε δηλαδὴ ἓνα ψυχικὸ σύμπαν φτιαγμένο ἀπὸ φαινόμενα κι' ὀντότητες πού συνδέονται μὲ αὐτόνομες ψυχικὲς ἀλληλεπιδράσεις. Αὐτὸ τὸ ψυχικὸ σύμπαν διεισδύει στὸ φυσικὸ σύμπαν καὶ τὸ ἐπικαλύπτει μερικὰ, περίπου ὅπως ἀλληλοεπικαλύπτονται καὶ οἱ ἀλληλεπιδράσεις πού γνωρίζουμε σήμερα».

«Οἱ βιολόγοι —λέει ὁ Arthur Koesler— πιστεύουν, ὅτι ἡ ἐξέλιξη τῶν εἰδῶν εἶναι ἀποτέλεσμα ἑνὸς φάσματος αἰτιακῶν παραγόντων, ἀπὸ τοὺς ὁποίους γνωρίζουμε μερικὸς ἀλλὰ ἀγνοοῦμε τοὺς περισσώτερους. Τὰ φίλτρα (Dobbs), ἀντὶ νὰ εἶναι ἓνα ἀπαραβίαστο φράγμα, θὰ μπορούσαν νὰ εἶναι ἓνας μηχανισμὸς ἐπιλογῆς, πού θὰ προστάτευε τὸ κληρονομικὸ ὕλικό.... Δὲν θὰ ἔπρεπε ν' ἀποκλεισθοῦν ὅμως τελείως καὶ μερικὲς χρήσιμες προσαρμογὲς πού δουλεῦθηκαν ἀπὸ γενιὰ σὲ γενιὰ —τὰ ἐξογκώματα τῶν γονάτων τῆς στρουθοκαμήλου πού δὲν εἶναι κάλοι. Αὐτὲς οἱ χρήσιμες προσαρμογὲς θὰ μπορούσαν νὰ περνοῦν μὲ τὸν καιρὸ ἀπὸ τὸ φίλτρο καὶ νὰ προξενοῦν τὶς ἀλλαγὲς τοῦ στη χημεῖα τῶν εἰδῶν, πού τὶς κάνει ἔτσι κληρονομικὲς. Εἶναι μᾶλλον ἀπίθανο νὰ μὴν ἔχει ἡ φυλλογονία μνήμη, ἢ βιοχημεῖα δὲν τὴν ἀποκλείει (Waddington)...

» Ἀκούσαμε τόσα Νόμπελ Φυσικῆς νὰ μᾶς πληροφοροῦν ἐν χορῷ ὅτι ἡ ὕλη πέθανε, ἡ αἰτιότητα πέθανε. Ἄν εἶναι ἔτσι, ἄς τοὺς κάνουμε μιὰ ἀξιοπρεπῆ κηδεῖα κι' ἄς τὶς θάψουμε μ' ἓνα ρέκβιεμ ἡλεκτρονικῆς μουσικῆς.

» Καιρὸς εἶναι νὰ ἐπωφεληθοῦμε ἀπ' τὰ μαθήματα τῆς μετα-μηχανιστικῆς ἐπιστήμης τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα καὶ νὰ βγάλουμε τὸν ζουρλομανδύα πού φόρεσε ὁ ὕλισμός τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνα στοὺς φιλοσοφικοὺς μας προσανατολισμούς.

» Τὸ παράδοξο εἶναι, ὅτι, ἂν εἶχαν παρακολουθήσει οἱ φιλοσοφικοὶ μας προσανατολισμοὶ τὴν σύγχρονη ἐπιστήμη, θὰ εἶχαν ἐλευθερωθεῖ ἀπὸ καιρὸ» (Ἄρθουρ Καϊσλερ, Οἱ ρίζες τῆς σύμπτωσης, ἔκδοση I. Χατζηνικολῆ, 1974).

Τὰ παραπάνω αὐτὰ φαινόμενα, αἱ Σίβυλλαι καὶ οἱ Μάντεις, ἀποτέλεσαν, θὰ λέγαμε, τὸν ξεχωριστὸ χῶρο ἔρευνας στὰ πανάρχαια χρόνια. Ἡ ἐνότητα τέχνης —ἐπιστήμης— σοφίας εἶχε δώσει πρὸ πολλῶν χιλιετιῶν τὸν ὀρθὸ προσανατολισμὸ στὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων, καὶ οἱ ἄνθρωποι αἰσθάνονταν ἐλεύθεροι. Ἡ ἔρευνα βεβαίως τῶν παραφυσικῶν φαινομένων στὴν οὐσία ἦταν ἔρευνα τῶν νόμων τῆς φύσεως καὶ γι' αὐτὸ τὸ λόγο ἡ ὥθηση τῆς ἀνθρώπινης σκέψης ἔφθασε τὴν ἐπιστῆμη μέχρι τοῦ κοσμογονικοῦ ρήγματος (*Χάος*). Στὴν τέχνη κορυφώθηκε μὲ ἀνεπανάληπτα ἀρχιτεκτονικὰ ἔργα, ἀγάλματα, ζωγραφικὲς παραστάσεις. Στὸ θέατρο ὁ λυρικός λόγος ἐνώθηκε μὲ τὸν φιλοσοφικὸ προβληματισμό. Καὶ τέλος ἡ ἀνθρώπινη σκέψη ἔγινε στοχασμός καὶ ὁδὸς πρὸς τὸ ἄγνωστο σύμπαν.

Αὐτὴ ἡ πανάρχαια στάση καὶ θέση τοῦ Μαντείου μετὰ τὴν ἐκτροπὴ ποὺ ἀκολούθησε τὴν καταστροφὴ (κατακλυσμὸς Δευκαλίωνος) δὲν συνεχίστηκε· καὶ τὰ Μαντεῖα περιορίστηκαν στὴν δημιουργία μιᾶς λαϊκῆς θρησκείας. Τὴν πνευματικὴ ὁμῶς ἔκρηξη ποὺ εἶχαν προκαλέσει διὰ τοῦ «Διαλόγου» καμμιά δύναμη δὲν μπόρεσε τελικὰ νὰ σταματήσει, καὶ τὸ πνεῦμα ἄρχισε πάλι νὰ λάμπει, καὶ ἡ ἔρευνα νὰ συνεχίζεται.

Θὰ σημειώσω ἐδῶ μερικὰ χαρακτηριστικὰ παραδείγματα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα βγαίνουν χρήσιμα ἱστορικὰ συμπεράσματα.

- Στὸν Ἡρόδοτο διαβάζουμε, ὅτι οἱ Πελασγοὶ ρώτησαν τὸ Δωδωναῖο Μαντεῖο, «γιατὶ τώρα πρέπει νὰ θυσιάσουν σὲ ὄνομα θεῶν, ἐνῶ πρὶν ἔκαναν θυσίες χωρὶς νὰ δίνουν ὄνόματα θεῶν στὴν τάξη τοῦ σύμπαντος»· καὶ τὸ Δωδωναῖο Μαντεῖο τοὺς ἀπάντησε, ὅτι, «ἀπὸ τῶν βαρβάρων ἦκοντα» (*Εὐτέρπη*, 52). Ἡ ἀπάντηση τοῦ Δωδωναίου Μαντείου δὲν φαίνεται νὰ προβλημάτισε τὸν Ἡρόδοτο. Δὲν διερωτήθηκε γιὰ τὸ μεγάλο ἱστορικὸ κενό. Ξεκινώντας ἀπὸ τοὺς Ἡρακλεῖδες δὲν ἀναζήτησε τὴν περίοδο τοῦ Ἡρακλῆ καὶ τὴν πρὸ αὐτοῦ.

- Ὁ Ἡράκλειτος ὁ Ἐφέσιος καυτηριάζοντας τὴν θρησκευτικὴ ζωὴ τοῦ λαοῦ (H. Diels, ἀπ. 5) μᾶς λέει:

«Καθαίρονται δ' ἄλλω αἵματι μαινόμενοι

οἷον εἴ τις εἰς πηλὸν ἐμβὰς πηλῷ ἀπονίζοιτο. Μαίνεσθαι δ' ἂν δοκοίη, εἴ τις αὐτὸν ἀνθρώπων ἐπιφράσαιτο οὕτω ποιέοντα. Καὶ τοῖς ἀγάλμασι δὲ τουτέοισιν εὐχονται, ὁποῖον εἴ τις δόμοισι λεσχηνέοιτο, οὐ τι γιγνώσκων θεοὺς οὐδ' ἥρωας οἴτινές εἰσι».

[«Καθαρίζονται (ἐκ τῶν ἀνοσίων πράξεων τους) μαινόμενοι ἐκ νέου μὲ αἷμα. Εἶναι τὸ ἴδιο σὰν κάποιος ποὺ ἔχει χωθεῖ στὴν λάσπη νὰ προσπαθεῖ νὰ καθαριστεῖ πάλι μὲ λάσπη, ἐὰν κάποιος ἔβλεπε αὐτὸν τὸν ἄνθρωπο νὰ κάνει κάτι τέτοιο θὰ τὸν ἔπαιρνε γιὰ τρελλό. Καὶ στὰ ἀγάλματα μπροστὰ προσεύχονται, ὅπως θὰ φλυαροῦσε κάποιος μέσα στὸ σπίτι του, τίποτα μὴ γνωρίζοντας γιὰ τοὺς θεοὺς οὔτε τοὺς ἥρωες τί (ὕψης) πράγματι εἶναι»].

Καὶ ὁ Ἡράκλειτος συνεχίζει γιὰ τὸ Μαντεῖο τῶν Δελφῶν (ἀπ. 93,92):

«Ὁ ἀναξ, οὐ τὸ μαντεῖόν ἐστι τὸ ἐν Δελφοῖς οὔτε λέγει οὔτε κρύπτει ἀλλὰ σημαίνει».

«Σίβυλλα δὲ μαινομένῳ στόματι ἀγέλαστα καὶ ἀκαλλώπιστα καὶ ἀμύριστα φθεγγόμενη χιλίων ἐτῶν ἐξικνεῖται τῇ φωνῇ διὰ τὸν θεόν».

[«Ὁ ἄρχοντας, ποὺ δικό του εἶναι τὸ μαντεῖο στοὺς Δελφοὺς οὔτε λέγει οὔτε κρύβει, ἀλλὰ μόνον δίδει σημεῖα».

«Ἡ Σίβυλλα ποὺ ἀπαγγέλλει μὲ ἔμπνευση λόγια ὄχι ἀπατηλά, λιτά, ποὺ δὲν μπορεῖ (ὁμως) νὰ τὰ ὁσφρανθεῖ κανεὶς (νὰ συλλάβει τὸ περιεχόμενό τους) ἐκπέμπουσα λόγους (χρησμούς) χιλιάδες χρόνια διασχίζουσα μὲ τὴ φωνὴ χάριν τοῦ θεοῦ»].

- Στὸ Δημόκριτο (H. Diels, ἀπ. 166) τὰ παραφυσικὰ αἰτία ἐμφανίζονται ὑπὸ μορφὴν εἰδώλων:

[Εἶναι δὲ ταῦτα μεγάλα τε καὶ ὑπερφυῆ καὶ δύσφθαρτα μὲν, οὐκ ἄφθαρτα δέ, προσημαίνειν τε τὰ μέλλοντα τοῖς ἀνθρώποις θεωρούμενα καὶ φωνὰς ἀφίεντα. Ὅθεν τούτων αὐτῶν φαντασάν λαβόντες οἱ παλαιοὶ ὑπένοησαν εἶναι θεόν, μηδενὸς ἄλλου παρὰ ταῦτα ὄντος θεοῦ ἄφθαρτον φύσιν ἔχοντος».

[Τὰ εἰδῶλα αὐτὰ ποὺ πλησιάζουν (*ἐμπελάειν*) τοὺς ἀνθρώπους εἶναι μεγάλα, δὲν πατοῦν στὸ ἔδαφος, δύσκολα καταστρέφονται μὲν, ἀλλὰ δὲν εἶναι καὶ αἰώνια (ὑπό-

κείται στὴ φθορά), διὰ σημείων καταλλήλων προλέγουν τὰ μέλλοντα νὰ συμβοῦν στοὺς ἀνθρώπους παρουσιαζόμενα (κατὰ κάποιο τρόπο) σ' αὐτοὺς καὶ ὁμιλίες ξεστομίζοντας.

«Συνεπεῖα αὐτῶν τῶν γεγονότων γενομένης τῆς ἔννοιας αὐτῆς φανερῆς στὸ νοῦ, οἱ παλαιοὶ ὑπέθεσαν ὅτι πρόκειται γιὰ θεό, οὐδενὸς ἄλλου ἐκτὸς αὐτῶν τῶν εἰδῶλων ἔχοντος ὄντοτητα θεοῦ καὶ ἄφθαρτη φύση»].

- Ὁ Ἀριστοτέλης σχολιάζοντας τέλος τις ἀντιλήψεις τοῦ Δημόκριτου περὶ εἰδῶλων, μᾶς λέγει (*Περὶ τῆς καθ' ὕπνον μαντικῆς*, 646 α'): «κάποιες κινήσεις καὶ αἰσθήματα, ἀπ' τὰ ὅποια ὁ Δημόκριτος παράγει τὰ εἰδῶλα καὶ τις ἀπόρροιες ἐξ αὐτῶν, πράγματι καθὼς φθάνουν ὅπου τύχει, γίνονται ἀντιληπτές (ἀπόρροιες) στοὺς κοιμώμενους καλύτερα, διότι προκαλοῦν αἰσθήματα μέσα στὸ σῶμα μὲ τις μικρὲς κινήσεις τους. Αὐτὲς οἱ κινήσεις δημιουργοῦν φανταστικὲς παραστάσεις (φαντάσματα), ἀπὸ τις ὁποῖες προβλέπουμε τὸ μέλλον».

- Ὁ Πλούταρχος στὸ «*Περὶ τοῦ Σωκράτους δαιμονίου*» παρουσιάζοντας τὸν Σιμμία νὰ ρωτᾷ τὸν ἴδιο τὸ Σωκράτη περὶ τῆς φύσεως τοῦ δαιμονίου αὐτοῦ λέγει ὅτι: «δὲν ἔτυχε μὲν οὐδεμιᾶς ἀπαντήσεως ἀλλὰ πολυλάκις παρενρέθη εἰς περιστάσεις κατὰ τὰς ὁποίας ὁ Σωκράτης ἐξέφραζε τὴν γνώμην του ἐπ' αὐτῶν καὶ κατέκρινε ἐκείνους ποὺ διισχυρίζοντο ὅτι δι' ὁράματος ἤλθον εἰς ἐπικοινωνίαν μὲ θεῶν τι ὃν καὶ ἔτσι ἀρχίσμεν νὰ ὑποπτευόμεθα, ὅτι ὑπενόει ὅτι:

«τὸ δαιμόνιον οὐκ ὄψις ἀλλὰ φωνῆς τινὸς αἰσθησις ἢ λόγου νόησις εἴη».

Στὸν Πλάτωνα τέλος καὶ σὲ πλείστους διαλόγους τοῦ γίνεται λόγος περὶ δαιμονίου, ποῦ προλέγει διὰ σημείων:

«ὁ ἄν μέλλω πράττειν, τούτου ἀποτροπὴν, προτρέπει δὲ οὐδέποτε» [*Θεαγ.*, IX, 128a].

Μετὰ ἀπ' αὐτὰ τὰ ἐλάχιστα παραδείγματα φαίνεται πράγματι θαυμαστὸ τὸ πόσο ἡ πανάρχαια σκέψη ταυτίζεται σχεδὸν ἀπὸλυτα μὲ τὴν σύγχρονη ἐπιστήμη, ποῦ ἐρευνᾷ τὰ παραφυσικὰ φαινόμενα. Εἶναι δὲ αὐτὴ ποῦ πέρασε διὰ μέσου τῶν Μουσείων καὶ Μαντείων στὰ ἱστορικὰ λεγόμενα χρόνια (ἡ ἱστορία τοῦ τόπου αὐτοῦ ἀρχίζει βέβαια πρὸ χιλιετιῶν) καὶ προκάλεσε τὴν ἐπανεμφάνιση τοῦ κλασσικοῦ, ὅπως τὸν ὀνομάσαμε, πολιτισμοῦ, χωρὶς βεβαίως νὰ διερωτηθοῦμε σοβαρὰ τὸ «*πόθεν ἔσχε*». Αὐτὴ βεβαίως ἡ ἀπουσία, τὸ ἱστορικὸ κενὸ ποῦ ἐμεῖς οἱ ἀπόγονοι ἐγκαταλείψαμε ἀκάλυπτο, ἤρθαν ἄλλοι ἐνδιαφερόμενοι νὰ τὸ καλύψουν μὲ τοὺς ἀνύπαρκτους ἰνδοευρωπαίους. Στὰ λίγα ὅμως αὐτὰ παραδείγματα θὰ ξεχωρίσω μερικὲς φράσεις ποῦ δημιουργοῦν φοβερὰ ἐρωτήματα στὸ χῶρο τοῦ μύθου:

Τὸ «ἀπὸ τῶν βαρβάρων ἤκοντα», τοῦ Ἡροδότου (*Εὐτέρπη*, 52)· τὸ «*φθεγγομένη χιλίων ἐτῶν ἐξικνεῖται τῇ φωνῇ*», τοῦ Ἡράκλειτου· τὸ «*οἱ παλαιοὶ ὑπενόησαν εἶναι θεόν*», τοῦ Δημόκριτου. Καὶ τέλος θὰ κλείσω, λέγοντας ὅτι οἱ μεγάλοι πολιτισμοὶ δὲν ξεφυτρώνουν ἀναίτια οὔτε εἶναι ὑπόθεσις λίγων αἰώνων πνευματικῆς καλλιέργειας γιὰ νὰ ἐμφανισθοῦν. Χρειάζονται χιλιετίες, χῶρο καὶ ἐρεθίσματα.

[Σεπτέμβριος 1983]

A.H. ARMSTRONG

Ἑλληνικὴ φιλοσοφία καὶ χριστιανισμός

[Τελευταίος]

Οἱ χριστιανοὶ θεολόγοι μετὰ τὸν γ' αἰ. θεωροῦσαν γενικὰ τὴν ἰδέα τῶν Μέσων Πλατωνικῶν περὶ Δευτέρου Νοῦ ἢ Δευτέρου Θεοῦ σύμφωνη μὲ τὰ δεδομένα τῆς Καινῆς Διαθήκης· καὶ παρουσίαζαν τὸν Χριστὸ — Λόγῳ ὡς ὑποκείμενον στὸν Πατέρα καὶ μεσολαβοῦντα στὴ δημιουργία καὶ τὴν ἀποκάλυψη, μολονότι συμμετέχοντα πλήρως στὴν θεϊότητά του. Μέσω τοῦ Λόγου ἀκριβῶς (ἡ ἀγγλικὴ μετάφραση *Word* εἶναι ἀτυχής— ὁ ἑλληνικὸς αὐτὸς ὅρος ἀποδίδει τὴν ἰδέα τοῦ νοῦ ποῦ ἐκφράζεται ὡς ζωντανὴ δύναμη) ὁ Θεὸς Πατὴρ ἔχτισε τὸν κόσμον, καὶ μόνο διὰ τοῦ Λόγου ἀποκάλυψε τὸν ἑαυτοῦ καὶ ἔγινε σὲ κάποια ἔκταση γνωστὸς στοὺς ἀνθρώπους. Ὁ καθορισμὸς τῆς θέσεως τοῦ Ἀγίου Πνεύματος στὸ σύστημα αὐτὸ εἶναι βέβαια μᾶλλον δύσκολος. Οἱ χριστιανοὶ δὲν τὸ ταυτίζουν μὲ τὸν πλατωνικὸ Τρίτο Θεό, τὴ διάχυτη Παγκόσμια Ψυχὴ, ἡ δὲ φύση του καὶ ὑπόστασίς του παρέμειναν μᾶλλον ἀόριστα ἀκόμη καὶ μετὰ τὴν Οἰκουμενικὴ Σύνοδο τῆς Νίκαιας τὸ 325 μ.Χ. (Στὴ συνέχεια θὰ ἐξετασθῇ ἐν συντομίᾳ ἡ θεμελιακὴ μεταβολὴ ποὺ σημειώθηκε στὴν τριαδικὴ θεολογία τὸν 8' αἰ.). Ἡ ἐπίδραση τῶν Μέσων Πλατωνικῶν εἶναι ἰδιαίτερα βαθειὰ στὸ μείζον θεωρητικὸ σύστημα τοῦ πρὸ ἰσχυροῦ διανοομένου μεταξὺ τῶν πρὸ τῆς Συνόδου τῆς Νικαίας χριστιανῶν Ὁριγένη (περ. 185—255), ποὺ προφανῶς ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ διδασκάλου τοῦ Πλωτίνου Ἀμμωνίου «Σακκά». Πίσω ἀπὸ τὴ δριμεῖα κριτικὴ ποῦ ὁ Ὁριγένης ἀσκεῖ κατὰ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ τὴν ἀνεξαρτησία του ἀπέναντί της, ὑπάρχουν πολλὰ γνωστὰ πλατωνικά στοιχεῖα στὴ σκέψη του ὅπως καὶ βαθιὰ χριστιανικά, σχετικὰ μὲ τὴ θεωρία του γιὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ὁ Πατὴρ, μέσω τοῦ ὑποκείμενου σ' αὐτὸν ἀλλὰ θεοῦ καὶ αἰώνιου Λόγου, δημιούργησε μιὰ ομάδα ἐλευθέρων καὶ διανοομένων πνευμάτων, ἀπὸ τις ἐλεύθερες βουλήσεις τῶν ὁποίων καὶ

τὴν ἀνταπόκριση τοῦ θεοῦ σ' αὐτὰ ἐξαρτᾶται ἔκτοτε ἡ ἱστορία τοῦ κόσμου: μετὰ τὸν ἀρχικὸ ἔρωτα καὶ ἀγνότητα τὰ πνεύματα αὐτὰ κατατάχθηκαν σὲ διάφορα ἐπίπεδα καὶ ἐνσαρκώθηκαν σὲ σώματα ἀνάλογα μὲ τὰ ἐλαττώματά τους· καὶ ἀνεβοκατεβαίνουν στὴν κλίμακα τῆς ὑπάρξεως ὅπως οἱ μετεμψυχούμενες ψυχὲς τοῦ Πλάτωνος, σύμφωνα μὲ τὶς διαδοχικὲς προτιμήσεις τους: ἀλλὰ ὅλα μποροῦν νὰ ἐπιστρέψουν ἐν τέλει στὴν ἀρχικὴ τους τελειότητα (μολονότι, ἴσως, ὄχι χωρὶς τὴν πιθανότητα μιᾶς νέας πτώσεως) μὲ τὴ βοήθεια ἐνὸς λυτρωτικοῦ ἔρωτος τοῦ Λόγου, μέσω τοῦ ὁποῖου δημιουργήθηκαν καὶ ὁ ὁποῖος ἐνσαρκώθηκε στὸν Ἰησοῦ τὸ Ναζωραῖο: δὲν ὑπάρχει πλάσμα, ποῦ νὰ μὴ ἔχη τὴν ἐλπίδα νὰ λυτρωθῇ μὲ τὴν βοήθεια τοῦ τελευταίου⁽¹⁾.

Στὴν πρακτικὴ διδασκαλία τους γιὰ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο πρέπει νὰ ζῇ, οἱ χριστιανοὶ διανοοῦμενοι τῆς περιόδου ποὺ ἐξετάζουμε γενικὰ συμφωνοῦν περισσότερο μὲ τοὺς Πλατωνικοὺς ἀπ' ὅσο θὰ μπορούσε νὰ περιμένῃ κανεὶς ἀπὸ τοὺς ὁπαδοὺς μιᾶς θρησκείας ποὺ τόσο ὑποτιμᾷ τὸ σῶμα ὡς συστατικὸ μέρος τοῦ ἀνθρώπου στὰ δόγματά της περὶ ἐνσαρκώσεως καὶ ἀναστάσεως. "Ὅταν μιλοῦν ἡ σκέπτωνται «θεολογικά» γιὰ τὰ δόγματα αὐτὰ καὶ ἄλλα ποὺ συνδέονται στενὰ μ' αὐτά, γιὰ τὶς θυσίες καὶ τὴν τελικὴ εὐδαιμονία ἢ καταδίκη τῶν ἀνθρώπων, ὑπερασπίζονται ἐνθερμα τὴν ἐνότητα σώματος καὶ ψυχῆς καὶ τὴν ἀγαθότητα τοῦ σώματος, συγκρουόμενοι μὲ τοὺς Πλατωνικοὺς καὶ ἄλλους. Ἀλλὰ ὅταν πρόκειται γιὰ τὴν ἠθικὴ θεωρία καὶ τὴν πρακτικὴ ἠθικὴ, αἰσθάνονται πολὺ εὐτυχεῖς υἱοθετώντας ἕναν πολὺ δξὺ σωματο-ψυχικὸ δυῖσμό, ὡς δρῶσαν ἀρχὴν καὶ βρίσκουν τὸν ἀσκητισμὸ τῆς στωϊκῆς-πλατωνικῆς ἠθικῆς ἀντιλήψεως πολὺ εὐπρόσδεκτό. Ἡ σχετικὰ φιλάνθρωπη καὶ μετριοπαθὴς αὐστηρότητα τῶν φι-

(1) Βλ. τὴν πραγματεία τοῦ Ὁριγένη *Περὶ Ἀρχῶν*.

λοσόφων, πράγματι, γενικά μετρίασε τὸν ἐξτρεμισμὸ τῆς χριστιανικῆς ἐχθρότητας κατὰ τοῦ σώματος μεταξύ τῶν χριστιανῶν ποὺ ἐπηρεάσθησαν ἀπ' αὐτοὺς. Ὁ πρακτικὸς δυῖσμός τῶν χριστιανῶν δικαιολογήθηκε θεολογικά μὲ τὴν ἀναφορά στὸ δόγμα τῆς πτώσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς διαφθορᾶς καὶ ἀταξίας ποὺ ἔχει παρειφύσει στὴν ἀνθρώπινη φύση (κάτι ἀνάλογο πρὸς τὴν πίστη τῶν παγανιστικῶν Πλατωνικῶν ὅτι ἡ ψυχὴ κατέπεσε στὸν κατώτερο κόσμο ἀπὸ τὶς ἀνώτερες περιοχὲς ὅπου δικαιοματικὰ κατοικοῦσε). Θὰ πρέπει νὰ σημειωθῇ, ὅτι τόσο οἱ μὴ χριστιανοὶ ὅσο καὶ οἱ χριστιανοὶ εἶχαν τὴν τάση νὰ βλέπουν τὰ δικά τους σώματα μὲ μεγαλύτερη ἀηδία καὶ ὑποψία παρόσο τὸν ὑλικὸ κόσμον ὡς σύνολο. Ἡ ἀγαθότητα τοῦ αἰσθητοῦ σύμπαντος ὡς δημιουργήματος ὡραίου καὶ εὐτακτοῦ τοῦ τέλει ἀγαθοῦ καὶ σοφοῦ δημιουργοῦ ὑποστηρίχθηκε θερμὰ τόσο ἀπὸ τοὺς χριστιανούς ὅσο καὶ ἀπὸ τοὺς παγανιστές, εἰδικὰ στὴν πάλιν τους ἐναντίον τῶν κοινῶν ἐχθρῶν τους, τῶν Γνωστικῶν, μολοντί μὲ κάπως διαφορετικὴ ἔμφαση. Γιὰ τοὺς μὴ χριστιανούς ὁ ὑλικὸς κόσμος ἦταν ἡ ὑπέρτατη ἀντιληπτὴ αὐτοαποκάλυψη τῆς θεϊότητος· καὶ ὁ δρόμος ἐπιστροφῆς στὸ θεὸ ἀρχίζε τουλάχιστον μὲ τὴν γνώση του. Γιὰ τοὺς χριστιανούς τὸ θρησκευτικὸ κέντρο ἐνδιαφέροντος ἀπὸ δῶ καὶ πέρα δὲν ἦταν ὁ κόσμος ἀλλὰ ὁ ἐνσαρκωθεὶς Χριστὸς καὶ ἡ Ἐκκλησία του.

Ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ δ' αἰ. καὶ ἐξῆς οἱ χριστιανοὶ διανοοῦμενοι ἐπηρεάζονταν ἀπὸ τὴ μορφή ἐκείνη τοῦ Πλατωνισμοῦ, ποὺ οἱ νεώτεροι μελετητὲς ὀνομάζουν Νεοπλατωνισμό. Εἶναι ἀδύνατο νὰ περιγραφῇ ἐδῶ ὁπωσδήποτε ἐπαρκῶς ὁ πλοῦτος καὶ ἡ ἰσχὺς τῆς εὐρέως ἀνεπτυγμένης καὶ μὲ μεγάλη ἐπιρροὴ μορφῆς αὐτῆς τοῦ Μεσοπλατωνισμοῦ, ποὺ ὀφείλονται πρωταρχικὰ στὴ μεγαλοφυΐα τοῦ μέγιστου τῶν Ἑλλήνων θρησκευτικῶν φιλοσόφων, τοῦ Πλωτίνου (περ. 205—70 μ.Χ.). Ἡ σημαντικώτερη διαφορά μεταξύ Μέσου καὶ Νέου Πλατωνισμοῦ πρέπει νὰ ἐντοπισθῇ στὴν ἀντίληψη περὶ Πρώτης Ἀρχῆς. Ὁ Πλωτίνος ἀποσαφηνίζοντας καὶ ἀναπτύσσοντας ἰδέες ποὺ

ὑπῆρχαν ἤδη στὸ Μέσο Πλατωνισμό καὶ τὸ Νεοπυθαγορισμὸ (βλ. σελ. 943-4, τοῦ τεύχους 20-21 τοῦ *Δαυλοῦ*) καὶ ἀκολουθώντας τὴ γραμμὴ ἐρμηνείας τοῦ *Παρμενίδη* καὶ τῆς *Πολιτείας* (6, 508-9) τοῦ Πλάτωνος ποὺ εἶχε ἤδη καθιερωθῇ στὴν Πλατωνικὴ Σχολή, δίδαξε, ὅτι ἡ πηγὴ τῆς πραγματικότητος δὲν ἦταν κάποιο Ἀνώτατο Ὄν ἢ Ἀνώτατος Νοῦς ἀλλὰ τὸ Ἐν ἢ Ἀγαθόν, τὸ Ἀπόλυτον, ποὺ βρίσκεται πέραν τοῦ ὄντος καὶ τοῦ νοῦ. Γι' αὐτὸν καὶ τοὺς διαδόχους του, ἀκριβῶς, ὑπάρχει πρὶν ἀπὸ τὴ διάνοια καὶ τὴ διαμορφωμένη συγκεκριμένη πραγματικότητα μιὰ ἀόριστη δημιουργικὴ ἀγαθότης καὶ ἐλευθερία, ἀπρόσιτη στὴ σκέψη, γιὰ τὸ Ἐκεῖνον (ἡ χρησιμοποίησις ἀντωνυμίας ἀρσενικοῦ γένους συμφωνεῖ μὲ τὴν ὀρολογία τοῦ Πλωτίνου) ἡ σκέψη δὲν ἀνευρίσκει συγκεκριμένο ἀντικείμενον —δὲν εἶναι «αὐτό» ἢ «ἐκεῖνον», ἀλλὰ κάποιος ποὺ εἶναι προσιτὸς μόνο μὲ μυστικὴ ἔνωση, στὴν ὁποία μᾶς ὁδηγεῖ ὁ ἔρως ποὺ ὁ ἴδιος μᾶς ἐμπνέει.

Ἀπ' αὐτὸ τὸ Ἐν προκύπτουν αἰωνίως τὰ ἐπ'ἀλλήλα ἐπίπεδα τοῦ μεγάλου ἱεραρχικὰ διατεταγμένου σύμπαντος τῶν Νεοπλατωνικῶν, σ' ἐλαττούμενους βαθμοὺς ἐνότητος ἀλλὰ καὶ πραγματικότητος καὶ ἀγαθότητος, χωρὶς ὅμως ποτὲ νὰ ἐκπύπτουν καθ' ὁλοκληρίαν ἐκτὸς τῆς ἐνότητος καὶ ἀγαθότητος, παραμένοντας τὸ καθένα κατὰ τὴ δική του στάθμη μέσα στὸ ὑλικὸ σύμπαν, ἀντικατοπτρίζοντας καὶ ἐκφράζοντας στὸ δικό του ἐπίπεδο τὴν ἀνώτερη πραγματικότητα ἀπὸ τὴν ὁποία ἐξαρτᾶται καὶ στρέφοντας, ἀνάλογα μὲ τὸ βαθμὸ τοῦ τὸ καθένα, τὴ σκέψη του καὶ τὴν ἐμπνευσή του πρὸς τὴν ἐπιστροφή του στὸν Ἐν. Στὸν Πλωτίνον καὶ ἀκόμη, σὲ σημαντικὴ ἔκταση, στὶς σαφεῖς, ὅλο καὶ πρὸς πολὺ ὀριοθετημένες καὶ ἐπεξεργασμένες ἱεραρχήσεις τῶν διαδόχων του, τὰ ἐπίπεδα τῆς πραγματικότητος ἀνταποκρίνονται στενὰ στὶς καταστάσεις τῆς ἀνθρώπινης ἐσωτερικῆς ἐμπειρίας. Τὸ πνευματικὸ ἢ πραγματικὸ Ὄν, ὁ ζῶν κόσμος τῶν προτύπων (τῶν πλατωνικῶν *ιδεῶν*), στὸν ὁποῖο ἡ ζωὴ ἀναπηδώντας ἀπὸ τὶς αἰώνιες δομὲς τοῦ Ἐνὸς ἐπιστρέφει, εἶναι ὁ κόσμος στὸν ὁποῖο ἀνευρί-

σκουμε τούς ἀληθινούς ἑαυτοὺς μας, ὅταν ἀφυπνιζώμαστε καὶ ἀντιλαμβανώμαστε ποιοὶ πραγματικά εἴμαστε: καί, μολονότι ὄχι μὲ τρόπο πού καταστρέφει τὴν ἀτομικότητά μας, εἴμαστε ἓνα μὲ τὴ συμπαντικὴ Ψυχὴ, πού διαποτίζει τὸ ὑλικὸ σύμπαν, μορφοποιῶντας, ταξιθετῶντας καὶ ζωοποιῶντας τὸ ὅς σύνολο καὶ καθ' ἕκαστο μέρος του· καὶ μπορούμε νὰ ζήσουμε, μὲ τὴν ἐμπειρία, αὐτὴν τὴν ἐνότητα. Ὁ Νεοπλατωνισμὸς εἶναι κατὰ μέγα μέρος φιλοσοφία τῆς ἐμπειρίας, τῆς ἐμπειρίας τῆς μυστικῆς ἐνώσεως μὲ τὸ Ἔν, τῆς ἐμπειρίας τοῦ ἀφυπνιζομένου καὶ ζῶντος στὸν κόσμον τοῦ πνεύματος ὄντος καὶ τῆς ἐμπειρίας τῆς ἐνότητας μὲ τὴν συμπαντικὴ ἀρχὴ τῆς ζωῆς καὶ τὴν ἑλλογὴ τῆς τοῦ συμπαντός μας, ὅλων τουλάχιστον τῶν ἐφικτῶν ἐδῶ καὶ τώρα ἐμπειριῶν τῆς ἐπίγειας ζωῆς μας: ἀκόμη κι αὐτοὶ πού λίγο γνωρίζουν τὸ Νεοπλατωνισμὸ ὡς μεταφυσικὸ σύστημα, τὸν βρίσκουν χαρακτηριστικὰ ἀληθινὸ ἀπὸ ψυχολογικὴ ἀποψη. Μολονότι διατηρεῖ παλιότερες διωιστικὲς θέσεις, ὁ Νεοπλατωνισμὸς εἶναι συχνὰ πολὺ θετικὸς στὴν στάση του ἔναντι τοῦ ὑλικοῦ κόσμου βλέποντάς τον ὡς θεοφάνεια καὶ θεία ἔκφανση, ὡς λαμπρὴ εἰκόνα τοῦ πνευματικοῦ του ἀρχετύπου, πού στέκεται πολὺ κοντά του.

Ἐξετάζοντας τὴν ἐπίδραση τῆς τελευταίας αὐτῆς μεγάλης σχολῆς τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἐπὶ τῆς χριστιανικῆς σκέψεως, πρέπει νὰ θυμούμαστε, ὅτι χρειάστηκε πολὺς χρόνος μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Πλωτίνου, γιὰ νὰ ἀποκτήσῃ πλήρως τὴν εὐρείαν του ἐπιρροή. Ἡ ἔκδοσις τῶν συγγραμμάτων τοῦ Πλωτίνου μὲ ταξινομήσιν ἀπὸ τὸ μαθητὴ του Πορφύριον, πού μᾶς εἶναι γνωστὴ μὲ τὸν τίτλον *Ἐννεάδες*, δὲν εἶχε ἐμφανισθῇ πρὶν ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τοῦ δ' αἰ.: ὑπῆρξε κάποια προγενέστερη ἔκδοσις ἀπὸ κάποιο στενὸ φίλον καὶ μαθητὴν, τὸν Εὐστόχιον, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχουν ἐνδείξεις ὅτι αὐτὴ διαβάστηκε εὐρῶς, μολονότι μπορεῖ νὰ τὴν εἶχε χρησιμοποιήσει ὁ χριστιανὸς συγγραφεὺς τοῦ δ' αἰ. Εὐσέβιος ὁ ἐκ Καισαρείας. Καὶ ἡ μεγάλη Πλατωνικὴ Σχολὴ τῶν Ἀθηνῶν δὲν εἶχε ὀριστικὰ καταστῇ νεοπλατωνικὴ μέχρι τοῦ τέλους τοῦ δ' αἰ., κι ἐκείνη τῆς

Ἀλεξανδρείας ἴσως οὔτε κι ἀργότερα. Οἱ μεγάλοι Ἀθηναῖοι κι Ἀλεξανδρινοὶ Νεοπλατωνικοὶ διδάσκαλοι καὶ συγγραφεῖς ἀνήκουν στοὺς ε' καὶ στ' αἰῶνες. Συνεπῶς ἡ τυπικὴ φιλοσοφικὴ παιδεία, πού ἔλαβαν οἱ χριστιανοὶ τοῦ δ' αἰ., πρέπει νὰ εἶναι μεσοπλατωνικὴ μᾶλλον παρὰ νεοπλατωνικὴ, μολονότι εἶναι βέβαιον ὅτι στὴν ἑλληνόφωνη Ἀνατολὴ οἱ Καππαδόκες Πατέρες Βασίλειος ὁ Καισαρείας, Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς καὶ Γρηγόριος ὁ Νύσσης διάβασαν Πλωτῖνον καὶ Πορφύριον καὶ ἴσως τὸν μεγάλο Νεοπλατωνικὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ δ' αἰ. Ἰάμβλιχον: καὶ στὴ λατινόφωνη Δύση ἡ ἐπίδρασις τοῦ Πλωτίνου (πού διδάξε στὴ Ρώμῃ), καὶ εἰδικὰ τοῦ Πορφυρίου, πού ἐκλαΐκευσε καὶ ἀνέπτυξε τὴ σκέψιν τοῦ διδασκάλου του, ὑπῆρξε μεγάλῃ πρὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Αὐγουστίνου (354—430).

Ἀποτελεῖ συγκεκριμένη δυσκολία στὴν ἐκτίμησιν τῆς ἐπιδράσεως τοῦ καλουμένου Νεοπλατωνισμοῦ (δηλαδὴ τοῦ Πλατωνισμοῦ τοῦ Πλωτίνου καὶ τῶν διαδόχων του) τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ ἰδέες πού ἀρχικὰ ἐμφανίσθηκαν στὸ Μεσοπλατωνισμὸ ἐπεβίωσαν τόσο στὸν ὕστερον μὴ χριστιανικὸ ὅσο καὶ στὸ χριστιανικὸ Πλατωνισμὸ: ὑπῆρχε σημαντικὸ κοινὸ ἔδαφος μετὰ τῶν διαφόρων μορφῶν μὴ χριστιανικοῦ καὶ χριστιανικοῦ Πλατωνισμοῦ κατὰ τὴν περίοδον πού ἐξετάζουμε, ἑνωρὶς καὶ ἀργότερα. Ἡ νεοπλατωνικὴ ἐπίδρασις δὲν πρέπει νὰ ἐπιβεβαιώνεται μὲ προχειρότητα, ἀκόμη κι ὅταν ὑπάρχουν σαφεῖς ἐνδείξεις γιὰ τὴν χρησιμοποίησιν νεοπλατωνικῶν συγγραμμάτων, ἔκτος τῶν σημείων ὅπου ὑπάρχει κάποια ἀποδοχὴ χαρακτηριστικῶν ιδεῶν τοῦ Πλωτίνου καὶ τῶν διαδόχων του. Εἶναι εἰδικὰ δύσκολον νὰ ἀποδειχθῇ σαφῶς, πότε ὑπάρχει ἐπίδρασις τῶν πρὸ χαρακτηριστικῶν κι αὐθεντικῶν νεοπλατωνικῶν δογμάτων, ὅπως τῆς πρώτης ἀρχῆς καὶ πηγῆς τῆς πραγματικότητος, τοῦ Ἐνὸς ἢ Ἀγαθοῦ, τοῦ ὑπερβατικοῦ ὄντος ἢ διανοίας πού ἡ φύσις του εἶναι ὁπωσδήποτε ἀδύνατον νὰ γνωσθῇ —δογμάτων στὰ ὁποῖα οἱ μὴ χριστιανοὶ διάδοχοι τοῦ Πλωτίνου ἔδιναν ἐμφανὴ μεγαλύτερη κι ἀπὸ τὸν ἴδιον. Ἡ χριστιανικὴ σκέψιν, γιὰ νὰ μιλήσουμε γενικά,

εἶχε τὴν τάση, κατὰ τοὺς δ' καὶ ε' αἰῶνες καὶ συχνὰ ἀργότερα, νὰ ἐμμένῃ, ὅπως σημειώθηκε ἤδη (βλ. σελ. 944-5 τοῦ 20-21ου αἰῶνος τοῦ Δαυλοῦ), στὴ μεσοπλατωνικὴ θέσῃ πού συνδυάζει τὴ ζωηρότατη ὑποστήριξη τοῦ ἀδυνάτου τῆς γνώσεως τοῦ θεοῦ μὲ τὶς πρὸ θετικὲς ἀντιλήψεις γι' αὐτὸν ὡς ἓνα ἐμφανῶς ὁπωσοῦν πνευματικὸ Ἀνώτατο ὄν.

Ἀργότερα οἱ Καππαδόκες Πατέρες στὴν Ἀνατολή, εἰδικὰ ὁ Γρηγόριος ὁ Νύσσης, ἐπιβεβαιώνουν τὸ ἀπολύτως ἀδύνατο τῆς γνώσεως τοῦ θεοῦ μὲ σαφέστερη γλῶσσα καὶ χρησιμοποιοῦν τὴν ἐπιβεβαίωση αὐτὴ ὡς ὅπλο κατὰ τῶν ἀκραίων Ἀρειανῶν («Ἀνομοίων») ἀντιπάλων τους, τοὺς ὁποίους κατηγοροῦν γιὰ ἑλληνικὸ ὀρθολογισμὸ καὶ οἱ ὁποῖοι βέβαια πίστευαν ὅτι ἡ φύση τοῦ θεοῦ μπορεῖ νὰ γνωσθῇ καὶ νὰ ὀρισθῇ. Ἀλλὰ ταυτόχρονα οἱ ἀνάγκες τῆς ὀρθόδοξης τριαδικῆς θεολογίας μετὰ τὴ Σύνοδο τῆς Νικαίας τοὺς ἐπιβάλλουν νὰ παίρνουν πολὺ θετικὲς (καὶ ἐνίοτε λογικὰ περιεργες) θέσεις σχετικὰ μὲ τὴν οὐσία καὶ τὰ πρόσωπα τῆς Ἁγίας Τριάδος. Ὁ Αὐγουστῖνος ἐπίσης στὴ Δύση γνωρίζει κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον τὶς ἀκριβεῖς ἀμοιβαῖες σχέσεις τῶν Προσώπων τῆς Τριάδος, γιὰ καθένα τῶν ὁποίων ἐπιβεβαιώνει τὸ ἀδύνατο τῆς γνώσεως τοῦ θεοῦ χρησιμοποιώντας κάπου-κάπου σαφεῖς ἐκφράσεις.

Ἀργότερα, πάντως, στὴν ἑλληνικὴ Ἀνατολή θὰ ἐμφανισθῇ ἓνας συγγραφεὺς μὲ μεγάλη ἐπιρροή, πού πῆρε πράγματι σὰ σοβαρὰ τὴ νεοπλατωνικὴ ἐμμονὴ στὸ ἀδύνατο τῆς γνώσεως τοῦ ὑπερβατικοῦ θεοῦ. Πρόκειται γιὰ τὸ ἄγνωστο πρόσωπο (ἴσως ἑλληνόφωνο Σῦρο), πού κάπου μεταξὺ τοῦ τέλους τοῦ δ' αἰ. καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ στ' παρουσίασε ἓνα corpus συγγραμμάτων, στὰ ὁποῖα ἔδωσε ἀποστολικὴ αὐθεντικότητα παρουσιάζοντάς τα ὡς ἔργα τοῦ Ἀθηναίου προσήλυτου τοῦ Ἀγίου Παύλου Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου. Τὰ ἔργα αὐτὰ δείχνουν σαφῆ ἐπίδραση τῆς μορφῆς ἐκείνης τοῦ ὁσπερ Νεοπλατωνισμοῦ, πού γνωρίζουμε καλύτερα ἀπὸ τὰ συγγράμματα τοῦ Πρόκλου (410—85), σχολάρχῃ τῆς Πλατωνικῆς Σχολῆς τῶν Ἀθηνῶν, τῆς Ἀκαδη-

μείας. Αἰσθητὴ μεταξὺ τῶν σημείων τῆς ἐπιδράσεως αὐτῆς εἶναι ἡ πολὺ σαφὴς καὶ ζωηρὴ ἐμμονὴ στὸ δόγμα τοῦ ἀδυνάτου τῆς γνώσεως τοῦ θεοῦ, πού συνδυάζεται, μὲ πολὺ παράξενο τρόπο, μὲ τὴ θετικὴ «θέσῃ» περὶ τοῦ θεοῦ ὡς Τριάδος καὶ Δημιουργοῦ, πράγμα πού ἐπιβαλλόταν ἀναγκαστικὰ ἀπὸ τὴ χριστιανικὴ πίστη. Ἡ ἐσκεμμένη αὐτὴ συντήρηση τῆς ἑντασης καὶ ἀντίθεσης τῶν ἐπιβεβαιωτικῶν καὶ ἀρνητικῶν θέσεων περὶ θεοῦ ἦταν χαρακτηριστικὴ τῆς ἀνατολικῆς χριστιανικῆς σκέψεως. Ὁ χριστιανικὸς Νεοπλατωνισμὸς τοῦ «Διονυσίου», πού ἀναπτύχθηκε καί, σὲ κάποια ἔκταση, διωρθώθηκε πρὸς μιὰ πρὸ θετικὴ, παγκόσμια ἀποδεκτὴ καὶ «ἐνσαρκωτικὴ» κατεύθυνση ἀπὸ ἓνα ἐκ τῶν μεγίστων Ἑλλήνων χριστιανῶν θεολόγων, τὸν Μάξιμο τὸν Ὁμολογητὴ (580—662), ἐξακολούθησε νὰ ἀσκήσῃ μεγάλη ἐπίδραση στὴ χριστιανικὴ Ἀνατολή: καὶ ἡ παράδοση τοῦ «Διονυσίου» καὶ τοῦ Μαξίμου εἰσήχθη καὶ ἀναπτύχθηκε πάρα πολὺ στὴ Δύση ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Σκῶτο τὸν Ἐριγενῆ (περ. 810—77), ἡ ἐπίδραση τῆς σκέψεως τοῦ ὁποίου ὑπῆρξε συνεχῆς καὶ ἰσχυρὴ, μολονότι γενικὰ κάπως περιωρισμένη.

Ὑπάρχει ἓνας ἐνδιαφέρων παραλληλισμὸς μεταξὺ τῶν δύο πορείων σκέψεως, τοῦ χριστιανικοῦ καὶ μὴ χριστιανικοῦ Νεοπλατωνισμοῦ, τὸν δ' αἰ., μολονότι δὲν φαίνεται νὰ ὑπάρχουν ἐνδείξεις γιὰ οἰαδήποτε εὐρείας ἐκτάσεως ἢ ἀποφασιστικὴ ἀλληλεπίδραση μεταξὺ τους. Ὅπως εἶναι πολὺ γνωστὸ, οἱ ὀρθόδοξοι χριστιανοὶ τὸ δ' αἰ., ὕστερα ἀπὸ σφοδρὲς διαμάχες καὶ συγκρούσεις, ἀπέρριψαν ἀποφασιστικὰ τὸν παλιότερο «ὑπαγωγικὸ» τύπο τῆς τριαδικῆς θεολογίας πού περιγράψαμε παραπάνω (σελ. 993), τοῦ ὁποίου ὁ Ἀρειανισμὸς, κατὰ μιὰ πλευρὰ του τουλάχιστον, μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀκραία ἀνάπτυξη, χάριν τῆς θεολογίας τῆς Τριαδικῆς Ἑνότητος τῶν ἰσοτίμων προσώπων, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁ Πατήρ, ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα εἶναι τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου καὶ δὲν κατατάσσονται σὲ ἱεραρχικὴ κλίμακα μεταξὺ τους. Πρόκειται γιὰ τὴ θεολογία πού ὀνομάζουμε «Σύμβολον τῆς Νικαίας». Τὸν δ'

αί. ἐμφανίζεται ἐπίσης στὸ μὴ χριστιανικὸ Πλατωνισμὸ ἕνας τρόπος σκέψεως σχετικὸς μὲ τὸ Ἐν καὶ τὸ Νοῦ (βλ. σελ. 994), σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖο τὸ μὴ νοητὸν καὶ ἀόριστο ὄν αὐτοπροσδιορίζεται αἰώνια στὴν τριάδα ὄν—Ζωὴ—Νοῦς, στὴν ὁποία τὸ πρῶτο μέλος ἐνίζεται μὲ τὸν ἑαυτὸ του. Ὁ τρόπος αὐτὸς σκέψεως ἔχει κάποιες ρίζες στὴ σκέψη τοῦ Πλωτίνου, ἀλλὰ ξεφεύγει ἀπ' αὐτὸν ριζικὰ ὡς πρὸς τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο βλέπει τὸ Ἐν καὶ τὴ Διάνοια ὡς διαφορετικὲς ὄψεις ἢ φάσεις ἢ «τρόπους» τῆς ἰδίας πραγματικότητας. Ὁφείλεται προφανῶς στὸ μαθητὴ τοῦ Προφύριου καὶ βέβαια φέρει τὴ βαθεῖα ἐπίδραση τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖο ὁ Προφύριος ἐρμήνευε τὴ σκέψη τοῦ διδασκάλου του⁽²⁾. Ὁ τρόπος αὐτὸς σκέψεως ἐπηρέασε τὸν χριστιανὸ φιλόσοφο—θεολόγο τοῦ δ' αἰ. Μάριο Βικτωρίνο, πού τὸν υἱοθέτησε στὴν προσπάθειά του νὰ υπερασπισθῇ τὸ δόγμα τῆς Νικαίας περὶ Τριάδος —καί, ἴσως, μέσω αὐτοῦ, καὶ τὸν Αὐγουστίνου. Ἀλλὰ φαίνεται, πὼς δὲν ὑπάρχουν ἐνδείξεις ὅτι οἱ μείζονες «ἀρχιτέκτονες» καὶ υπερασπιστὲς τοῦ ὁρθόδοξου Τριαδισμοῦ στὴν Ἀνατολή, ἀπὸ τὸν Ἀθανάσιο καὶ ἐξῆς, εἶχαν ἐπίγνωση αὐτοῦ. Ὁ Ἰάμβλιχος καὶ οἱ νεώτεροι μὴ χριστιανοὶ Νεοπλατωνικοὶ ἀπέρριψαν ἔντονα τὴν ταύτιση τοῦ πρώτου μέλους τῆς νοητῆς Τριάδας μὲ τὸ ὑπερβατικὸ ὄν, μολοντί ἢ Τριάδα καθ' ἑαυτὴν ἀποτελέσει σημαντικό μέρος τοῦ συστήματός τους.

Πάντως, ἐνῶ θὰ ἦταν δύσκολο νὰ καθορισθοῦν σαφῆ σημεῖα, στὰ ὁποῖα οἱ χαρακτηριστικὰ νεοπλατωνικὲς ἰδέες ἐπέδρασαν στὸ χριστιανικὸ δόγμα, καὶ σαφὲς ἔκταση τῆς ἐπιδράσεως αὐτῆς, δὲν μπορεῖ

νὰ ὑπάρξῃ ἀμφισβήτηση ὅτι πολλοὶ ἀπὸ τοὺς μείζονες χριστιανικοὺς διανοητές, ἀπὸ τὸν δ' αἰ. καὶ ἐφεξῆς, διάβασαν τοὺς Νεοπλατωνικοὺς καὶ ἐπηρεάσθησαν βαθιὰ ἀπ' αὐτὰ πού διάβασαν. Τοῦτο εἶναι ἰδιαίτερα σαφές στὸν Αὐγουστίνου (354—430), ὁ ὁποῖος ἐλεύθερα καὶ γενναίως παραδέχεται τὴν ὀφειλὴν τοῦ στὸν Πλωτίνου καὶ τὸν Προφύριου. Ἀπελευθέρωσαν τὴν σκέψη του ἀπὸ τὸ μανιχαϊκὸ ὕλισμό, τὸν ἐπεισαν γιὰ τὴν πνευματικότητα τοῦ θεοῦ καὶ τῆς ψυχῆς καὶ τὸν βοήθησαν νὰ διαμορφώσῃ τὸν δικό του αὐτοεξεταστικὸ τρόπο σκέψεως, τὸν τρόπο σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖο ἡ πορεία πρὸς τὸν θεὸ εἶναι πορεία πρὸς τὸ ἐσωτερικόν, μὲ τὴν ὁποία βρῖσκει κανεὶς τὸ θεὸ ἐνδον, ὑπερβαίνοντας τὴν δική του ψυχὴ. Βέβαια, ἕνα μεγάλο μέρος τῆς σκέψεως τοῦ Αὐγουστίνου δὲν προέρχεται ἀπὸ τοὺς Πλατωνικοὺς. Τὸ ὁσιμὸ δόγμα του περὶ «προορισμοῦ» εἶναι καθ' ὁλοκληρίαν βιβλικόν, καὶ οἱ χαρακτηριστικὰ δικές του ἰδέες περὶ τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας καὶ κοινωνίας πού ἐκθέτει στὴν «Πολιτεία Θεοῦ» (*Civitas Dei*) τοῦ δὲν φαίνεται νὰ προῆλθαν ἀπὸ καμμιά ἐλληνικὴ πηγή. Ὁ Αὐγουστίνος ἀποτελεῖ πολὺ ἰσχυρὴ ἀτομικότητα, ὥστε νὰ μὴ μπορῇ νὰ θεωρηθῇ τυπικὰ χριστιανὸς Νεοπλατωνικός. Μολοντί ὑπάρχουν λίγα χαρακτηριστικὰ νεοπλατωνικὰ στοιχεῖα στὸν ἀπλὸ καὶ ἐπιβλητικὸ θεῖσμό, μὲ τὴν ἐμπιστοσύνη του στὴν ἀγαθότητα τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ κόσμου, πού ἐκθέτει στὸ ἔργο του «Παρηγορία τῆς Φιλοσοφίας» (*Consolatio Philosophiae*) ὁ τελευταῖος μεγάλος φιλόσοφος—πολιτικὸς ἡγέτης τῆς Ρώμης Βοήθιος (480—524), πλησιάζει ἴσως ὁ θεῖσμός αὐτὸς πρὸς τὸν χριστιανικὸ πλατωνικὸ τύπο—ἂν δὲν εἶναι τέτοιος. Ὁ χριστιανικὸς Πλατωνισμός, κατὰ τοὺς αἰῶνες πού ἐξετάσαμε καὶ ἀργότερα, ἀπέβη γενικὰ δρῶσα δύναμις ἐναντίον τοῦ φανατισμοῦ (συμπεριλαμβανομένου τοῦ φανατισμοῦ τῆς παρανοικῆς λογοκρατίας), βοήθησε στὴν συγκρότηση μιᾶς ἀντιλήψεως γιὰ τὸ μυστήριον τοῦ θεοῦ καὶ ἐνίσχυσε τὴν πίστη στὴν ἀγαθότητα τοῦ κόσμου ὡς εἰκόνας τοῦ θεοῦ κάλλους.

Ἡ ἔρευνά μας γιὰ τὴν ἐπίδραση τῆς ἐλ-

(2) Τὸ δόγμα αὐτὸ ἐκτίθεται με πληροτητα σ' ἕνα ἀνώνυμο σχόλιο στὸν *Παρμενίδη* τοῦ Πλάτωνος, ἐκδ. P. Hadot, στὸν δεύτερο τόμο τοῦ *Porphyre et Victorinus* (Paris 1968), ἕνα βιβλίο πού ἀποτελεῖ τὴν πληρέστερη καὶ αὐθεντικώτερη ἔκθεση τοῦ ὅλου ζητήματος. Οἱ νεώτεροι Νεοπλατωνικοὶ κατηγοροῦν τὸν Προφύριον, ὅτι παραλείπει ὅ,τι νομίζει πὼς οὐσιαστικὰ ἀποτελεῖ ἐπανάληψη ἢ πλεονασμὸ.

ληνικῆς φιλοσοφίας στὸ χριστιανισμό πρέπει νὰ σταματήσῃ ἐδῶ. Ἀλλὰ εἶναι σημαντικό νὰ τονίσουμε, ὅτι ἡ ἐπίδραση αὐτὴ δὲν τελειώνει τὸν στ' αἰῶνα. Ἡ μελέτη τοῦ Πλάτωνος καὶ τῶν Νεοπλατωνικῶν, τοῦ Ἀριστοτέλη καὶ (σὲ πολὺ μικρότερη ἔκταση) τῶν Στωϊκῶν παρουσίασε συχνά σὲ μεταγενέστερες ἐποχὲς ἑξάρση στὴ χριστιανικὴ σκέψη. Καί, ἀκριβῶς, ὅπως ὁ Νεοπλατωνισμὸς ὄχι μόνον ἐπηρέασε τὴ χριστιανικὴ σκέψη ἀλλὰ δημιούργησε κι ἓνα κέντρο πνευματικῆς ἀντιστάσεως κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ μετὰ τὸν στ' αἰ.⁽³⁾, ἔτσι

οἱ ὑπερχρονικοὶ ἀνεξάρτητοι ἑλληνικοὶ τρόποι θρησκευτικῆς σκέψεως, ὡς μέρος τῆς παραδοσιακῆς μας κληρονομιάς, συχνὰ ὠδήγησαν στὴν κριτικὴ καὶ τὴν ἀντίσταση ἐναντίον αὐτῶν ποὺ γενικὰ θεωροῦνται ὡς χαρακτηριστικὲς χριστιανικὲς θέσεις, εἰδικὰ ἐκείνων ποὺ διαχωρίζουν καὶ ἀντιπαραθέτουν τὸ θεὸ μετὰ τὴ δημιουργία ἢ τὴν πίστη μετὰ τὴ λογικὴ ἢ τὴν ἐκκλησία μετὰ τὸν κόσμον.

Μετάφραση: ΔΗΜ. Ι. ΛΑΜΠΡΟΥ

[Ἡ μετάφραση ἐγίνε ἀπὸ τὸν τόμο *The Legacy of Greece*, ἐπιμ. Μ. Ι. Finley, ἐκδ. Oxford University Press, London 1981, κατόπιν ἀδείας τοῦ Oxford University Press, ποὺ δόθηκε εἰδικὰ στὸ «Δαυλό»].

(3). Βλ. R. T. Wallis, *Neoplatonism*, κεφ. 4 καὶ 5.

ΣΑΡΑΝΤΟΣ ΝΤΟΥΦΕΞΗΣ

Λιμάνια

Τὴν αὐγὴ
ἀνθίζουν κάποια δειλὰ μάτια
στοὺς ὀρίζοντες τοῦ κόσμου,
φῶτα μικρῶν караβιῶν
στὴ φουρτούνα τῶν ὀνείρων.
Ἐλάχιστες φορὲς τὰ ὅδα
στοὺς κόλπους τῆς παλάμης μου.
Μέρα τὴ μέρα
δυνάμωνα τοὺς βραχίονες,
βάθαινα τὰ νερά,
ἔστηνα γερανοὺς
γιὰ βαριὰ φορτία.
Κανένα πλοῖο,
ἐμείνα ἐρημὸ λιμάνι
νὰ περιμένω.
Ἕνας μονότονος διάλογος
μετὰ τὸ κύμα
καὶ τὰ φύκια
τῶν μαλλιῶν σου
κι' Ἕνας φάρος στὴν ἄκρῃ τῶν δακτύλων.
Τίποτε ἄλλο.

Η ΚΙΝΗΣΗ ΤΩΝ ΙΔΕΩΝ

E.R. DODDS, Οἱ Ἑλληνες καὶ τὸ Παράλογο (μετάφραση Γιώργη Γιατρομανωλάκη)

Ἐπικαλούμενος ἀναπόδεικτες ἀκόμη θεωρίες, σχετικές μὲ τις *μυστικιστικές* —μὲ τὴν στενὴ πρωτογονικὴ ἔννοια τοῦ ὄρου— τάσεις τοῦ ἀπολίτιστου ἢ καὶ «πολιτισμένου» ἀνθρώπου, ὁ διάσημος ἑλληνιστὴς καθηγητὴς E.R. Dodds, ἀπὸ τοὺς πολυγραφώτερους μεταπολεμικοὺς δοκιμιογράφους καὶ ἐρευνητὲς τῆς κλασσικῆς φιλολογικῆς ἐπιστήμης, ἐπεχείρησε νὰ ἀποδώσῃ στὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ σκέψη καὶ θεώρηση τῆς ζωῆς καὶ τοῦ κόσμου ἔντονες καταβολὲς ἀλογισμοῦ, μαγείας, ἀνιμισμοῦ, παραλογισμοῦ, θεουργικῶν προλήψεων καὶ δεισιδαιμονιῶν —στοιχείων δηλαδὴ ποὺ ἕως τῶρα θεωροῦνταν ἀσυμβίβαστα πρὸς τὸν *ἑλληνικὸ λόγον* καὶ γενικώτερα πρὸς τὴν ἰσχυρὴ λογικότητα τοῦ κλασσικοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Στὸ δοκίμιό του *Οἱ Ἑλληνες καὶ τὸ Παράλογο* —δὲν μπορῶ νὰ τὸ χαρακτηρίσω ἐπιστημονικὸ ἔργο, γιατί, μολονότι φέρει ὅλα τὰ τυπικὰ γνωρίσματα τῆς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας, προβάλλει θέσεις κι ἀπόψεις ποὺ χρειάζονται ἀκόμη πολλὲς ἐρευνες καὶ πολὺ ὕλικὸ γιὰ νὰ ἐπιβεβαιωθοῦν (ἂν ἐπιβεβαιωθοῦν ποτέ), πράγμα γιὰ τὸ ὁποῖο ἔχει, ἄλλωστε, πλήρῃ ἐπίγνωση κι ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας— ὁ Dodds ἐντοπίζοντας κυρίως τὴν ἐρευνά του στὴν μετακλασσικὴ ἐποχὴ, τὴν ἑλληνιστικὴ καὶ ρωμαϊκὴ, ἀλλὰ χωρὶς νὰ παραλείπῃ τὴν ἐξέταση καὶ παλιότερων περιόδων, φθάνοντας μέχρι καὶ τὴν ὁμηρικὴ, συγκομίζει ὅτι ἡ ἐπιστὴμὴ θεωροῦσε μέχρι τῶρα ὡς «διονυσιακὸ» ἢ «μυθικὸ» στοιχεῖο τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος— ὅ,τι ἀπέδιδε π.χ. ὁ Ὅμηρος στὴ *μῆνι*, ὁ Σωκράτης στὸ *δαιμόνιον* ἢ ὁ Πλάτων στὴν ἱερὴ *μανία*—, ἀλλὰ καὶ ὅ,τι μυστικιστικὸ πράγματι παρεισέφρυσε ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴ στὴν ὕστερῃ ἑλληνικὴ ἀρχαιότητα, γιὰ νὰ τὸ ἐρμηνεύσῃ μὲ τὴ σύγχρονη γλῶσσα τῆς θεωρίας καὶ πρακτικῆς τοῦ *παράλογου* ἢ, ἀκόμη, νὰ τὸ συσχετίσῃ μὲ ἀποκρυφιστικὲς θεωρήσεις, λαϊκὲς ἢ παραεπιστημονικὲς, ποὺ ἐπίσης, ὡς γνωστόν, εἶναι σήμερα «τῆς μόδας».

Εἶναι ἀδύνατο μέσα στὰ πλαίσια ἐνὸς μικροῦ σημειώματος νὰ δώσω ὅλη τὴν ἔκταση τῆς παραδοξοθηρίας καὶ τῆς τάσεως «μοντερνισμοῦ», ποὺ χαρακτηρίζει γενικὰ τὴν ἐργασία αὐτὴ τοῦ διάσημου ἑλληνιστῆ, ἀλλὰ θὰ πῶ μόνο, ἐνδεικτικὰ, ὅτι γιὰ τὸν Dodds τὸ θρησκευτικὸ βίωμα τῶν Ἑλλήνων δὲν ἐπηρεάσθηκε οὔτε ἀπὸ τοὺς ὀρφικοὺς οὔτε ἀπὸ τὴ διονυσιακὴ λατρεία (σελ. 124-25), ἀλλὰ προσδιορίστηκε ἀπὸ τὸν «*σαμανισμόν*», ἕναν μαγικο-θεουργικὸ «πολιτισμόν» τῶν σημερινῶν πρωτόγονων φυλῶν τῆς Σιβηρίας, γιὰ τὸν ὁποῖο ὁ συγγραφέας —καθόλου πειστικὰ— συμπεραίνει, ὅτι, γιὰ τὸ λόγον καὶ μόνον ὅτι ἐκτείνεται σὲ εὐρεῖα γεωγραφικὴ περιοχὴ, ἦταν κατανάγκην τέτοιος, ὅπως εἶναι σήμερα, καὶ στὰ πανάρχαια χρόνια καὶ ὅτι μεταφυτεύθηκε στὴν Ἑλλάδα μέσω τῶν συναλλασσομένων μὲ τὶς παραθαλάσσιες περιοχὲς τῆς Μαύρης Θάλασσας Ἑλλήνων. Αὐτοί, λοιπόν, οἱ «*σαμάνες*» —ἡ λέξη, ὅπως καὶ τὸ σημαινόμενό της, εἶναι λίγο γνωστά, καί, ὅπως σημειώνει ὁ Dodds, ἀ-

ναφέρονται από τὸν Ἑλβετὸ Meuli—, οἱ φορεῖς τοῦ σημερινοῦ σιβηρικοῦ πρωτόγονου πολιτισμοῦ, «*ἄτομα ψυχικὰ ἀσταθῆ ποὺ δέχθηκαν τὸ κάλεσμα γιὰ θρησκευτικὴ ζωὴ*» (σελ. 126), εἶναι οἱ πνευματικοὶ πατέρες καὶ τὰ πρότυπα τοῦ Πυθαγόρα (τοῦ «*μεγαλύτερου σαμάνου*», ἔτσι τὸν χαρακτηρίζει ὁ συγγραφέας, σελ. 128), τοῦ Ἀναξαγόρα (αὐτόθι), τοῦ Ἐμπεδοκλῆ (ποὺ ἐπίσης «*ἦταν ἓνας Ἑλλήνας σαμάνος*», σελ. 130), ἀκόμη καὶ τοῦ Ἡράκλειτου (σελ. 134), τοῦ Πλάτωνα καὶ τέλος τοῦ Ὀρφέα (σελ. 131), γιὰ τὸν ὁποῖο, λέει ὁ συγγραφέας, «*μπορῶ νὰ κάνω μιὰ ὑπόθεση* (ἔτι δηλ. ἦταν κι αὐτὸς «σαμάνος»), *μὲ κίνδυνο νὰ ἀποκληθῶ πανσαμανιστὴς*».

Ἐχοντας ἐπίγνωση τῆς ἐπιστημονικῆς ἀδυναμίας τῶν περιέργων αὐτῶν ἀπόψεων τοῦ ὁ Dodds ἀπαντᾷ προκαταβολικὰ, ἐν προλόγῳ (σελ. 17-18), στοὺς εἰδικοὺς ἐπιστήμονες κλασσικοὺς φιλολόγους δικαιολογώντας τὴν ἐκ μέρους τοῦ χρησιμοποίηση γενικὰ ἀνεπιβεβαίωτων ἀνθρωπολογικῶν καὶ ψυχολογικῶν θεωριῶν καὶ γράφοντας τὰ ἑξῆς: «*Σ' ἓνα κόσμον εἰδικῶν, τέτοιοι δανεισμοὶ ἀπὸ ἀσυνήθιστους ἐπιστημονικοὺς κλάδους, ξέρω, ἀντιμετωπίζονται γενικὰ ἀπὸ τοὺς εἰδήμονες μὲ περίσκεψη καὶ συχνὰ μὲ καταφανῆ ἀπέχθεια. Περιμένω νὰ μοῦ ὑπενθυμίσουν, πρῶτα-πρῶτα, πῶς «οἱ Ἕλληνες δὲν ἦσαν ἄγριοι», δεύτερον, πῶς σ' αὐτὲς τὶς σχετικὰ νέες ἐπιστῆμες οἱ παραδεχτὲς ἀλήθειες τῆς σήμερον ἐνδέχεται νὰ ἀποβοῦν τὰ ἀπόβλητα σφάλματα τῆς αὔριον. Καὶ οἱ δυὸ θέσεις εἶναι σωστὲς (...).* (*Ὅμως*) *γιατὶ θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποδώσουμε στοὺς ἀρχαίους Ἕλληνες μιὰ «ἀνοσία» πρὸς τοὺς πρωτόγονους τρόπους τῆς σκέψης...*».

Ἀλλὰ εἶναι φανερὸ ἐδῶ, ὅτι ἡ προβλεπόμενη ἀπὸ τὸν Dodds ἀμφισβήτηση τῶν ἀποψεῶν τοῦ δὲν εἶναι ἐπιστημονικῆς ἢ μεθοδολογικῆς φύσεως, εἶναι ἀπλῶς λογικῆς: Πῶς εἶναι δυνατόν νὰ δεχθῶ, ὅτι ἡ θρησκευτικὴ ἀντίληψη, —ὅποια κι ἂν εἶναι, δὲν γνωρίζω— μιᾶς *σημερινῆς* πρωτόγονης φυλῆς ἐπέδρασε μαζικὰ καὶ καθοριστικὰ στὴν σκέψη σειρᾶς ὁλόκληρης μεγάλων διανοητῶν πρὶν ἀπὸ 2.500 ἢ 3.000 χρόνια, χωρὶς μάλιστα νὰ ἔχω καμμιά συγκεκριμένη ἱστορικὴ ἀπόδειξη ἢ σαφῆ μαρτυρία ἀπὸ τὴν Παράδοση γιὰ τὶς συνθήκες, τὴν ἐποχὴ καὶ τὰ μέσα ποὺ πραγματοποιήθηκε ἡ ὑποθετικὴ αὐτὴ ἐπίδραση;

Δὲν ξέρεي τί νὰ ὑποθέσῃ κανεὶς διαβάζοντας τὸν Dodds: Ἡ κλασσικὴ φιλολογικὴ ἐπιστῆμη ἐπηρεάζεται, μήπως, κι αὐτὴ ἀπὸ τὰ ρεύματα τῆς μόδας καὶ τσαλαβουτάει μέσα τους σὰν μοντέρνα νεαρὴ ὑπαρξή, ἀδιαφορώντας γιὰ τὴ σοβαρότητα καὶ τὸ κῦρος τῆς; Ἡ, μήπως, *ἐσκεμμένα* βαλθήκαμε νὰ νοθεύσουμε, ν' ἀμαυρώσουμε, νά... παραλογοποιήσουμε καὶ νὰ γελοιοποιήσουμε ὅ,τι ἔλλογο, ἀληθινό, ἀδογματίστο κι ἐλεύθερο ὑπάρχει πράγματι σ' ὁλόκληρὴ τὴν ἱστορία τοῦ πνεύματος, ὅ,τι μ' ἄλλα λόγια ἀποκαλεῖται διεθνῶς *Ἑλληνικὸς Λόγος*, ὅ,τι δηλαδὴ ἀπομένει σὰν φωτεινὴ ἐλπίδα μέσα στὸν ζόφο τῆς σύγχρονου Μεσαίωνα;...

Δημ. Λάμπ.

Κ. ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΣ, Μελετήματα Φιλοσοφίας, Σειρά III.

Τὰ τελευταῖα πέντε χρόνια εἶδε τὸ φῶς τῆς δημοσιότητας ἕνας σημαντικὸς ἀριθμὸς φιλοσοφικῶν κειμένων τοῦ Κώστα Δεσποτόπουλου μὲ κεντρικὸ σημεῖο ἀναφορᾶς τὴν Πλατωνικὴ φιλοσοφία ἀλλὰ καὶ μὲ οὐσιαστικὰς ἀναφορὰς σὲ ἄλλα μνημεῖα τοῦ κλασσικοῦ ἑλληνικοῦ στοχασμοῦ. Ἡ βαθειὰ ἐπιστημονικὴ ἐποπτεία του καὶ ἡ ἐξοχὴ πνευματικὴ του εὐαισθησία διευρύνουν τὶς φιλοσοφικὰς κατηγορίες τοῦ μελετητῆ, ἰδιαίτερα ὅταν προσεγγίζει τὸν Πλάτωνα μὲ ἐρμηνευτικὴ πρόθεση καὶ μὲ ἥθος εὐθύνης προσωπικῆς.

Στὸ ἔργο αὐτὸ περιλαμβάνονται μεταξὺ ἄλλων τὰ δοκίμια «*Προμηθεὺς καὶ Πανδώρα*», «*Ἠθικὴ καὶ Τεχνικὴ*», «*Ὁ γραπτὸς λόγος κατὰ Πλάτωνα*», «*Φιλοσοφία καὶ Πολιτικὴ*», «*Σχόλια στὸν Ἀριστοτέλη*», «*Ἕλληνες φιλόσοφοι στὸν κ' αἰῶνα*», «*Πλάτων καὶ Χέγκελ*» κ.ἄ.

Χωρὶς νὰ εἶναι ἄμοιρος ἀπὸ δέοντα κοινωνικὰ ἀλλὰ μὲ μιὰ ὀρθὴ σύλληψη τοῦ δυνατοῦ, θ' ἀναφέρει στὸ δοκίμιό του «*Πλάτων καὶ Χέγκελ*», σὲ ἀντιδιαστολὴ μὲ τὴν ἐγγεληνὴ ἀντίληψη τῆς φιλοσοφίας, ὅτι ἡ φιλοσοφία βρίσκει τὸ ἀληθινὸ χρέος της ὅχι σὲ μιὰ ἐπιμνηστικὴ παρέμβαση στὸ ἱστορικὸ γίνεσθαι, ἀλλὰ στὴν διαμορφωτικὴ πρόβαση στὴν ἱστορικὴ πραγματικότητα, ὑπαγορεύοντας ἀρχὰς καὶ σκοποὺς. Μὲ ἄλλα λόγια, χρέος τοῦ φιλοσοφικοῦ λόγου, σύμφωνα μὲ τὴν ἐρμηνεία τοῦ Κώστα Δεσποτόπουλου, εἶναι νὰ ματαβάλλει τὸν κόσμον, μιὰ θέση ποῦ ὕστερα ἀπὸ εἴκοσι δύο αἰῶνες ὁ Κάρολος Μάρξ ἔκανε θεμέλιο τῆς θεωρίας του.

Ἡ θέση αὐτὴ διαγράφεται ἰδιαίτερα ἔντονη καὶ στὸ δοκίμιό του «*Τὸ πρόβλημα τῆς συνάφειας Φιλοσοφίας καὶ Πολιτικῆς*», ὅπου, ἀναφερόμενος στὴν Ζ' Ἐπιστολὴ τοῦ Πλάτωνα, ὑποστηρίζει, ὅτι ἡ ἀληθινὴ φιλοσοφία ἀποκαλύπτει τὴν ἀνεπάρκεια τῆς πολιτικῆς ν' ἀσκηθεῖ ὀρθὰ χωρὶς τὴν καθοδήγησή της, ἀλλὰ καὶ προτρέπει τὸν φιλόσοφο στὴν πολιτικὴ δράση γιὰ τὴν ἐκπλήρωση τῆς ἀποστολῆς του.

Σύμφωνα μὲ τὸν Κώστα Δεσποτόπουλο, ἡ πολιτικὴ ἀποτελεῖ μιὰ παλίντροπη δεοντο-δυνατολογικὴ πρόβαση πρὸς καὶ ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ πραγματικότητα, καθὼς ἐνέχει καὶ τὴν δεοντολογία καὶ τὴν δυνατολογία. Στὸ σχῆμα αὐτὸ ἀναφορᾶς, ἡ ἀποστολὴ τῆς φιλοσοφίας ἐκφράζεται στὴν διάπλαση τοῦ ἀξιολογικοῦ βλέμματος τοῦ ἀνθρώπου, γιὰ νὰ μπορέσει κάπως νὰ δραπετεύσει —ἀπόλυτα δὲν δραπετεύει ποτὲ— ἀπὸ τὶς ὑποβολὰς τῆς ἀνελευθερίας, δηλαδὴ ἀπὸ τὶς ἐπιταγὰς τοῦ ἐνστίκτου χωρὶς ἀξιολογικὸ ἔλεγχο, ἀπὸ τάσεις βλαβερὰς γιὰ τὴν εὐδαιμονία τοῦ συνόλου ἢ τὴν στενότητα τῆς δεοντολογικῆς καὶ τῆς δυνατολογικῆς ὀπτικῆς.

Τὴν σημασία τῆς κοινωνίας στὴν διάπλαση τοῦ ἀνθρώπου σὲ ἀτόχο τῆς ἐλευθερίας, τῆς ὁποίας εἶναι ἀναπόδραστα φορέας ἀλλὰ καὶ θηρευτὴς, τονίζει ὁ Κώστας Δεσποτόπουλος στὸ δοκίμιό του «*Ἠθικὴ καὶ Τεχνικὴ*». Στὸ ἴδιο δοκίμιο θὰ παρατηρήσει, ὅτι, ἐνῶ σχεδὸν πάντοτε τὰ ἐπιτεύγματα τῆς τεχνικῆς ἐξαίρονται μὲ μιὰ «ἐλλειπτικὴ ἀποτίμηση», δηλαδὴ σημειώνονται μόνο οἱ ἄμεσες συνέπειες καὶ ὅχι οἱ ἐπισυνέπειές τους, ἡ σφαῖρα τῆς ἠθικῆς δὲν ἐπιδέχεται καὶ δὲν χρειάζεται πρόοδο, ἀφοῦ τὰ πρῶτα ἠθικὰ παραγγέλματα ἐξακολουθοῦν νὰ εἶναι ἱκανὰ νὰ ποδηγετήσουν τὸν ἄνθρωπον. Ὁ Κώστας Δεσποτόπουλος τοποθετεῖ τόσο τὴν ἠθικὴ ὅσο καὶ τὴν τεχνικὴ στὴν σφαῖρα τοῦ πρακτικοῦ λογισμοῦ, μιὰ ὑπαγωγὴ ποῦ προϋποθέτει τὴν εὐρύτατη ἐννοία τῆς «πράξης», στὴν ὁποία συμπεριλαμβάνεται καὶ ἡ ἐννοία τῆς «ποίησης», ἄσχετα ἂν στὸν καθορισμὸ τοῦ ἀρχικοῦ δεοντικοῦ νοήματος συμβάλλουν καὶ ἐξωλογικὲς δυνάμεις.

Στὸ δοκίμιό του «*Προμηθεὺς καὶ Πανδώρα*», στὸ πάσχον ὃν ὁ σπαραγμὸς τοῦ ἥπατος τοῦ Προμηθεῖ (τοῦ φορέα τῆς πρακτικῆς νοημοσύνης, τῆς προμήθειας, δηλαδὴ τῆς πρόνοιας καὶ τῆς ἐπίνοιας) ἀπὸ τὸν αἰετὸ ἐκφράζει τὴν ὀδυνηρὴ ἐξουθένωση τοῦ ἐ-

πιθυμητικού. Τοῦτο ὁμως ἀποτελεῖ μιὰ προϋπόθεση γιὰ τὴν λύτρωση τοῦ πνεύματος σὲ μιὰ φάση τοῦ χρόνου ἐσχάτη, ὅπου προφητεύεται ἡ ἀπολύτρωσή του καὶ ἡ αἴσια ἐναρμόνισή του μὲ τὸν νόμο τῆς ζωῆς.

Σύμφωνα μὲ τὸν Κώστα Δεσποτόπουλο, τόσο οἱ ἀναφορὲς τοῦ Ἡσίοδου ὅσο καὶ τοῦ Αἰσχύλου στὸν μυθολογικὸ Τिताνα δὲν προβάλλουν τὴν κοινωνικὴ ἀνθρώπινη διάσταση τοῦ πολιτισμοῦ. Πρόκειται γιὰ μιὰ γραμμὴ σκέψης, ποὺ ἀπὸ τὴν ποιητικὴ παράδοση θὰ ἀρθεῖ στὸν κριτικὸ στοχασμὸ τοῦ Πρωταγόρα, ποὺ ἀναζητᾷ τὶς ἀπαρχὲς τοῦ ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ, χωρὶς νὰ παραγνωρίζει τὶς κοινωνικὲς ἀξίες σὰν προϋποθέσεις τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξέως. Ἔτσι στὸ δοκίμιό του «*Γραπτὸς Λόγος κατὰ Πλάτωνα*», ὁ χαρακτηριστὴς τῆς ἀξιολογίας, ὅπου βασίζεται, σύμφωνα μὲ τὸν Κώστα Δεσποτόπουλο, ἡ πλατωνικὴ κατάφαση τοῦ προφορικοῦ λόγου σὰν ὄργανο τῆς διαλεκτικῆς τέχνης, εἶναι ἀνθρωποκεντρικὸς. Τοῦτο ἰδιαίτερα φαίνεται στὴν ἀπόληξη τῆς λειτουργίας τοῦ προφορικοῦ διαλεκτικοῦ λόγου στὴν οὐσιαστικὴ παιδεία καὶ στὴν εὐδαιμονία τοῦ ἀτόμου.

Τὸ ἔργο περιέχει ἀκόμη μιὰ πανοραμικὴ ἀποτίμηση τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας τοῦ 19οῦ καὶ τοῦ 20οῦ αἰῶνα, ὅπως καὶ τέσσερες φιλοσοφικὲς βιογραφίες: τοῦ Ἰ. Θεοδωρακοπούλου, τοῦ Δ. Καπετανάκη, τοῦ Γ. Σαραντάρη, καὶ τοῦ Ντίμη Ἀποστολόπουλου.

Τὰ *Μελετήματα Φιλοσοφίας III* ἀποτελοῦν ἔργο ὑψηλοῦ ἀκαδημαϊκοῦ ἥθους. Ὁ Κώστας Δεσποτόπουλος παραθέτει μὲ σημαντικὴ ἱκανότητα κρίσιμα χωρία ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα κείμενα, γιὰ νὰ στηρίξει τὶς ἐρμηνευτικὲς θέσεις του, ποὺ εἶναι εὐσύννοπα καὶ καταληπτὰ ἀκόμη κι ἀπὸ τὸν ἄμουσο τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γραμματείας.

«Ἡ ἀπόφαση γιὰ τὴν ἔκδοση (τοῦ ἔργου)», σημειώνει ὁ Κ. Δεσποτόπουλος στὸν πρόλογό του, «δὲν εἶναι ἀσχετὴ μὲ τὴν ἐπιζήμια γιὰ τὴν παιδεία τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ ἐμμονὴ τῆς τῶν συγγραφέων καὶ τῶν διδασκάλων τῆς φιλοσοφίας σήμερὰ στὴ χώρα μας, ἐκτὸς ἀπὸ ἐξαιρέσεις παρήγορες, νὰ παραμελοῦν τὴν ἐλληνικὴ φιλοσοφικὴ παράδοση καὶ νὰ ἐπηρεάζονται ὑπὲρ τὸ δέον ἀπὸ ξένους σύγχρονους ἐκπρόσωπους τῆς φιλοσοφίας».

Ἐπικεντρο τῆς φιλοσοφίας τοῦ Κώστα Δεσποτόπουλου δὲν εἶναι τὸ ὄν, ἀλλὰ τὸ ὄν ποῦ δρᾷ, ποῦ πάσχει, ποῦ λατρεύει μιὰ ἰδέα, ποῦ θυσιάζεται. Εἶναι τὸ ὄν ποῦ στοχάζεται τὸ δέον καὶ τὸ δυνατό, σὲ μιὰ προσπάθεια νὰ καταστήσει δυνατό αὐτὸ ποῦ εἶναι δέον κι ὄχι ν' ἀποκλείσει τὸ δέον στὸ χῶρο τοῦ ἀδύνατου. Ἡ ἐρμηνεία τοῦ Κώστα Δεσποτόπουλου στὰ πλατωνικὰ κείμενα, ποὺ εἶναι περισσότερο αὐθεντικὴ γιὰ τὴν πλατωνικὴ παράδοση, δὲν εἶναι συνήθης στὴν πλατωνικὴ βιβλιογραφία —ἐλληνικὴ καὶ ξένη—, ὅπου ἐξαίρεται ἡ θεωρητικὴ διάθεση τοῦ πλατωνικοῦ στοχασμοῦ, ἀποδεδειγμένη, καθὼς δίδεται, ἀπὸ τὴν βίαιη ὁρμὴ τοῦ κοινωνικοῦ γίγνεσθαι ἢ τὶς ἀντινομίες τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς. Ἡ τάση αὕτῃ τοῦ Κώστα Δεσποτόπουλου εἶναι ἰδιαίτερα ἐντονη, ὅταν προσπαθεῖ νὰ ἐρμηνεύσει τὸν Ἀριστοτέλη μὲ πλατωνικὰ χωρία ἢ ὅταν ἀγωνίζεται νὰ θέσει τὴν πλατωνικὴ σκέψη στὸν χῶρο μιᾶς αὐθεντικῆς βιωμένης ἱστορικότη-
τας.

Μανώλης Μαρκάκης

Jane Lambiri — Dimaki, Social Stratification in Crece 1962—1982 (Κοινωνικὴ στρωμάτωση στὴν Ἑλλάδα: 1962—1982)

Στὴν ἐρευνά της αὕτῃ ἡ Κα Δημάκη ἐξετάζει τὸ πρόβλημα τῆς κοινωνικῆς στρωμάτωσης στὴν σύγχρονη ἐλληνικὴ κοινωνία. Ἡ ἐκτεταμένη βιβλιογραφικὴ ἐνημέρωσή της στὴ σύγχρονη ἐρευνα καὶ οἱ σαφεῖς θεωρητικὲς της παραδοχὲς ὁδηγοῦν σὲ μιὰ

σφαιρικότερη θεώρηση και ανάλυση του προβλήματος αυτού. Στο έργο αυτό περιλαμβάνεται μία σημαντική ιστορική επισκόπηση της έννοιας «χάσμα των γενεών», έξι δοκίμια για την σχέση της ταξικής και κοινωνικής στρωμάτωσης με την εκπαιδευτική και την επαγγελματική δομή, μία έρευνα για την σχέση κοινωνικής στρωμάτωσης και του στύλ της ανθρώπινης ζωής και τρία δοκίμια για την στρωμάτωση κατά φύλο.

Το έργο της ολοκληρώνεται με μία κριτική της γενικότερης θεωρίας της κοινωνικής στρωμάτωσης.

Στο μεγαλύτερο μέρος του έργου της η Κα Δημάκη προσφέρει πίνακες με στατιστικά στοιχεία στην προσπάθειά της να θεμελιώσει εμπειρικά και να εξετάσει τις υποθέσεις της στο φώς της εμπειρικής ανάλυσης. Τα στατιστικά όμως αυτά στοιχεία, ταξινομημένα σε νομιναλιστικούς πίνακες, αρκούν ίσως για την διατύπωση υποθέσεων και όχι για τον έλεγχο τους, ιδιαίτερα όταν η null hypothesis, ή υπόθεση δηλαδή που στην πραγματικότητα εξετάζεται και που πρέπει ν' αποκλεισθεί, δεν είναι σύμμετρη με την research hypothesis. Ούτε η ανεξάρτητη μεταβλητή έχει αναλυθεί με σαφείς εμπειρικούς δείκτες, αλλά ταξινομείται σχηματικά, έστω κι αν η ίδια αναγνωρίζει, ότι οι τιμές στους εμπειρικούς αυτούς δείκτες μπορούν να διακυμαίνονται.

Στην περίπτωση που μπορούμε να υποθέσουμε την κανονικότητα της κατανομής, μία ανεξάρτητη δειγματοληψία τύχης, ίσες σταθερές αποκλίσεις στον πληθυσμό που έρευνάται κι ακόμη ότι στη null hypothesis οι αριθμητικές μέσες των πληθυσμών είναι ίσες, τότε η συνολική διακύμανση της γενικής αριθμητικής μέσης του δείγματος θα είναι

$$\sum_{i=1}^N (\chi_i - \bar{\chi})^2.$$

Το βασικό όμως μέτρο, που θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί, είναι το τετράγωνο του χ , όπου:

$$\chi^2 = \sum \frac{(fo - fe)^2}{fe}$$

Στην περίπτωση αυτή η fo αναφέρεται στις παρατηρούμενες συχνότητες και η fe στις αναμενόμενες συχνότητες. Με άλλες λέξεις, μπορούμε να τετραγωνίσουμε την διαφορά των παρατηρουμένων συχνοτήτων και των αναμενομένων συχνοτήτων.

Στην απλή περίπτωση ενός 2X2 πίνακα η χ^2 αποτελεί την απλή συνάρτηση των συχνοτήτων και των περιθωριακών συνόλων. Με την έννοια αυτή

$$\chi^2 = \frac{N(ad - bc)^2}{(a + b)(c + d)(a + c)(b + d)}$$

Η χρήση λογαριθμικών τιμών θα μπορούσε ν' απλοποιήσει τους υπολογισμούς, ενώ η χ^2 θα μηδενίζεται, όταν το διαγώνιο παράγωγο (ad) θα ισούται ακριβώς με το παράγωγο bc .

Η συμβολή της Κας Δημάκη είναι όμως ιδιαίτερα σημαντική στην θεωρητική πλευρά της έρευνάς της, και κυρίως η θέση της ότι το ταξικό μοντέλο στη θεωρία της κοινωνικής στρωμάτωσης, όπως οικοδομείται με βάση τον καταμερισμό της εργασίας, τείνει να οδηγεί στην αποκάλυψη διαφόρων τρόπων συμπεριφοράς, που συνδέονται με διάφορες ταξικές θέσεις στην σφαίρα της δυτικής κοινωνίας. Οι έρευνες της κοινωνικής στρωμάτωσης, χωρίς να εγκλωβίζουν τον άνθρωπο σε ταξικά σχήματα και να συνδέουν μ' αυτά συγκεκριμένες μορφές της κοινωνικής συμπεριφοράς στην εξέταση διαφόρων μαρξιστικών ή όχι μαρξιστικών υποθέσεων που αφορούν τις παρα-

δοσιακές κοινωνικές τάξεις, αποκαλύπτουν την ύπαρξη σημαντικών διαφορών. Ἡ θέση αὐτὴ εἶναι ἔμμεσα σύμφωνη μὲ τὴν βεμπριανὴ ἀνάλυση, ὅπου τὸ σύστημα τῆς στρωμάτωσης ἐμπεριέχει ἕναν ἀριθμὸ ἱεραρχιῶν διαφοροποιημένων στοὺς βασικοὺς παράγοντές της, δηλαδή τὴν κοινωνικὴ θέση, τὴν τάξη καὶ τὴν ἐξουσία.

Μεταγενέστερη ἔρευνα στὸ χώρο τῆς πολιτικῆς κοινωνιολογίας θὰ μπορούσε νὰ διευκρινίσει τὶς μερικὲς σχέσεις μεταξύ κοινωνικῆς στρωμάτωσης καὶ πολιτικῆς συμπεριφορᾶς στὴν ἑλληνικὴ κοινωνία, ἰδιαίτερα ὅταν ἡ διεθνὴς ἐπιστὴμὴ τείνει ν' ἀποκαθιστᾷ σχέσεις πολιτικῶν ἐξτρεμισμῶν ἢ πολιτικῶν κατατάξεων μὲ τὸ στρωματικὸ σύνδρομο.

Ἡ ἔρευνα τῆς Κας Δημάκη ἀποτελεῖ σημαντικὴ συμβολὴ στὴν ἀνάπτυξη τῆς κοινωνιολογίας στὴ χώρα, μας καὶ τὰ εὐρήματά της —παρὰ τὶς ἐπιφυλάξεις μας στὸ ἐπίπεδο τῆς ἐξέτασης ὑποθέσεων, σὲ ὁρισμένα σημεία— μποροῦν νὰ χρησιμεύσουν στὴν διαμόρφωση προγραμμάτων κοινωνικῆς καὶ ἐκπαιδευτικῆς πολιτικῆς.

Μαν. Μαρκ.

ΒΙΒΛΙΑ ΠΟΥ ΜΑΣ ΑΠΕΣΤΑΛΗΣΑΝ

[Στὴ στήλῃ αὐτὴ παρουσιάζονται μόνο τὰ βιβλία ποὺ μᾶς ἀποστέλλονται σὲ δύο (2) ἀντίτυπα]

ΔΙΟΝΥΣΗΣ ΜΙΤΑΚΗΣ, *Ἀχελῶος - γλωσσολογία, μυθολογία, ἱστορία, τέχνη (μελέτημα)*, Πάτρα 1983, σελ. 176.

Ποιὸς μίλησε γιὰ πνευματικὴ στεριότητα ἢ μαρασμὸ τῆς ὑπαιθρου καὶ γιὰ ἀποκλειστικότητα τῆς νεφοκυλτουριάρικης πρωτεύουσάς μας στὸ σύγχρονο ἑλληνικὸ Πνεῦμα; Ἐ, ἂν ὑπῆρχαν καὶ στὸ Κέντρο, ἀναλογικὰ μὲ τὸν πληθυσμὸ του, διανοούμενοι τοῦ ἐπιπέδου τοῦ Διονύση Μιτάκη, τοῦ λαμπροῦ αὐτοῦ φιλόλογου, μελετητῆ, διηγηματογράφου καὶ ποιητῆ τῆς Πάτρας, ἡ γενικὴ στάθμῃ τοῦ Πνεύματος στὸν Τόπο αὐτὸ θὰ ἦταν πολὺ ψηλότερη... Τί νὰ πρωτοεκτιμῆση κανεὶς στὸν νεοεκδοθέντα *Ἀχελῶο* του; Τὴν ἐπιστημονικὴ ὑπευθυνότητα μὲ τὴν ὁποία ἀναπτύσσει τὸ θέμα του, τὴν πληρότητα τῆς τεκμηριώσεως, τὴ σοβαρότητα τῶν προσωπικῶν του σχολίων, κρίσεων καὶ ἐρμηνειῶν τοῦ ὕλικου, τὴν λιτὴ ὅσο καὶ γλαφυρὴ ἐκπετυξὴ τῆς μελέτης, τὴν πολυσχιδῇ καὶ ἰσοδύναμη κάλυψη ὅλων τῶν οὐσιαστικῶν (ἐτυμολογικῶν, μυθολογικῶν, ἱστορικῶν, καλλιτεχνικῶν, φιλολογικῶν) πλευρῶν καὶ χρονολογικῶν (ἀρχαϊκῆς, ἀρχαίας, μεσαιωνικῆς, νεώτερης, σύγχρονης) περιόδων ποὺ σχετίζονται μὲ τὸ ἀντικείμενό του; Ἡ τὴν ἀρνήσή του νὰ νοθεύσῃ τὴν ἐργασία του, σύμφωνα μὲ τὴ μόδα, καὶ μὲ τεχνολογικὸ - οἰκονομικὸ - ἀναπτυξιακὸ φόρτο, πράγμα ἐντελῶς

ἀσήμαντο γιὰ τὴν ὅλη ἱστορία τοῦ ποταμοῦ, γιὰ νὰ φαίνεται διὅθεν «πληρέστερη» (πράγμα ποὺ θὰ ἦταν εὐκολώτατο), κρατώντας ἐπίμονα τὸ θέμα του σὲ καθαρὰ πνευματικὴ ὕψη; Συγχάιρουμε τὸν Δ.Μ. ὄχι μόνο γιὰ τὴν ἐργασία του καθ' ἑαυτὴν, ἀλλὰ γιὰ τὴν ὕψηλὴ αἰσθησιμότητα ποὺ τὸν διακρίνει, καθὼς καὶ γιὰ τὴν ποιοτικὴ προσφορὰ του στὰ γράμματα τοῦ Τόπου αὐτοῦ. Ὁ *Ἀχελῶος* του εἶναι ἀπὸ τὶς σπάνιες περιπτώσεις βιβλίου, ποὺ ἂν καὶ τὸ θέμα του εἶναι εἰδικὸ καὶ περιορισμένης ἐκτένειας καθ' ἑαυτὸ, ὅμως χάρις στὰ προσόντα του ἀποκτᾷ γενικὸ ἐνδιαφέρον καὶ διαβάζεται ἀπὸ οἷον-δήποτε, εἰδικὸ ἢ μὴ, Αἰτωλοακαρνανᾶ ἢ μὴ, ἀναγνώστη ὕψους ἐπιπέδου ἢ μὴ...

ΛΟΥΚΙΑ ΑΡΑΠΙΔΟΥ, *Ἡ ἐλαφίνα (διηγήματα)*, «Νέα Σκέψη», Ἀθήνα 1983, σελ. 64.

Μὲ ἥρωες ἀπόκοσμοις ἀσκητές, ποὺ ἰδεολογικὰ δικαιώνονται ἂν καὶ ἀρνοῦνται τὴν ἀλήθεια τῆς φύσης τους καὶ τὰ ἀνθρώπινα αἰσθήματα, ληστές-δολοφόνους ποὺ ἐπίσης «ἀντικειμενικὰ» ἀθώνονται στὴ συνείδηση τοῦ ἀναγνώστη χάρις σὲ κάποιες δυσμενεῖς συμπτώσεις, γριὲς ἐκκεντρικὲς μὲ παράξενες ἀντιδράσεις, γέρο-πόρνους ποὺ κυνηγᾶνε νεαρὰ κορίτσια κλπ. ἡ συλλογὴ αὐτὴ διηγημάτων τῆς Λ.Α. δὲν γνωρίζουμε τί θέλει νὰ «δώσῃ»... Διαφέρει κάπως «Ἡ

ελαφίνα», αν και ο καμβάς της υποθέσεώς της είναι ύφασμένος με νήματα που δεν έχουν καμιά σχέση με την ελληνική ζωή.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Ν. ΚΡΗΤΙΚΟΣ, 'Ονείρου Λογισμοί (ποίηση), 'Αθήνα 1983, σελ. 125.

Τò σχετικά άσυνήθιστο φαινόμενο ένας πολιτικός να είναι και ποιητής είναι πάντοτε *ad hoc* ευχάριστο, αφού αντιπροσωπεύει τὸ συνταίριασμα τοῦ πνεύματος με τὴ θέληση, τῆς ἐλευθερίας - ἀλήθειας με τὴν πρακτική, τοῦ θεωρητικοῦ ἀνθρώπου με τὸν δρώντα δημόσια - ἀνεξάρτητα τῆς ποιότητας καθ' ἑαυτὴν τῆς ποιητικῆς δημιουργίας. Πιὸ ευχάριστο δμως εἶναι τὸ φαινόμενο αὐτό, παίρνει τὴ διάσταση τῆς ἐκπλήξεως, δταν ἡ ποίηση τοῦ πολιτικοῦ - ποιητῆ εἶναι ἀγνή, ἀπλή, φυσικὴ καὶ αὐθόρμητη, ὅπως συμβαίνει με τὰ 75 κομμάτια, σὲ παραδοσιακὸ στίχο, τῆς νεοεκδοθείσας συλλογῆς τοῦ Π.Ν.Κ., βουλευτῆ καὶ ἀντιπρόεδρου τῆς Βουλῆς, ποῦ πράγματι διαθέτουν τὰ προσόντα αὐτὰ κι ἴσως κι ἄλλα, ποῦ μερικὰ θὰ τὰ ζήλευαν καὶ οἱ «ποιητὲς - ποιητές»... Δὲν γνωρίζουμε τὸν Π.Ν.Κ., οὔτε κι ἔχουμε κανένα λόγο γιὰ νὰ τὸν κολακεύσουμε, ἀλλὰ πρέπει νὰ τοῦ ἀναγνωρίσουμε, ὅτι τὰ ἐφηβικά του αὐτὰ ξεσπάσματα ποῦ, ὅπως λέει, τὰ γράψε στὰ βουνὰ τῆς Λακωνίας, διαπνέονται ἀπὸ ἕναν αὐθεντικὸ βουκολικὸ τόνο, μιὰν ἀπολύτως ἀπροσποίητη φυσιολατρικὴ διάθεση, ἕναν κρυσταλλικὸ ἢ θεοκρίτειο ἀπλοϊσμό, ποῦ ἐνθουσιάζει. Ἐξαιρετικὰ ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ εἶναι «Ἡ βρυσούλα», «Τὸ θέρισμα», «Χειμῶνιασε» κ.ἄ. Πολὺ καλὰ καὶ τὰ πατριδολατρικά του, ὅπως καὶ τὰ πρῶμα ἐρωτικά. Καὶ πρέπει νὰ ποῦμε στὸν Π.Ν.Κ., ὅτι οἱ ἐνδοιασμοὶ του —ὅπως σημειώνει στὸν πρόλόγὸ του— νὰ τυπώση καὶ τὴ μεταγενέστερη ποιητικὴ παραγωγὴ του δὲν στέκουν, ἂν κι αὐτὴ εἶναι τὸ ἴδιο γνήσια κι ἀπλή, ὅσο οἱ *'Ονείρου Λογισμοὶ* του.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ Ι. ΚΑΡΑΜΒΑΛΗΣ, Περι-συλλογὴ (ποίηματα), 'Αθήνα 1983, σελ. 48.

«Πεσμένος» ἐμφανίζεται στὴν τελευταία του αὐτὴ συλλογὴ ὁ Δ.Κ. σὲ σύγκριση με τὴν προηγούμενὴ του (τὶς *Μικρὲς Φωτιές*, με τὴν ὁποία εἶχε ἀσχοληθῇ ὁ *Δαυλός*, στὸ 19ο τεῦχος του, σελ. 893). Ὁρισμένα προσόντα ποῦ εἶχαν διαφανῇ —καὶ τὰ ἐπισημάναμε τότε— τῆς ποιήσεώς του, ὅπως ὁ ὠραίος ἀλληγορισμὸς καὶ ἡ πολὺ ἐπιτυχημένη ἐπιλογὴ τῶν ποιητικῶν θεμάτων, παρουσιάζονται τώρα ἀνεξέλικτα ἢ ἀβέβαια. Βέβαια, ὑπάρχουν καλὰ ποιήματα στὴν *Περισυλλογὴ*, ὅπως π.χ. «Οἱ ληστές» με τὸ θαυ-

μάσιο ρεαλισμὸ τους, ἀλλὰ... Ἄς μὴν ποῦμε περισσότερα. Φαίνεται, ὅτι ὁ Δ.Κ. ἔπρεπε θύμα τῆς βιασύνης του, ὅπως τὸ παθαίνουν καὶ πολλοὶ ἄλλοι, νέοι καὶ καλοὶ, ποῦ κάνουν τὸ λάθος νὰ φαντάζονται ὅτι «φτάσανε» πιά κι ὅτι μποροῦν νὰ τυπώνουν ὅ, τι γράφουν...

ΦΑΙΔΩΝΑΣ ΘΕΟΦΙΛΟΥ, 'Ο Μικρὸς Ἑλληνικός (ποίηση), «Ἡ Μικρὴ Ἑγνατία», 'Αθήνα 1983, σελ. 56.

Μοῦ εἶναι δύσκολο νὰ παρουσιάσω στὸ *Δαυλὸ* τὴ συλλογὴ αὐτὴ τοῦ Φ.Θ., γιὰ τὸ λόγο ὅτι εἶναι συνεργάτης τοῦ περιοδικοῦ καὶ γιὰτὶ ἀπὸ τὰ τέσσερα δλα-κι-δλα κομμάτια τῆς τὰ τρία —«Ὁ Μικρὸς Ἑλληνικός», «Ἑλλάνθη» καὶ «Ἐν τούτῳ νίκα» — ἔχουν ἤδη δημοσιευθῇ στὶς στήλες μας. Κι ὅμως τὸν Φ.Θ. δὲν γνωρίζουμε προσωπικά· κι ὅμως ἡ συλλογὴ του ἔχει μέσα της τόσο ταλέντο, τόσο δραματισμό, τόσο ὕψηλὸ συμβολισμό, τόση ἐλληνικότητα, τόση κλασσικὴ λιτότητα· κι ὅμως τὸ ἀντικειμενικὰ ἀξιο καὶ ποιοτικὸ δὲν χρειάζεται ὑποκριτικὲς μετριοφροσύνες— ὥστε; μιλάμε γιὰ τὸν *Μικρὸ Ἑλληνικὸ*, χωρὶς ἐλπίζω νὰ κατηγορηθοῦμε γιὰ εὐνοϊκὴ του μεταχείριση! Naί, με τὴ μικρὴ του αὐτὴ συλλογὴ —ποῦ προλογίζει πολὺ οὐσιαστικά ὁ Δημήτρης Σιατόπουλος— ὁ Φ.Θ. δίνει ἕνα ὑπόδειγμα σύγχρονης ποιήσεως, ποῦ —ἂς μὴ μιλήσω γιὰ τὰ θετικά ἀλλὰ μόνο γιὰ τὰ «ἀποθετικά» της προσόντα —δὲν εἶναι τοῦ σαλονιοῦ, δὲν εἶναι τῆς «μόδας» καὶ «προοδευτικῆς» στὶς ιδέες της, δὲν εἶναι ἀγχώδης, δὲν εἶναι... «ψυχεδελική», δὲν εἶναι ἀνελληνικὴ, δὲν εἶναι «παράλογη», δὲν εἶναι κουλτουριάρικη, δὲν εἶναι ὅ, τι, τέλος πάντων, ἀποτελεῖ τίς πληγές καὶ τὴν παρακμὴ τῆς σύγχρονης τέχνης μας. Αὐτὰ, σίγουρα, δὲν εἶναι ἡ ποίηση τοῦ Φ.Θ., κι αὐτὰ δὲν εἶναι οὐτε τὰ ἐξοχα συμβολικὰ σχέδια κλασσικῆς γραμμῆς τοῦ ζωγράφου Γιάννη Θεοφίλου. ἀδελφοῦ τοῦ ποιητῆ, ποῦ κοσμοῦν τὴ συλλογὴ...

GIORGIO A. LIVRAGA RIZZI, 'Ο ἀλχημιστὴς (φιλοσοφικὸ μυθιστόρημα), ἐκδ. «Ροῦγκος», 'Αθήνα 1983, σελ. 176.

Φιλοσοφία τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ με μορφή μυθιστορήματος ἐντοπισμένου χρονικά στὸν ὕστερο Μεσαίωνα θὰ μπορούσε νὰ χαρακτηρισθῇ τὸ ἔργο αὐτὸ τοῦ Ἱταλοῦ διανοομένου, ὁ ὁποῖος, ἂν δὲν κάνουμε λάθος, πρώτη φορὰ μεταφράζεται στὰ ἑλληνικά. Ἐξαιρετικὸς ὁ συνδυασμὸς σκέψεως καὶ ἀφηγήσεως σ' ὁλόκληρο τὸ βιβλίο. Τὸ ἔργο διέπεται ἀπὸ βαθὺ ἀνθρωπισμὸ καὶ ἀπὸ ἐντονη, ζωηρότατη αἴσθηση

της αλήθειας, ανεξάρτητα χώρου και σχολής προελεύσεώς της. Γενικά αποτελεί πρότυπο ένους μεγάλου φιλολογικού είδους πολύ ασυνήθιστου για την πεζότητα του πνεύματος στην εποχή μας.

ΑΛΕΚΟΣ ΜΑΡΑΣΛΗΣ, Τὸ πρόσωπο τοῦ ἄλλου (ποίηματα), ἑκδ. «Δελφικά Τετράδια», Ἀθήνα 1983, σελ. 56.

«Ποιήματα της Ἀντίστασης» υποτιτλοφορεῖ ὁ Α. Μ. τὴν τελευταία αὐτῆς συλλογή του, ἀλλὰ ἂν ἐξαίρεσουμε τὸ Ι, τὸ ΙΙ καὶ τὸ V, ὅπου κάπως συγκεκριμενοποιούνται ὠρισμένα μοτίβα τῆς λεγόμενης «ἀντιστασιακῆς» ποιήσεως, στὰ ὑπόλοιπα ὑπερικοσιπέντε κομμάτια ὁ ποιητικὸς λόγος καὶ οἱ ἰδέες ἀποκοτῶν εὐρύτερες διαστάσεις, μὲ ἐκτένεια πού καλύπτει πτυχές φιλοσοφικές, συμβολικές, λυρικές καὶ κάποτε ἐλεγειακές. Ὁ Πατρινὸς αὐτὸς γιατρὸς ἀποτελεῖ φιλολογικὴ ποιότητα ὅχι συνηθισμένη, μὲ ἀξιόλογο τάλεντο καὶ κατάρτιση ἱστορικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ ἐδραία καὶ εὐρεία. Μερικὰ ἀπὸ τὰ ποιήματα τοῦ *Πρόσωπου*, ὅπως τὸ «Ὁ,τι ἀπόμεινε», πέρα ἀπὸ τὴν ἔντονη ἀπαισιοδοξία τους, διεισδύουν στὴν ἀνθρώπινη μοῖρα καὶ διαλύουν ἀδυσώπητα τὴν αὐταπάτη τῆς ζωῆς:

Ὅτι ἀπόμεινε ἀπὸ τῆ θύελλα

*.....
εἶναι ἡ ἐπανάσταση πού τετραγώνιζα στὸ τετράδιο*

γιά νὰ ἐξισώσω τὴν ὑποχώρηση τῆς ἡττας.

*Ὁ,τι ἀπόμεινε ἀπὸ τὸ μεγαλεῖο τοῦ παγωνιοῦ
εἶναι τὰ μαδημένα φτερά...*

Θαυμάσια ἡ προεισαγωγή τοῦ Φοίβου Δέλφου, ὅπου ὁ βετεράνος τοῦ Παρνασσοῦ μας, ἀσχολούμενος μὲ γενικότερα θέματα τοῦ πνευματικοῦ μας ἀλαλούου, μὲ ἀπίστευτη νεανικὴ ὁρμὴ ξετινάζει τοὺς μασκαράδες τῆς Διανοήσεώς μας καὶ δίνει κατευθύνσεις γιὰ τὴν ἐλληνοποίηση τῆς σύγχρονης ἐλλαδικῆς ποιήσεως ἢ... *παραιοποίησης*, ὅπως λογοπαικτώντας, φονικά, τὴ χαρακτηρισίζει...

ΣΤΡΑΤΗΣ ΠΑΠΑΜΑΝΟΥΣΑΚΗΣ, Ἡ Δικαιοσύνη τῆς αἰγυπτοκρατίας στὴν Κρήτη (1830-1840) (ἱστορικὸ μελέτημα), Ἅγιος Νικόλαος Κρήτης 1982.

Ἐξαιρετικὸς μελετητὴς τῆς ἱστορίας τῆς Κρήτης καὶ εἰδικώτερα τοῦ κρητικοῦ δικαίου ἀποδεικνύεται μὲ τὴν ἐργασία του αὐτὴ ὁ Στρ. Π. Παρουσιάζοντας ἁλθῆτος ἀνεκδότων ἢ δημοσιευμένων ἤδη στοιχείων γιὰ τὸ πῶς λειτουργοῦσε ἡ Δικαιοσύνη κατὰ τὴ διάρκεια μιᾶς ἀπὸ τῆς

νεώτερες περιπέτειες τῆς μεγαλονήσου, τῆς περιόδου τῆς κυριαρχίας τοῦ Αἰγύπτου χεδίβη Μωχάμετ Ἄλυ (1830-40), δίνει ταυτόχρονα καὶ τὸ κλίμα, τὴ μορφή τῆς δημόσιας καὶ ἰδιωτικῆς ζωῆς καὶ τὸ πνεῦμα πού ἴσχυε τὴν ἐποχὴ ἐκείνη στὴ διοίκηση ἀλλὰ καὶ στὸ λαό, κατὰ τρόπο ὁλοζώντανο. Πολὺ ἐνδιαφέρουσες οἱ ἐπὶ ὑποθέσεις πού ἐκδικάσθηκαν στὸ «κατὰ τὰ Χανία Συμβούλιον», πού ἀσκούσε τότε τὴ δικαστικὴ ἐξουσία, ὅχι μόνον γιὰ τὴ «νομικὴ» ἱστορία, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴ λαογραφία, τὴν κοινωνιολογία —καὶ ἀκόμη γιὰ τὴ δραματικὴ ὠρισμένων ἀπ' αὐτές. Εἶναι ἐνδιαφέρον ὅτι ὁ Στρ. Π. εἶναι νομικὸς ὁ ἴδιος, πρᾶγμα πού τοῦ ἐπιτρέπει νὰ διατυπώσῃ γενικώτερες κρίσεις γιὰ τὴν ποιότητα τῆς ἀπονομῆς δικαιοσύνης κατὰ τὴν περίοδο πού ἐξετάζει— ποιότητα πού δὲν εἶναι καθόλου χαμηλὴ.

ΘΑΛΗΣ ΡΗΤΟΡΙΔΗΣ, Οἱ ζαφειρένιες πολιτείες (Ἠλείου - Μακεδονίας - Θράκης), τόμ. Α' (ποίηση), ἑκδ. «Βωμοῦ Τέχνης», Ρώμη 1983, σελ. 64.

Πατριδολατρικό, μὲ ὑψηλοὺς τόνους ἐλληνικότητας καὶ φυσιολατρίας, ἀλλὰ καὶ μὲ σαφεῖς φιλοσοφικὲς καὶ ἰδεολογικὲς διευρύνσεις εἶναι τὸ νέο αὐτὸ ποιητικὸ δημιούργημα τοῦ ἀνεξάντλητου αὐτοεξόριστου ἐκδότῃ τῆς Ρώμης, πού, ὅπως φαίνεται, περνᾷ φάση πνευματικῆς ἀλκῆς καὶ ξεχειλίζουσας δημιουργικότητας. Τοῦ εὐχόμαστε νὰ συνεχίζῃ πάντοτε μὲ τὸν ἴδιο ρυθμὸ καὶ τὰ ἴδια ὠραία ἀποτελέσματα.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΜΑΛΑΚΑΣΗΣ — ΤΣΕΚΟΣ, Ὁ ποιητὴς Ἀνέστης Εὐαγγέλου (δοκίμιο), Ἀθήνα 1982, σελ. 48.

Δὲν γνωρίζουμε τὸν Δ.Μ. - Τσ., ἀλλὰ ἀπὸ τὸ μικρὸ αὐτὸ δοκίμιό του συμπεραίνουμε, ὅτι ἔχει τὶς προϋποθέσεις γιὰ νὰ γίνῃ ἕνας ἐξαιρετικὸς κριτικὸς τῆς ποιήσεως. Πρῶτον, γιὰ τὴν παρουσίαζῃ ἕναν ποιητὴ πού δὲν τὸν γνωρίζει προσωπικά, καὶ ἀποφεύγει μάλιστα νὰ ἐπικοινωνήσῃ μαζί του —ὅπως γράφει—, γιὰ νὰ μὴν ἐπηρεασθῇ στὴν κρίση του γι' αὐτόν. Δεύτερον, γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ θεματός του ἐμφανίζεται, χωρὶς νὰ τὸ ἐπιδιώκῃ, πολὺ καλὸς γνώστης τῆς σύγχρονης καὶ παλιότερης ποιήσεως, ἐλληνικῆς καὶ ξένης, ἀλλὰ καὶ ὀξὺς παρατηρητὴς καὶ κριτὴς τῶν διαφορῶν τάσεων καὶ ρευμάτων τῆς. Καὶ τρίτον, γιὰ τὴν ἐκτίμηση τῆς ἀξίας τοῦ ποιητῆ πού τὸν ἀπασχολεῖ καὶ τὴν διερεύνηση τῶν ποιητικῶν στοιχείων τῆς τέχνης του χρησιμοποιοῖ κριτήρια ὅχι μόνον ἀντικειμενικά ἀλλὰ

και μέ ιστορική έποπτικότητα, κριτήρια δηλαδή απαλλαγμένα ως επί το πλείστον από την επίδραση των τάσεων της μόδας και των ρευμάτων της εποχής. Θέμα του μικρού αυτού σημειώματος είναι βέβαια τὸ δοκίμιο τοῦ Δ.Μ. - Το. κι ὄχι ἡ ποίηση τοῦ 'Ανέστη Εὐαγγέλου — ἀλλὰ νομίζουμε, ὅτι ὁ δοκιμιογράφος μπόρεσε νὰ ἀνακαλύψει καὶ νὰ παρουσιάσει δίκαια ἕναν πρωτότυπο, πρωτοποριακὸ καὶ πράγματι δημιουργικὸ ποιητὴ, ποὺ λίγοι — ἢ κανεῖς — εἶχαν ἀντιληφθῇ τὴν ἀξία του, ποιητὴ ποὺ ἀποτελεῖ ἀξιοσημείωτη δύναμη στὸ χῶρο τῆς σύγχρονης λογοτεχνίας.

COSTAS MICH. STAMATIS. *Veleggiare* (ποίηση), *edizioni «Di Collaborazione», Athene 1983, pag. 76.*

Μετάφραση στὰ ἰταλικά ἀπὸ τοὺς 'Αντώνη Φυρίγο καὶ Κλαούντια Μιραμπίλια Φυρίγου τῆς συλλογῆς μὲ τὸν ἐλληνικὸ τίτλο *Ἀρμένισμα* τοῦ δοκιμιογράφου καὶ βουκολικοῦ ποιητῆ, ποὺ κι ἄλλα ἔργα του ἔχουν μεταφρασθῇ ἢ γραφτῇ κατ' εὐθείαν ἰταλιστί. Στὸ βιβλίο παρατίθεται ἀντικρυστὰ καὶ τὸ ἑλληνικὸ κείμενο. 'Ο Κ. Στ. ἔχοντας κατακτήσει ἕνα τρόπο ἐκφράσεως μέσω συμβόλων παρμένων ἀπὸ φυσικὲς καὶ μετεωρολογικὲς — θάλαγα — εἰκόνες — ὁ ἴδιος εἶναι ἐν ἐνεργείᾳ ἀξιοματικὸς τοῦ Λιμενικοῦ Σώματος, καὶ ἡ τέχνη του διακρίνεται ἀπὸ μιὰ ἔντονη ροπὴ πρὸς τὴν εἰκονογράφηση φαντασμαγορικῶν «ἐνσταντανέ» ἀπὸ τὰ καιρικά φαινόμενα — δίνει μιὰ φιλοσοφικὴ συμβολικὴ διάσταση στὰ ποιητικά του κομμάτια ὅχι συνηθισμένη καὶ κάποτε πρωτότυπη.

Τὸ *Vana attesa* («Μάταιη προσμονή») του καὶ σίγουρα τὸ ἐκτενέστερο *Uccelli neri* («Μαύρα πουλιά») εἶναι ἀπὸ τὰ πιὸ ἀντιπροσωπευτικά του. Ἡ μετάφραση εἶναι πιστὴ, χωρὶς νὰ βιάζεται μὲ τὴν πιστότητα αὐτὴ ἢ φυσικὴ ροὴ τῆς ἰτα-

λικῆς γλώσσας.

ΛΕΑΝΔΡΟΣ ΒΑΖΑΚΑΣ, *Ἐνδεχόμενο ἐπιστροφῆς (ποιήματα), «Ἐκδόσεις Διαγωνίου», Θεσσαλονίκη 1982, σελ. 52.*

Ἐρωτικὴ, βέβαια, εἶναι κατὰ τὸ μέγιστο μέρος τῆς ἡ ποίηση τοῦ Λ.Β., ἀλλὰ — ἀν' ἐπιτρέπεται ἡ ἐκφραση — σὲ βαθμὸ ἀνεπαίσθητο σχεδόν. Πράγματι, ἐνὼ τὸ ἐρωτικὸ στοιχεῖο εἶναι διάχυτο παντοῦ, ὅμως ὑποδηλώνεται τόσο δευτερευόντως μέσσω στὰ κομμάτια τοῦ *Ἐνδεχόμενου*, ὥστε ἐπικαλύπτεται σχεδόν πάντοτε εἴτε ἀπὸ τὴ θυμοσοφικὴ διάθεση τοῦ ποιητῆ εἴτε, συχνότερα, ἀπὸ μιὰ ἀρχιλόχεια σάτιρα ἢ αὐτοσατίρα, ποῦ, ὁμολογουμένως, εἶναι σχεδόν πάντοτε πετυχημένη, ὅπως π.χ. στὴ «Λαῖδα ἐποχῆς»:

.....
*Ὅμως δὲ βρέθηκε ἀκόμα ἡ συνταγή
 νὰ μετατρέπονται οἱ καλλιτεχνικὲς ἐξάρσεις
 σ' ἀρώματα, τσιγάρα καὶ μπλουτίν, γι'
 αὐτὸ δὺν τρεῖς φορές τὴν ἑβδομάδα
 ἔπαιρνες κρυφὰ τὸ δρόμο μὲς τὴ νύχτα
 γιὰ τὰ γνωστὰ ξενοδοχεῖα.*

ΙΩΑΝΝΗΣ Ε. ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Ὁ τελευταῖος πόλεμος (μυθιστόρημα), ἐκδ. «Γραμμὴ», Ἀθήνα χ.χ., σελ. 264.*

Κράμα ἐρωτικῆς ἱστορίας καὶ πολιτικῆς στάσεως καὶ ἰδεῶν ἑλληνοκεντρικῶν στρεφόμενων ὅμως κατὰ ἄλλων τρόπων σκέπτεσθαι καὶ δρᾶν καὶ δὴ τοῦ σιωνισμοῦ, ἀποτελεῖ τὸ βιβλίο αὐτὸ τοῦ Ι.Ε.Α. Ἀνεξάρτητα τῆς ἀλήθειας ἢ ὄχι τῶν ἀνεφερομένων στὸ βιβλίο στοιχείων καὶ καταστάσεων, ἡ πολεμικὴ ἀντιπαράθεση τῶν δύο αὐτῶν τάσεων δὲν γνωρίζω τί ὑπηρετεῖ. Θὰ ἦταν πιὸ σημαντικὸ καὶ καθαρὸ — ἀλλὰ καὶ πολὺ δύσκολο ἴσως... — νὰ βρῶ καὶ νὰ πῶ τί ἀκριβῶς εἶμαι καὶ τί κάνω ἐγώ, ἀδιαφορώντας γιὰ τὸ τί εἶναι καὶ τί κάνουν οἱ ἄλλοι...

ἌΛΛΑ ΕΝΤΥΠΑ ΠΟΥ ΜΑΣ ΑΠΕΣΤΑΛΗΣΑΝ

ΕΠΟΠΤΕΙΑ, μηνιαῖο περιοδικὸ (διευθυντὴς συντάξεως Παναγιώτης Θ. Δρακόπουλος), τεῦχος 82, Σεπτέμβρης 1983 • ΝΕΑ ΠΑΙΔΕΙΑ, τρίμηνη ἐκδοση παιδευτικοῦ προβληματισμοῦ τῆς ὁμώνυμης ἐπιστημονικῆς ἐνώσεως (ἐπιστασία Κ.Ν. Παπανικολάου), τεῦχος 26, Καλοκαίρι 1983, ἀφιερωμένο στὸ Θουκυδίδη καὶ τὴν ἱστορία - κοινωνιολογία • ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΣΚΕΨΗ, περιοδικὴ ἐκδοση γραμμάτων καὶ τεχνῶν (διευθυντὴς Γ.Ν. Παπαγεωργίου, ἀρχισυντάκτης Γ.Χ. Χαλατσᾶς), ἀριθ. φύλλου 82, Αὐγούστος 1983 • ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΑ ΝΕΑ, μηνιαία ἐφημερίδα τῶν ἐργαζομένων στὰ Πανεπιστήμια (ἐκδότρια Εὐαγγελία Τσολακοπούλου), ἀρ. φύλλου 8, Αὐγούστος 1983 • ΧΡΟΝΙΚΑ, μηνιαία ἐκδοσις τοῦ Κεντρικοῦ Ἰσραηλιτικοῦ Συμβουλίου τῆς Ἑλλάδος (ὑπεύθυνος Ἰωσήφ Λόβιγγερ), τεῦχος 61, Σεπτέμβριος 1983 • Η ΕΡΕΥΝΑ, καθημερινὴ πρωινὴ ἐφημερίδα τῶν Τρικάλων (διευθυντὴς συντάξεως Λ. Κατσιάμπας • ΒΩΜΟΣ ΤΕΧΝΗΣ, δὴμινη ἐπιθεώρηση ποίησης καὶ κριτικῆς ἐκδιδόμενη στὴ Ρώμη (ἐκδότης - διευθυντὴς Θαλῆς Ρητορίδης), τεῦχος 28, Αὐγούστος - Σεπτέμβριος 1983.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ Ι. ΛΑΜΠΡΟΥ

Ἐσὺ κι ἐγὼ — ἄσε τοὺς ἄλλους!

Αν ἐπιτρέπεται νὰ σκέπτεται καὶ νὰ μιᾷ ὁποιοσδήποτε γιὰ τὸ δέον τοῦ συγχρόνου Ἑλληνισμοῦ (καί, θεωρητικά, νομίζω, ὅτι δὲν μπορεῖ κανεὶς ἀπὸ κανένα νὰ στερήσῃ αὐτὸ τὸ δικαίωμα ἢ χρέος), θὰ πρέπει νὰ τὸν ἀπασχολῇ τὸ πρόβλημα αὐτὸ διττῶς: τὸ πρῶτο μέρος τοῦ ζητήματος ἐντοπίζεται στὸ ἐρώτημα, τί λείπει ἀπὸ τὴ συνειδηση καὶ τὴ ζωὴ τοῦ Τόπου αὐτοῦ — πὺ μπορεῖ νὰ ἀποτελῇ καὶ εὐρύτερη ἀπουσία ἢ ἔλλειψη ἢ κενὸ σὲ πανανθρώπινο ἐπίπεδο —, πὺ θὰ ἄξιζε δεοντολογικὰ νὰ ὑπάρχῃ· καὶ τὸ δεῦτερο μέρος τοῦ προβλήματος ἀφορᾷ στὸ ζήτημα, πῶς, μὲ ποῖο τρόπο καὶ μὲ ποιά μορφή, ἢ κάλυψη τοῦ κενοῦ αὐτοῦ, ἢ πραγμάτωση τοῦ ἑλληνικοῦ δέοντος μπορεῖ νὰ γίνεταί βίωση ὁμαδική καὶ ἀτομική. Ἀπορρίπτω στὸ προβληματισμὸν αὐτὸν ὅ,τι ἀφορᾷ στὸ χρόνο καὶ τὸν προγραμματισμὸ τοῦ μέλλοντος, πρῶτον, γιὰτί ἔτσι ἡ κατηγορία «δέον», πὺ ἀποκλειστικὰ μ' ἐνδιαφέρει, θὰ διαστρεβλωνόταν καὶ θὰ διαστρεφόταν στὴν ἀπάτη τοῦ «προορισμοῦ», ἐννοίας ἀφ' ἐαυτῆς δογματικῆς, μεσσιανικῆς καὶ καθαρὰ ἐξουσιαστικῆς — καὶ καθόλου ἑλληνικῆς — καί, δεῦτερον, γιὰτί πιστεύω, ὅτι ἡ χρόνωση καὶ ἡ συστηματοποίηση ἐνὸς δέοντος — ἢ τεχνοκρατικῆ του ἐξαλλαγῆ, γιὰ νὰ μιλήσω μὲ τὴ γλῶσσα τῆς μόδας — αὐτόματα τὸ καταργεῖ, τοῦ ἀφαιρεῖ τὴ κινητικὴ του ὑπόσταση πὺ ἐκ φύσεως ἐμπεριέχει, τὸ στατικοποιεῖ, τὸ μετατρέπει ἀπὸ ποιότητα σὲ λογοκρατικὸ μέγεθος. Καὶ ἡ λογοκρατικὴ δυνατολογία εἶναι κατὰ τὴ γνώμη μου ἐξ ὀρισμοῦ ἀσυμβίβαστη καὶ ἀντινομικὴ πρὸς τὴ δεοντολογία, γιὰ τὸν ἀπλούστατο λόγον ὅτι ἴσα-ἴσα τὸ δέον καὶ τὸ δυνατόν εἶναι δύο θανάσιμοι ἀντίπαλοι, ἔτοιμοι νὰ δολοφονήσουν ὁ ἕνας τὸν ἄλλον...

Αν ἡ τοποθέτηση αὐτὴ τοῦ ζητήματος εἶναι σωστὴ — καὶ δὲν καταλαβαίνω γιὰτί νὰ μὴν εἶναι —, βλέπω ἀμέσως, ὅτι αὐτὸ πὺ μοῦ λείπει καὶ θάθελα, θάπρεπε νὰ τῷχω, εἶναι ἡ ὁμαλή, χωρὶς ἐξωτερικὲς παρεμβάσεις — πνευματικὲς, ἰδεολογικὲς, ψυχολογικὲς — χωρὶς βιασμούς καὶ πιέσεις ἐπικοινωνία μου μὲ τὴν ἴδια τὴ χαμένη φύση μου, τὸν ἴδιο τὸν σβησμένο ἐσωτερικὸ μου λόγο, εἶναι ὁ ἥρεμος καὶ ἀπρόσκοπτος διάλογος μὲ τὴν *ὑπαρξή* μου, γιὰ νὰ χρησιμοποισῶ πάλι ἕναν, φιλοσοφικὸ ἐδῶ, ὅρον τῆς μόδας. Σοῦ φαίνεται μήπως μικρὸ τὸ πρόβλημά μου αὐτὸ ἢ ὅτι ἀνήκει στὸ «ψιλὰ γράμματα»; Ἐ, ἂν κατάλαβες, ἔστω διαισθητικά, τί φοβερὲς πριονιὲς τράβηξαν ὁ «πολιτισμός» μας, ἢ «ἐποχὴ» μας, τὸ «περιβάλλον» πάνω στὴν ἴδια τὴ φύση σου, πόσο τὴν ἀκρωτηρίασαν, τὴ διέσπασαν, τὴ δίχασαν καὶ τὴν ἔφεραν σὲ ἐσωτερικὴ σύγκρουση μὲ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ της, ἂν μπόρεσες ὕστερα ἀπὸ συνεχῇ, πολὺμοχθο καὶ ἀδυσώπητο προσωπικὸ ἀγῶνα νὰ ἀποτινάξεις πολὺ ἢ λίγον μέρος τοῦ συντριπτικοῦ ὀγκόλιθου πὺ ρίχνει πάνω σου ἡ «ζωή», ἢ παρὰ φύσιν καὶ διαστρεβλωτικὴ καὶ ἀνθρωποφαγικὴ ζωὴ πὺ ὑποχρεωνόμαστε νὰ ζοῦμε — ἀπὸ τὴν τρυφερὴ ἡλικία μέχρι τὴ σχολικὴ καὶ τὴ μετέπειτα, μέχρι τοῦ τέλους της —, ἂν, τέλος, μπόρεσες, ἂν τὸ κατάφερες ποτέ, νὰ ἀνακαλύψῃς ξανά αὐτὸ πὺ εἶσαι ἀπορρίπτοντας ὅ,τι σὲ ἔκα-

ναν νὰ «εἶσαι», ἐσὺ θὰ μπορῇς νὰ καταλάβῃς τί θέλω νὰ πῶ, ἐσὺ θὰ μπορῇς νὰ ξέρῃς πῶς ἡ ἀνασυγκόλληση τοῦ βίαια διεσπασμένου, τοῦ σχιζοφρενικοῦ προσωπικοῦ ἢ ὁμαδικοῦ ἑαυτοῦ μας δὲν εἶναι ἀνύπαρκτο, ἀνυπόστατο δέον ἀλλὰ τὸ μοναδικό, τὸ ἓνα ὑπαρξιακὸ πρόβλημα· πῶς εἶναι, ἀπλᾶ, ἡ ἴδια ἐπαναφορὰ τῆς ζωῆς σου ὕστερα ἀπὸ ἓναν θανάσιμο ὑποβιβασμὸ τῆς, ἡ ἀναβίωσή σου ὕστερα ἀπὸ μιὰ καταθλιπτικὴ συμπίεσή σου μᾶς κατάντησε ὑποτυπώδεις, κωματώδεις, μηδενικούς, καὶ ἡ ἀνάνηψη ὕστερα ἀπὸ μιὰ λιποθυμικὴ ἢ ἐπιληπτικὴ ἀπώλεια τῆς συνειδήσεως· εἶναι, σὲ ὁμαδικὸ ἐπίπεδο, ἡ ἐπιστροφή τοῦ πολιτισμοῦ ἀπὸ τὴν ἀρρώστια καὶ τὴ διαστροφή στὴν ὑγεία καὶ τὴν ὁμαλότητα.

Αν συνεννοοῦμαστε, ἂν μιᾶς καὶ σὺ τὴν ἴδια γλῶσσα, τότε θὰ συμφωνήσουμε, πῶς τὸ δέον τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὡς ὁμάδας ἢ ὡς καθ' ἑκαστὰ προσώπων (ὁ ἐντοπισμὸς τοῦ θέματος στὸν Ἑλληνισμό ὄχι μόνο δὲν ἀποκλείει τὴ γενικότητα σὲ πανανθρώπινη ἔκταση ἀλλὰ καὶ τὴν ἐξυπονοεῖ, ἂν ἐλληνικότητα ἐξακολουθῇ νὰ θεωρῇται ἡ *οἰκουμενικότητα*) εἶναι ἀκριβῶς ἡ ὑπαρξη, ἄχρονα κι ἀπρογραμματίστα — ἡ ἐξασφάλιση μᾶλλον τῆς ὑπάρξεως — συνειδήσεως, ὁμαδικῆς ἢ ἀτομικῆς, φυσικῆς ἀντὶ τῆς παρὰ φύσιν, καθολικῆς ἀντὶ τῆς διεσπασμένης, ἐνιαίας ἀντὶ τῆς σχιζοφρενικῆς, ὁμαλῆς ἀντὶ τῆς διεστραμμένης· εἶναι ἡ παρουσία προσώπου ἢ ὁμάδας, ποὺ δὲν ἀλλοιώνονται ἀπὸ τὴν πίεση καὶ τὴν ἀκρωτηριαστικὴ ἐπίδραση τῆς Διαστροφῆς· εἶναι, ἀφ' ἑτέρου, ἡ ἀπουσία αὐτῆς τῆς πίεσης καὶ τῆς ἀκρωτηριαστικῆς ἐπιδράσεως τῆς Διαστροφῆς. Εἶναι, μὲ δύο λόγια, ἡ συνειδησιακὴ, ἡ ὑποκειμενικὴ κατοχύρωση τοῦ ἐλεύθερου κι ἀληθινοῦ ἀπὸ τὴ μιὰ καὶ ἡ πολιτισμικὴ, ἡ ἀντικειμενικὴ ἐξουδετέρωση τοῦ ἀνθρωποφάγου καὶ ὑπαρξιοφάγου περιβάλλοντος ἀπὸ τὴν ἄλλη. Θὰ ἤμουν, μάλιστα, πιὸ ἀπλὸς ἀλλὰ πιὸ παραστατικὸς καὶ συγκεκριμένους ἴσως, ἂν ἔλεγα, ὅτι τὸ δέον τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἶναι νὰ αὐτοθεραπευθῇς ἐσὺ κι ἐγὼ ἀπὸ τὴ σχιζοφρένεια, μὲ τὸ νὰ εἴμαστε ἀπλῶς αὐτὸ ποὺ εἴμαστε.

Αλλὰ, βέβαια, ἡ τόσο θεωρητικὴ φαινομενικά, ὅμως πρακτικὴ κατὰ βάθος ἀνίχνευση τοῦ θέματος ποὺ μὲ ἀπασχόλησε στὸ ἀρθρίδιο αὐτὸ ἔχει δύο ἀδυναμίες: ἡ πρώτη εἶναι, ὅτι δὲν ἀναφέρθηκα οὔτε στοὺς τρόπους οὔτε στὰ μέσα ποὺ θὰ ἀποτελοῦσαν τίς πρακτικὲς «παραμέτρους» — τὸπα καλά; — τοῦ προβλήματος. Κι ἡ δευτέρη εἶναι, ὅτι ἡ πίεση ποὺ ἀσκεῖ πάνω μας ὁ αἰῶνας δὲν ἔγινε ἀκόμη ξεκάθαρη συνείδηση, ὥστε νὰ δικαιολογῇται ἡ ἀπασχόληση τῆς σκέψεώς μου στὸ βαθμὸ ποῦ, πάντως ἐξαντικειμένου, ἐπιβάλλεται — ἴσως τοῦτο νὰ συμβῇ, καὶ θὰ συμβῇ ὅπωςδὴποτε, στὸ προσεχὲς μέλλον. Ἐχω, ὅμως, ἤδη ξεκαθαρίσει, ὅτι ἡ ὑπόθεση «δέον» εἶναι ὄχι μόνον ἄσχετη ἀλλὰ καὶ ἀσυμβίβαστη μὲ τὴ χρονικότητα καὶ τὸν προγραμματισμό. Καὶ προσθέτω τώρα: Τὸ δέον, γιὰ τὸ ὁποῖο μιῶ ἐδῶ, εἶναι θέμα, ποὺ αὐτονόητα ἀφορᾷ ἐμένα ποὺ τὸ γράφω κι ἐσένα ποὺ τὸ διαβάζεις. Τὸ πραγματώνεις ἐσὺ καὶ τὸ πραγματώνω ἐγὼ, ἐννοεῖται τώρα, ἄχρονα; Ἄν ναι, τὸ πρόβλημα λύεται! Ἄν ὄχι, ἂν δηλαδὴ κυτᾶμε γύρω κι ἐξω κι ὄχι ἔνδον, κι ἂν μᾶς ἀπασχολοῦν οἱ ἄλλοι κι ὄχι ἡ ὑπαρξή μας, τότε μὲ ποιὸ δικαίωμα καὶ γιὰ ποιὸ δέον μιᾶμε;